

**UBABEDUME KATIKA MAJIGAMBO YA MIVIGA YA *SHILEMBE* NA
MCHEZASILI WA MAYO MIONGONI MWA WAISUKHA NCHINI KENYA
KWA MTAZAMO WA KISEMANTIKI**

Mary Lukamika Kibigo

**Tasnifu iliyowasilishwa Kwa Minajili ya Kutosheleza Baadhi ya Mahitaji ya
Shahada ya Uzamifu katika Kiswahili, Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia
cha Masinde Muliro**

NOVEMBA, 2020

UNGAMO NA IDHINISHO

Tasnifu hii ni kazi yangu asilia na haijawahi kuwasilishwa popote na yeyote kwa minajili ya kutuzwa shahada yoyote au jambo jingine lolote lile. Hairuhusiwi kurudufisha tasnifu nzima au sehemu yake bila idhini ya mtafiti au Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Masinde Muliro.

Sahihi..... Tarehe.....

Mary Lukamika Kibigo

EDK/H/01/2015

Tasnifu hii imeidhinishwa kutahiniwa kwa kibali chetu kama wasimamizi wa kazi hii walioteuliwa kirasmi na Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Masinde Muliro.

Sahihi..... Tarehe.....

1. Dkt. Susan Chebet Choge

Mhadhiri Mwandamizi,

Idara ya Elimu ya Lugha na Fasihi,

Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Masinde Muliro.

Sahihi..... Tarehe.....

2. Dkt. Fred Simiyu Wanjala

Mhadhiri Mwandamizi,

Idara ya Kiswahili na Lugha Nyingine za Kiafrika,

Chuo Kikuu cha Kibabii.

HAKIMILIKI

Tasnifu hii ni hakimiliki kwa mujibu wa mkataba wa BERNE, kifungu cha sheria cha hakimiliki cha mwaka wa 1999, kulingana na sheria za hataza za kimataifa na kitaifa. Hakuna ruhusa kutolesha au kuchapisha tasnifu hii au sehemu yake ila kwa madhumuni ya utafiti au uhakiki bila idhini ya mwandishi au Mkuu wa Kitivo cha Taaluma ya juu kwa niaba ya Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Masinde Muliro.

TABARUKU

Kwa Hayati wapenzi wavyele wangu,
Musa na Agnetta Kibigo wapendwangu,
Mlikuwa msaada mwema kwangu,
Msingi wa maadili na elimu yangu,
Rabana awalaze pema peponi!

Nawe Hayati mpendwa kakangu,
Saul Onzere Luyayi mpendwangu,
Ulinipa ari na mshawasha kakangu,
Kukienzi Kiswahili ndugu yangu,
Jalali akulaze pema peponi!

Kwa wewe mpendwakakangu,
Elphas Ukiru Luyayi mpendwangu,
Ahsante kwa himizo kakangu,
Kuniauni kila nilipobisha hodi,
Manani akubariki kila kuchao!

Kwa mpendwa mume wangu,
Laazizi Peter Lisero bwanangu,
Shukran kwa kuwa msaada wangu,
Kwa hali na mali mpendwangu,
Mterehemezi akuneemeshe maishani!

Nanyi wapendwa watano, wavumilivu wanangu,
Mwanambee Wilbroda Ayoti, kipenzi change,
Gentle Musa na Josphat Gray Wapendwangu,
Flavian Lisero na Florian Kutswa wapenzi wangu,
Rabuka awakirimie mema na fanaka maishani!

SHUKURANI

Shukrani zangu za awali zimwendee Mola kwa kunitunuku uzima na siha. Ningependa kukishukuru Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Masinde Muliro kwa kunisajili na kunipa nafasi ya kuyaendeleza masomo yangu katika kiwango cha Uzamifu. Ningependa kuwashukuru wahadhiri wa Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Masinde Muliro hususan wale walio katika Idara ya Elimu ya Lugha na Fasihi, kwa kunisaidia kuijenga kazi hii. Shukrani zangu za dharti ziwaendee wasimamizi wangu weledi Dkt. Susan Chebet Choge na Dkt. Fred Simiyu Wanjala kwa uvumilivu, hekima, unyenyekevu na busara kubwa waliyoonyesha katika kunisaidia kuiboresha tasnifu hii hadi upeo wa ufanisi. Kwao nimejifunza si haba na walinikimu kwa mengi. Shukrani za kipekee zimwendee Dkt. Choge kwa kuziratibu programu zetu za Uzamifu na kuhakikisha kuwa, tunapiga hatua Kiisimu na Kifasihi.

Shukrani za dharti ziwaendee wahadhiri wote walionifunza katika kiwango hiki cha Uzamifu kama vile wasimamizi wangu wote wawili pamoja na Dkt. Isaac Nilson Opande wa Chuo Kikuu cha Kisii. Ninawashukuru kwa dharti kwa kuniwekea msingi madhubuti katika taaluma ya utafiti. Hakika, mchango wenu ulikuwa ni wa thamani kubwa kwangu. Mihadhara tuliyokuwa nayo kila mara kule St. Anne's Royal School, Matili, Walia's Kakamega na kwenye Bewa la MMUST kule Webuye, ilifungua nadhari zangu na kunipa motisha ya kutia bidii za mchwa ajengaye kichuguu. Ziara za kitaaluma kule nyanjani kwenye Makavazi ya Amagoro na pia kuzuru maeneo kama vile ya Hayati Elijah wa Nameme, pamoja na kuwahoji wasailiwa katika jamii ya Wabukusu ziliyapanua mawazo yangu na kunipa mwelekeo mpya kitaaluma, shukrani maalum zimwendee Dkt. Simiyu kwa juhudi hizo zote. Hongereni nyote kwa kunitaalamisha. Kazi hii ni tunu kwangu.

Ninakupeni ahsante wazamifu wenzangu ambao tulipiga mbizi nao na kutiana shime; Bi. Florence Nyamete, Bi. Winny Musailo, Bi. Rose Mung'ahu na Bw. Henry Andele. Jalali awabariki sana kwa mchango wenu wa busara kiakademia. Ninamshukuru Bw. Ben Khayumbi aliyeipiga chapa kazi hii na kuiboresha katika kila hatua. Ninawapa pongezi wazazi wangu wapenzi; Hayati Bw. Zakayo Musa Kibigo na Hayati Bi. Agnetta Kasaya Kibigo kwa kujitolea kwa hali na mali na kuhakikisha kuwa nimepata kisomo. Kaka zangu wapendwa Bw. Elphas Luyayi na Hayati Mwalimu Mkuu Bw. Saul Luyayi, dada zangu wapenzi Bi. Priscilla Imali na Bi. Esther Nyangasi. Ninampongeza mavyaa wangu mpendwa Mama Hellen Oranga kwa kuniombea mema, ahsanteni kwa kunionyesha mwanga wa masomo.

Shukrani zimwendee mume wangu mpendwa Bw. Peter Lisero aliyeyafadhili masomo yangu na kunihimiza nilipokaribia kutamauka. Ninawapongeza wanetu watano; Ayoti, Musa, Gray, Fla na Flo ambao kama si kukubali kupuuzwa ili kazi hii iendelee basi huenda nisingeifikia hatua hii. Shukrani kwa watafitiwa kutoka katika jamii ya Waisukha; Bw. Mark Anzumbu na Bw. Khiyanjila na Bi. Khakai miongoni mwa wengine. Ingawa siwezi kuwataja wote kwa majina, kwa unyenyekevu na taadhima ningependa kuutambua mchango wao na kumwomba Manani awakirimie baraka tele.

IKISIRI

Shughuli nyingi za kijamii hutumia lugha inayopata maana katika muktadha inamotumika. Hali hii imechochea kutaka kujua namna Waisukha wanavyotumia lugha kuendeleza ubabedume katika majigambo yanayoghaniwa kwenye sherehe za upiganishaji fahali kisemantiki. Utafiti huu ulichunguza ubabedume miongoni mwa Waisukha jinsi unavyodhihirika katika Majigambo ya Miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Vipashio vya lugha vinavyosheheni ubabedume katika majigambo hayo vilihakikiwa kwa mtazamo wa kisemantiki. Utafiti uliongozwa na madhumuni haya: kupambanua vipashio vya lugha hususan nomino, vishazi na vitenzi katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* vinavyodhihirisha ubabedume miongoni mwa Waisukha kisemantiki, kuhakiki tamathali za usemi zinazosheheni ubabedume kwa mtazamo wa kisemantiki na kutalii nafasi ya lugha, historia na itikadi za Waisukha katika kujenga na kudumisha ubabedume. Utafiti huu uliongozwa na nadharia mbili: Nadharia ya UCHAMAWADI na Uwezo-Uume. Wachangiaji mashuhuri katika nadharia ya UCHAMAWADI ni wataalam kama vile; Gee (1990), Fairclough (1992), Teun Van Dijk (1993) na Wodak (2001). Iliwekewa msingi na kazi mbalimbali za wataalam hawa. Hutambua uamilifu wa lugha katika jamii. Mihimili yake mikuu ni; uhakiki, uwezo au mamlaka, historia na itikadi. Nadharia ya Uwezo-Uume iliasisiwa na Robert Bly (Well & Holland, 2001) na kuendelezwa na Connell (1995). Inahusisha mahusiano ya wanawake na wanaume katika jamii. Baadhi ya mihimili yake ni; itikadi za kijamii ambazo huongoza fikra, mitazamo na mielekeo ya wanajamii kuhusu hali mbalimbali za kijamii. Nadharia hizi zilitumiwa ili kuchangiana. Utafiti huu ulifanywa katika Kaunti Ndogo ya Shinyalu, Kaunti ya Kakamega. Watafitiwa walikuwa fanani na washiriki katika sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Usampulishaji ulifanywa kwa kutumia aina tatu. Utafiti ulilenga kukusanya majigambo ishirini na saba kimaksudi kutegemea nasaba ishirini na saba za Waisukha. Majigambo kumi na sita yalikusanywa kwa kutumia uteuzi wa kimapokezano. Uteuzi wa kimaksudi ulitumiwa kuteua nasaba saba zilizo na majigambo maarufu na uteuzi wa kinasibu ukatumiwa kuchagua majigambo tisa. Jumla ya majigambo yaliyotumiwa yalikuwa kumi na sita. Mbinu za Uchunzaji-Shiriki na Kiethnografia zilitumiwa na zilijumuisha kuishi na watafitiwa, kushiriki, kushuhudia sherehe hizo pamoja na kuwahoji ili kukusanya majigambo hayo. Data iliwasilishwa na kuchanganuliwa kupitia maelezo ya kifafanuzi na mifano, picha na vielelezo. Matokeo yamebainisha kuwa, lugha ni kipengele muhimu cha jamii ya Waisukha kwa vile humsawiri mwanamume Mwisukha kama aliye na mamlaka zaidi ya mwanamke. Hali hii itafaidi jinsia ya kike kwa vile wanaume watayashughulikia majukumu yao kikamilifu katika jamii. Utafiti umebainisha kuwa, uwezo wa mwanaume umetamalaki katika majigambo ya Waisukha yaliyosheheni vipashio vya lugha kisemantiki. Unatarajiwa kuupanua uwanja wa Fasihi Simulizi na Isimu kwa kulikuza suala la kuchanganua majigambo, kipera ambacho ni muhimu katika Fasihi Simulizi kwa mtazamo wa kisemantiki. Utafiti unatoa mchango katika kuelewa umuhimu wa *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* na mila, desturi na itikadi za Waisukha zinazowasilishwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine kupitia masimulizi ya Mwafrika. Utafiti huu unanua kuwachochea wasomi wa Fasihi Simulizi na Isimu wa baadaye kuchanganua Fasihi Simulizi kwa kina zaidi kwa kuangazia vipashio vya lugha na kuzua mwingilianotaaluma katika Kiswahili.

ABSTRACT

Many activities in the community use language that derives its meaning from the context in which it is used. This prompted the need to identify how the Isukha people use language to portray masculinity in the praise poetries that are chanted in the bullfighting festivals in a semantic way. The purpose of this study was to investigate masculinity in the language used in praise poetry in the performance of the ritual of *Shilembe* and *Mayo* indigeneous sport among the Isukha community by examining the language aspects basing on Semantic approach. The study was guided by the following specific objectives: to examine the indepth of language aspects especially the nouns, phrases and verbs in the Isukha praise poetry and how they portray hegemonic masculinities, to examine the stylistic devices basing on the Semantic approach and to explore on how language, history, ideology and power relations play a vital role in creating and maintaining hegemonic masculinities in Isukha community during bull fighting festival. The study was guided by two theories namely: Critical Discourse Analysis and Hegemonic Masculinity. Critical Discourse Analysis-CDA was propounded by the following people, Teun Van Dijk, Fairclough & Wodak in 1990. It is grounded in different works of these proponents. It identifies the use of language in the society. Its main tenets are; examining, power relations, history and ideology. Hegemonic Masculinity Theory was propounded by Robert Bly (Well & Holland, 2001) and continued by Connell (1995). It involves the relationships between women and men in the society. Some of its tenets include; Community ideologies that guide the mind and their perspectives on different issues of the community. The two theories were adopted in this study because they complement one another. The research was conducted in Shinyalu Sub-County in Kakamega County. The research assistants were the artists and performers in the ritual of *Shilembe* and *Mayo* indigeneous sport. The study purposed to collect twenty seven praise poems basing on the twenty seven clans of the Isukha community. However, Snowball sampling procedure gave us sixteen praise poems and purposive sampling was adopted in sampling seven clans that are famous in praise poetry. Random sampling was adopted to collect nine praise poems. The total number of praise poems used were sixteen. Ethnomethodological approach was used, included staying with the Isukha community, participant-observation, use of interviews, discussions with informants. Observation was also used to collect the language used in praise poetry during the *Shilembe* ritual and the *Mayo* indigeneous sport among the Isukha community. The findings were presented using descriptions, pictures and examples. The results of this research have shown that language is an important aspect of community as it exalts and portrays an Isukha man as one who has authority over the female gender. This study shade light on the male gender to take up its position fully and execute its duties appropriately in the society. This research has revealed supremacy remains dominant in gender relations. It is hoped that this research will expand on the understanding of the nature of the field of literature and linguistics so as to enhance the idea of analyzing praise poetry which is a genre of Oral Literature using Semantic approach by examining the language aspects. The research contributes to the understanding of the *Shilembe* ritual and *Mayo* indigenou sport during bull-fighting among the Isukha community as well as the reality of African Oral Literature. This research will motivate the future Oral Literature and Linguistic scholars to analyse Oral Literature in depth basing on Language and Linguistic aspects hence bring about interdisciplinary approach in Kiswahili.

YALIYOMO

UNGAMO NA IDHINISHO	ii
HAKIMILIKI.....	iii
TABARUKU	iv
SHUKURANI.....	v
IKISIRI	vi
ABSTRACT.....	vii
YALIYOMO.....	viii
ORODHA YA MAJEDWALI.....	xi
MAELEZO YA VIFUPISHO NA AKRONIMU	xii
SURA YA KWANZA	1
UTANGULIZI.....	1
1.0 Utangulizi.....	1
1.1 Usuli wa utafiti.....	1
1.2 Suala la Utafiti	7
1.3 Madhumuni ya Utafiti.....	8
1.4 Maswali ya Utafiti.....	8
1.5 Sababu ya Uteuzi wa Mada ya Utafiti	9
1.6 Upeo wa Utafiti.....	11
1.7 Umuhimu wa Utafiti	11
1.8 Misingi ya Kinadharia.....	12
1.8.1 Nadharia ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi	12
1.8.1.1 Dhana ya Diskosi	22
1.8.1.2 Maana ya ‘Makinifu’	23
1.8.2 Nadharia ya Uwezo-Uume.....	26
1.9 Hitimisho.....	30
1.10 Maelezo ya Istilahi	31
SURA YA PILI.....	33
UHAKIKI WA MAANDISHI.....	33
2.1 Utangulizi.....	33
2.2 Dhana ya Ubabedume	33
2.3 Majigambo	39
2.4 Tafiti Zilizofanywa Kuhusu Ubabedume.....	47

2.5 Tafiti Zilizofanywa Kuhusu Majigambo, Miviga na Taaluma Nyingine	51
2.6 Tafiti Zilizofanywa Kuhusu Waisukha.....	55
2.7 Tafiti zilizofanywa kuhusu kipengele cha Kiisimu; Semantiki	59
2.8 Mkabala wa Ufasiri na Uchanganuzi wa Majigambo.....	61
2.9 Hitimisho.....	65
SURA YA TATU.....	67
MUUNDO NA MBINU ZA UTAFITI	67
3.1 Utangulizi.....	67
3.2 Muundo wa Utafiti.....	67
3.3 Mahali pa Utafiti	68
3.4 Umma Lengwa.....	69
3.5 Uteuzi wa Sampuli.....	69
3.5.1 Uteuzi wa Wasailiwa	69
3.5.2 Mbinu za Uteuzi wa Sampuli.....	70
3.5.3 Sampuli Teule	71
3.6 Mbinu za Kukusanya Data.....	73
3.6.1 Njia za Ukusanyaji wa Data.....	73
3.6.1.1 Vifaa vya Utafiti	73
3.6.1.1.1 Mahojiano	73
3.6.1.1.2 Uhakiki wa Yaliyomo	74
3.6.1.1.3 Utazamaji naUchunzaji-Shiriki.....	74
3.6.1.1.4 Kinasasauti.....	75
3.6.1.1.5 Kamera za picha.....	75
3.6.1.1.6 Mijadala huru	75
3.7 Uchanganuzi na uwasilishaji wa data	76
3.8 Uthabiti wa Vifaa.....	80
3.9 Uaminifu wa Vifaa.....	81
3.10 Majaribio ya Vifaa vya kukusanya data.....	81
3.11 Uwasilishaji wa Matokeo.....	82
3.12 Maadili ya Utafiti.....	83
3.13 Changamoto za utafiti.....	84
3.14 Hitimisho.....	87

SURA YA NNE	88
UCHANGANUZI WA DATA NA UWASILISHAJI WA MATOKEO	88
4.1 Utangulizi.....	88
4.2 Nomino, Vishazi na Vitenzi Vinavyosawiri Ubabedume.....	89
4.2.1 Kipashio cha Nomino	89
4.2.2 Kipashio cha Kishazi	97
4.3 Vipashio vya Lugha vinavyosheneeni Ubabedume kwa mtazamo wa Kisemantiki.	101
4.3.1 Majazi na Semantiki	107
4.3.2Tashbihi na Semantiki.....	109
4.3.3 Chuku na Semantiki.....	113
4.3.4 Jazanda na Semantiki.....	114
4.3.5 Methali na Semantiki	116
4.4 Lugha, Historia na Itikadi Zinavyosawiri Ubabedume katika Majigambo.....	118
4.5 Sifa Angama za Ubabedume.....	118
4.5.1 Ushujaa	119
4.5.2 Mvumilivu.....	120
4.6 Hitimisho.....	122
SURA YA TANO	124
MUHTASARI, HITIMISHO NA MAPENDEKEZO	124
5.1 Muhtasari wa Tasnifu	124
5.2 Muhtasari wa Matokeo	124
5.2.1 Namna Nomino, Vishazi na Vitenzi Vinadhahirisha Ubabedume	125
5.2.2 Tamathali za Usemi Zinazosawiri Ubabedume kwa Mtazamo wa Kisemantiki	125
5.2.3 Nafasi ya lugha, Historia na Itikadi za Waisukha katika kujenga Ubabedume	127
5.3 Hitimisho.....	131
5.4 Mapendekezo	132
5.5 Mapendekezo ya Utafiti Zaidi	133
MAREJELEO	135
VIAMBATISHO	149

ORODHA YA MAJEDWALI

Jedwali 3.1 Sampuli Teule.....	72
Jedwali 4.1 Nomino Zinazosawiri Ubabedume.....	97
Jedwali 4.2 Vishazi Vinavyosawiri Ubabedume.....	100
Jedwali 4.3 Vitenzi Vinavyosawiri Ubabedume.....	101
Jedwali 4.4 Tamathali za Usemi Zinazosawiri Ubabedume.....	117
Jedwali 4.5 Lugha, Historia na Itikadi Zinazosawiri Ubabedume.....	122

MAELEZO YA VIFUPISHO NA AKRONIMU

Kiamb	: Kiambatisho
MHOJ	: Mhojiwa
MMUST	: Masinde Muliro University of Science and Technology
NACOSTI	: National Commission for Science, Technology and Innovation
P	: Picha
Rej	: Rejelea
UCHAMAWADI	: Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi
Taz	: Tazama
TUKI	: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili
TY	: Tafsiri Yangu

SURA YA KWANZA

UTANGULIZI

1.0 Utangulizi

Sura hii imefafanua misingi ya utafiti huu. Imebainisha usuli wa mada ya utafiti, suala la utafiti, madhumuni ya utafiti, maswali ya utafiti na sababu za uteuzi wa mada. Aidha, upeo wa utafiti na natija ya utafiti imefafanuliwa. Vilevile, nadharia zilizoongoza utafiti huu zimeelezwa kisha hitimisho kutolewa na ufafanuzi wa istilahi.

1.1 Usuli wa utafiti

Huwezi kushughulikia masuala ya *Shilembe* na *Mayo* bila kuyahusisha na upiganishaji wa fahali. Dhana ya kupiganisha fahali ina historia ndefu na mkufu huu unaweza kufuatiliwa kuanzia kule Mesopotamia ambako fahali waliabudiwa na kutolewa kama sadaka kwa miungu. Rekodi hii ya kwanza yenye asili ya upiganishaji fahali inaelezea kisa ambapo Gilgamesh na Enkidu walipigana na wakamua fahali wa mbinguni. Upiganishaji fahali ulihusishwa na Wagiriki na visakale vyao pamoja na visaviini.

Mellaart (1958) akiunga mkono mawazo ya Hemingway (1932) anaeleza kwamba upiganishaji fahali ulihusishwa na Warumi ambapo sherehe za binadamu na wanyama zilifanywa kama mashindano. Alionyesha ushahidi wa kuwepo kwa fahali hao kupitia kwa pembe zao zilizoangikwa ukutani wakati wa enzi hizo kama Mwanaakiolojia. Kulingana na mtaalam huyu, aina hii ya upiganishaji fahali hujulikana kama Sanaa ya maonyesho au spoti. Kule Uhispania, kipindi cha upiganishaji fahali huwepo mnamo mwezi wa Machi hadi Oktoba kila mwaka. ‘Toreros’ ambaye ni fahali anayepigana hufananishwa na mashabiki wa mpira, ambao hufadhiliwa na wafadhili na kuonekana katika vyombo vya habari. Mchezo huu huhusisha binadamu na fahali. Katika karne ya kumi na tisa huko Ufaransa, wanajamii walianzisha upiganishaji fahali kwa njia yao ya

kipekee. Michezo hii ilienea katika mabara ya Afrika, Uropa na Asia katika enzi za Warumi. Kwa mujibu ya maoni hayo ya Mellaart (keshatajwa), kulikuwa na haja ya upiganishaji fahali kuenea ulimwenguni kote kwa vile, kila jamii iliuchukulia kivyake.

Hemingway (keshatajwa) anaongezea kwamba, nchini Tanzania, upiganishaji fahali uliasisiwa na Wareno ambao walianzisha sherehe hii kwa Waunguja na Wapemba wa visiwa hivi. Sherehe hii ilijulikana kama *mchezo wa ng'ombe*. Fahali aliweza kuvutwa kwa kamba na hakufaa kuumizwa wala kuuawa baada ya vita. Magharibi mwa Kenya, fahali hupigana na fahali mwenzake kwa kutumia pembe. Katika jamii ya Wawanga wanaotoka Mumias, sherehe ya kupiganisha fahali hujulikana kama *Eshiremba* na hufanywa kwa njia ya kipekee kwa vile baada ya mazishi, mafahali huandaliwa kwa ajili ya kupigana na kulitandaza kaburi la mwanamume shujaa aliyeaga. Watu wa jamii hii hupiganisha fahali kwa heshima ya marehemu mwanamume mzee aliyeheshimiwa kwa mchango wake mkuu katika jamii, huambatana na mwingo au maigizo ya vita vya mikuki na ukataji wa mimea. Matendo kama haya yanaashiria kuwa sherehe hizi ni hatari na za fujo.

Kulingana na mpito wa wakati, sherehe hii imefifia kwa ajili ya uchumi mgumu na dini za kigeni. Sherehe hii katika jamii ya Wanyore kutoka maeneo bunge ya Emuhaya na Luanda, huitwa *Shilemba* na huhusisha mafahali na uharibifu wa mali katika boma kama vile migomba ya ndizi na mihindi hasa siku ya mazishi. Uharibifu huo huashiria kupotea kwa mwanamume mashuhuri katika jamii ya Wanyore. Baadaye wahusika huelekea kaburini na kulitandaza kaburi la shujaa huyo. Sifa ya kulitandaza kaburi imeenea katika baadhi ya jamii kwa vile inamhusisha mwendazake na miungu yaani aliyeaga huandaliwa

njia yake ya kuingia katika dunia ya pili. Alembi (2002) anachangia kwa kusema kuwa, nyimbo za kitamaduni za Wanyore, kilicho kipera cha fasihi simulizi huchangia sana katika kumsindikiza mwendazake. Anaongezea kuwa maana ya nyimbo hizo hutolewa na utamaduni wa jamii husika kupitia kwa fanani na hadhira. Mawazo ya wataalam hawa yalikuwa mwafaka kwa utafiti huu ambao ujikita katika kutafitia majigambo ya Waisukha katika sherehe za wafu, *Shilembe* pamoja na *Mchezasili* wa *Mayo*. Hali hii inaonyesha kuwa sherehe za wafu katika jamii huchukuliwa sana kwa uzito na hujikita katika utamaduni na itikadi za jamii husika. Kwa upande mwingine, sherehe kama za *Mayo* huchukuliwa kama Sanaa za maonyesho na hubeba mila, tamaduni na itikadi za jamii hii kwa njia ya burudani.

Katika jamii ya Waisukha walio katika Kaunti ndogo ya Shinyalu, Kaunti ya Kakamega, kuna sherehe maalum zijulikanazo kama *Shilembe* na *Mayo*. Sherehe ya *Shilembe* ni ya kipekee katika jamii ya Waisukha. Hujikita katika Miviga na huwachochea mafahali kupigania kaburini mwa mwanamume aliyepata ushujaa kwa kumuua adui aliyekuwa Mzungu au Mnandi kwa ajili ya kupora ng'ombe wao. Hata hivyo, kuna mabadiliko mengi katika jamii hii yanayotokana na dini, mitazamo, vigezo vya kishujaa vilivyobadilika miongoni mwa sababu nyingine. Mfano hapa ni kama vile Mzungu alirudi kwao na Mnandi hapori ng'ombe tena. Japo ni kweli lakini ni jambo ambalo huendelezwa kisiri na linakemewa katika jamii hii ya sasa. Sherehe hii imetoka kwa wafu kwa kiasi fulani na si kama ilivyokuwa hapo awali. Kwa upande mwingine, *Mayo* ndiyo sherehe inayofanyika kila mara hasa siku za Sikukuu kama vile ya Mashujaa na pia hufanyika kila Jumamosi kama Sanaa za maonyesho. *Mayo* ni sherehe ya *Shilembe*

inayofanywa kisanaa. Wanajamii huwaandaa fahali kabla ya siku ya Jumamosi ya mapigano. Wao hufanyishwa mazoezi makali kama vile wanaspoti wafanyavyo wanapojiandaa kwenda mashindanoni. Ng'ombe wanaoandaliwa huwa ni wa kiume pekee, wa kike huwa hawahusiki. *Mayo* huhusisha mchezo wa kiasili wa Waisukha wa kupiganisha fahali. Utafiti huu ulihusisha miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* katika jamii ya Waisukha kwa sababu sherehe za *Shilembe* hazijitokezi sana ila shujaa anapoaga dunia. Sherehe za *Mayo* huwepo kila Jumamosi na siku za sikuukuu nchini Kenya kama vile, siku ya Mashujaa na Madaraka. *Mayo* ni ishara ya burudani kupitia kwa upiganishaji fahali.

Were (1976) anabainisha kuwa Waisukha ni mojawapo ya makabila ya Wabantu wanaoishi Magharibi mwa Kenya. Kitovu chao kipo katika Kaunti ya Kakamega, Kaunti ndogo ya Shinyalu. Jamii hii ni miongoni mwa makabila ya Waluhyaia naimegawika katika takriban nasaba ishirini na saba. Orodha ya koo hizo ni kama zifuatazo; Vayokha, Vitsende, Varuli, Vakhaiwa, Vamilonje, Vamakhaya, Vimalia, Vichina, Vimahalia, Vashitaho, Vakhulunya, Vakusi, Vakhondi, Varimbuli, Vasulwa, Vaterema, Vasikhovu, Vakhombwa, Vatula, Vashilitsa, Valila, Vasakala, Vashilukha, Vashimutu, Vateheli, Vatsunga na Vasalwa. Nasaba hizi ni muhimu katika jamii hii na pia katika utafiti huu kwa sababu Waisukha hujigamba kutegemea koo zao.

Kulingana na Khiyanjila na Khakai (2018), hapo awali, sherehe ya *Shilembe* ilifanyiwa wanaume mashujaa katika jamii hii waliouawa vitani hususan wakati wa Vita vya Kwanza na Pili vya Dunia, mnamo miaka ya 1914 – 1918 na 1939 -1945 mtawalia. Fahali waliokuwa wakitumiwa katika sherehe hizi walikuwa wakiandaliwa mapema

kabla ya siku ya sherehe. Maandalizi hayo yalihusisha kumtenga fahali na wengine, kuzinoa pembe zake miongoni mwa shughuli nyingine.

Sherehe ya miviga ya *Shilembe* ingali ipo na mtafiti alipata fursa ya kuzihudhuria sherehe tatu wakati mashujaa kutoka katika jamii ya Waisukha walipoaga dunia (Taz. Kiamb. D). Sherehe hizo zilifanywa siku moja baada ya mazishi. Wazee waliobobea kiumri hufika asubuhi na mapema katika boma husika huku wakiwa wamebeba mishale. Huvalia maleba yanayohusiana na shughuli hiyo. Mmoja wao hujitokeza na kulizunguka boma hilo kama aliye vitani. Mshale wa mwenzake huchukuliwa na mmoja wao na kuchomekwa kaburini huku akighani majigambo ya kumsifu. Mishale huweza kuchomekwa kaburini kutegemea na wingi wa mauaji aliyoyatekeleza mwenzake. Baadaye, fahali hutayarishwa kuanza kupigana na kulitandaza kaburi huku fanani wakijigamba na kughani majigambo kishujaa. Mjane huwa amevalia koti la mwenzake pamoja na kuubeba mkongojo wake. Miviga hii huashiria mambo mengi katika jamii hii na ni muhimu kutambua kuwa sherehe hii inasheheni jumbe nyingi zinazoashiria ubabedume kupitia kwa majigambo yanayoghaniwa na fanani.

Miviga ya *Shilembe* ya kwanza tuliyoihudhuria ilifanyiwa mwenzake Meja Nandi kutoka katika nasaba ya Vasalwa, Murhanda mnamo tarehe 5/9/2018 (Taz. Kiamb. D, P8). Sherehe ya pili ilifanyiwa mwenzake Elisha Shitamba kutoka katika nasaba ya Vashitaho, sehemu ya Uwanja Ndege tarehe 3/10/2018 (Taz. Kiamb. D, P10). Sherehe ya tatu ilifanywa katika boma la mwenzake Mukabwa Lwoyelo kutoka katika nasaba ya Vamilonje, sehemu ya Murhanda tarehe 4/1/2019 (Taz. Kiamb. D, P9). Sherehe hizi zote zinahusisha upiganaji fahali katika boma hasa kaburini mwa mwenzake. Miviga ya

Shilembe imeendelea kujinyumbua na kubadilika kwa vile mashujaa wengi waliokuwa na ushujaa wa kuwaua maadui kama Wazungu na Wanandi, hawaruhusiwi na sheria. Kwa hivyo sherehe hiyo imebadilika na mashujaa sasa ni fahali. Ingawa sherehe hii bado ipo, siku hizi uporaji wa ng'ombe uliohusishwa na jamii ya Wanandi haupo tena. Sherehe hii sasa inajulikana kama *Mchezasili wa Mayo* na inafanywa kama Sanaa za maonyesho siku za wikendi au kila kunapokuwa na sikukuu yoyote nchini Kenya kama vile; Sikukuu ya mwaka mpya, siku ya Madaraka, ya Mashujaa miongoni mwa nyingine. Fahali hupiganishwa na fursa hutolewa kwa watu wa nasaba mbalimbali katika jamii hii kujigamba.

Tafiti za awali kama vile za Hemingway na Mellaart miongoni mwa nyingine zimeonesha kuwa sherehe za kupiganisha fahali hufanywa kati ya binadamu na fahali. Shughuli hii hutekelezwa katika jamii mbalimbali kama Sanaa za maonyesho na shughuli ya mazishi tu. Maoni ya wataalam hawa ni msingi muhimu katika kazi hii. Ingawa hivyo, kazi zao zilijikita katika kupiganisha binadamu na fahali, jambo ambalo ni tofauti na utafiti huu kwa vile kilicho muhimu hapa ni maana katika lugha inayotumiwa na fanani katika utendaji, fahali anapopiganishwa na mwenzake. Vipashio vya lugha hususan nomino, vishazi na vitenzi vinavyobeba ubabedume hudhihirika. Hivyo, majina ya fahali, vishazi na vitenzi hutumika katika majigambo hayo na huwa yamesheheni sifa anuwai za ubabedume. Aidha, tamathali za semi hudhihirika. Lugha, historia na itikadi ni dhana muhimu zinazoonesha kuwa sherehe hizi huwa zimebeba jumbe muhimu zinazosawiri ubabedume. Jambo hili ndilo lililomchochea mtafiti kuuchunguza

ubabedume unavyosawiriwa katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* miongoni mwa Waisukha wanapopiganisha fahali, kwa mtazamo wa kisemantiki.

1.2 Suala la Utafiti

Utafiti huu umechunguza udhihirisho wa ubabedume katika vipashio vya lugha vinavyotumiwa katika utendaji wa miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* kwa mtazamo wa kisemantiki. Miviga ya sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* zimekuwa sehemu za utamaduni wa Waisukha katika kutimiza majukumu teule ya kijamii kama vile mazishi na burudani. Waisukha wamekuwa wakishiriki sherehe hizi kama Sanaa za maonyesho na burudani ya kucheza na kughani majigambo pamoja na kushindana huku wakicheza ngoma ya ‘Isukuti’-ngoma za Kiluhya (taz. Kiamb. D). Ingawa majigambo hayo yanatumika kama burudani, husheheni jumbe muhimu kwa wanajamii. Mojawapo ya jumbe hizo zinazowasilishwa kwa wanajamii ni suala la ubabedume linalodhihirika katika sherehe hizi kupitia kwa majigambo yanayotambwa wakati huo. Majigambo hayo yanasheheni ujumbe huu kupitia vipashio vya lugha kama vile nomino, vishazi na vitenzi pamoja na tamathali za semi. Hali hii ndiyo iliyomchochea mtafiti kuchunguza jinsi maana inavyobainika kupitia kwa majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* miongoni mwa Waisukha. Utafiti huu ulilenga kuhakiki na kupambanua jinsi vipashio vya lugha na tamathali za semi katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* miongoni mwa Waisukha husawiri ubabedume. Ili kufikia lengo hili, utafiti ulidhihirisha namna vipashio vya lugha hususan nomino, vishazi na vitenzi katika majigambo hayo husawiri ubabedume kwa mtazamo wa kisemantiki. Aidha, utafiti huu ulihakiki tamathali za semi kisemantiki na

kuchunguza nafasi ya lugha, historia na itikadi za Waisukha katika kujenga na kudumisha ubabedume.

1.3 Madhumuni ya Utafiti

Lengo kuu la utafiti huu lilikuwa ni kuchunguza ubabedume katika jamii ya Waisukha jinsi unavyodhihirika katika vipashio vya lugha vinavyosheheni majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo*. Madhumuni mahsusi yalikuwa:

- i. Kudadavua namna vipashio vya lugha hususan nomino, vishazi na vitenzi katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* vinavyodhihirisha ubabedume.
- ii. Kuhakiki tamathali za semi zinazosheheni ubabedume kwa mtazamo wa Kisemantiki.
- iii. Kuchunguza nafasi ya lugha, historia na itikadi za Waisukha katika kujenga, kuendeleza na kudumisha ubabedume wanapopiganisha fahali.

1.4 Maswali ya Utafiti

Utafiti uliongozwa na maswali yafuatayo:

- i. Ni kwa namna gani vipashio vya lugha hususan nomino, vishazi na vitenzi katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* ya Waisukha hudhihirisha ubabedume?
- ii. Ni tamathali gani za semi zinazosheheni ubabedume kwa mtazamo wa kisemantiki?

- iii. Lugha, historia na itikadi za kijamii zina umuhimu gani katika kuchipua, kujenga, kuendeleza na kudumisha ubabedume katika majigambo ya Waisukha wanapopiganisha fahali?

1.5 Sababu ya Uteuzi wa Mada ya Utafiti

Ndumbaro (2013) anafafanua kuwa Majigambo ni mojawapo ya vipera vya maigizo ya Fasihi Simulizi ambayo yanadhihirisha utata na uchangamano kutokana na fasili mbalimbali zinazotolewa kueleza dhana yake kama ilivyo dhana ya kimsingi ambayo ni Fasihi Simulizi kwa vile hutegemea fanani katika jamii husika. Hivyo, ni vigumu kueleza mipaka ya majigambo kimaumbo kwa vile hujifaragua na kujinyambua kimaumbo. Finnegan (2012) anasema kuwa Fasihi Simulizi hutegemea msanii ambaye huiumba kwa maneno katika tukio maalum. Hoja muhimu katika mawazo ya Finnegan ambayo iliichochea utafiti huu ni kwamba ubunifu wa Fasihi Simulizi hutegemea tukio maalum ambalo katika utafiti huu ni miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* wakati wa kupiganisha fahali. Sababu ya kwanza iliyopelekea uteuzi wa mada ya utafiti ni;

- i. Upekee wa majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* katika jamii ya Waisukha.
- ii. Suala la utafiti huu lilichaguliwa kwa misingi kuwa, licha ya kuwepo kwa makongamano na utafiti kuhusu jinsia na lugha katika nchi za Magharibi, tafiti chache sana zimefanywa Barani Afrika kama vile za Kabaji (2008), Khaemba (2013) na Matinde (2015) kuhusu dhana ya ubabedume ila hawakujikita katika mtazamo wa kisemantiki.
- iii. Mapigano ya fahali katika jamii huwavutia watu wengi, kwa hivyo, tuliufanya utafiti huu kwa sababu tulitaka kuelewa dhima ya sherehe hizi za Waisukha.

- iv. Tuliufanya utafiti huu kwa minajili ya kufuzu na kupata shahada ya Uzamifu.
- v. Majigambo ni utanzu muhimu wa Fasihi Simulizi ya jamii ya Waisukha ambayo hutumiwa na wanaume kuonesha ubabedume wao dhidi ya wanawake. Kwa hivyo, iliyo muhimu katika majigambo yao ni dhana ya lugha ambacho ni kitambulisho cha wanajamii hawa kwani husheheni na kuhifadhi historia yao.
- vi. Wataalam mbalimbali kama vile Mwita (1997); Wanjala (2015), Matinde (2015), Mung'ahu na Kobia (2016) wameshughulikia majigambo na miviga katika fasihi simulizi ingawa wachache kama vile Kabaji (2008), Khaemba (2013) na Matinde (2015) wamehusisha miviga na ubabedume ila hawakulijaza pengo lililopo la kutumia jukwaa la fasihi kuchanganua vipashio na vipengele vya lugha kuangazia namna ubabedume unavyomdhalilisha mwanamke kupitia kwa majigambo yanayoghaniwa katika sherehe hizi. Ni muhimu basi kuchunguza majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* miongoni mwa Waisukha ili kudavua matumizi yake hususan dhima yake kwa mwanamume Mwisukha.
- vii. Utafiti huu ulitiwa mshawasha na Makala ya Kabaji (keshatajwa) pamoja na utafiti wa Matinde (keshatajwa) kuhusu suala la ubabedume katika fasihi simulizi ya Kiafrika halijatafitiwa kwa kina. Tasnifu hii ni rejea muhimu katika usomi na vilevile ufundishaji wa isimu, fasihi simulizi, Isimu-Jamii, Isimu-Amali na Uchanganuzi wa matini hususan katika harakati ya kubainisha namna jamii husetiri utamaduni, itikadi, mila na desturi yao katika matini au usemi katika miktadha mahsusi ya kijamii.

1.6 Upeo wa Utafiti

Utafiti huu umeshughulikia uchanganuzi wa ubabedume katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* miongoni mwa Waisukha. Utafiti ulifanywa katika eneo bunge la Shinyalu katika kaunti ya Kakamega na sehemu maalum zilizotafitiwa ni; Murhanda, Malimili, Uwanja Ndege, Ilala, Museno, Khayega na Shinyalu. Uchanganuzi ulihusisha masimulizi na utendaji wa fanani katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* kutoka katika jamii ya Waisukha kwa kuchunguza vipashio vya lugha Kisemantiki. Utafiti huu ulikuwa wa Fasihi, utanzu wa Fasihi Simulizi unaojulikana kama maigizo, vipera vya miviga na majigambo. Mikakati iliyotumiwa kufasili data ilikuwa ya kimaielezo, tafsiri na uhakiki wa majigambo ili kudondoa vipashio vya lugha hiususan nomino, vishazi na vitenzi. Aidha, uhakiki wa tamathali za semi ulifanywa kisemantiki na uchunguzi wa nafasi ya lugha, historia na itikadi katika kusawiri ubabedume.

1.7 Umuhimu wa Utafiti

Utafiti huu ni muhimu kwani ulisaidia kukusanya majigambo kumi na sita ya Waisukha kutokana na masimulizi ya fanani ili kuweza kurithisha vizazi vijavyo vya jamii hii. Utafiti ulichochea na ukweli kuwa suala la ubabedume katika fasihi simulizi ni muhimu. Suala la upiganishaji fahali limethaminiwa na baadhi ya wataalam. Matokeo ya utafiti huu yatakuwa tunu muhimu katika tahakiki zilizoko kuhusu ubabedume kwa kuuweka wazi utamaduni wa Waisukha ambao haujawekwa wazi kimaandishi na wataalam wengi. Utafiti huu ulikusanya majigambo kumi na sita; kwa hivyo unatoa mchango katika hali ya kuweza kuhifadhi mojawapo ya tanzu za Fasihi ya Waisukha kwenye kiwango cha othografia au kimaandishi.

Matokeo ya utafiti huu ni rejeleo muhimu kwa vile yatatumika kama malighafi mwafaka kuhusu tahakiki zilizoko zinazojikita katika ubabedume katika Fasihi ya Kiafrika. Hali hii itakuwa muhimu kwa sababu lugha ya mtu ni kitambulisho chake kwa hivyo, haya yataweza kudhihirisha bayana namna ambavyo mila, itikadi, utamaduni na historia ya Waisukha hujenga, hushamirisha na kuhalalisha mahusiano ya ubabedume kupitia kwa majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo*.

Utafiti huu unatazamiwa kuwafaidi wanafunzi wa Kiswahili katika shule, vyuo na ndaki mbalimbali. Hivyo, wataweza kutambua namna ya kuyachambua majigambo na pia wataweza kuyahusisha masuala ya fasihi simulizi na ya kiisimu.

1.8 Misingi ya Kinadharia

Utafiti uliongozwa na nadharia mbili zilizojumuisha nadharia ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi (Fairclough na Wodak 1990) na nadharia ya Uwezo-Uume (Izugbara 2005). Utafiti huu ulitumia nadharia mbili kwa sababu kulikuwa na haja ya kuoanisha taaluma ya Isimu na Fasihi Simulizi kwa kuzingatia vipengele vya lugha ambavyo ni nomino, vishazi na vitenzi katika majigambo ya Waisukha. Aidha, uhakiki wa tamathali za usemi katika majigambo hayo kwa mtazamo wa kisemantiki ulitulazimu kutumia nadharia zaidi ya moja. Kimatumizi, nadharia ya Uwezo-Uume ina mihimili ambayo kwa mujibu wa utafiti huu inachangiana na kukamilishana na mielekeo ya nadharia ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi kama ilivyodhihirika nyanjani.

1.8.1 Nadharia ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi

Nadharia ya kwanza iliyotumika katika utafiti huu imekitwa katika nadharia ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi ambayo pia kwa ufupisho ni UCHAMAWADI. Kulingana na Kibigo, Choge & Simiyu (2018), UCHAMAWADI ni akronimu

iliyoasisiwa na wataalam hawa katika Makala waliyoandika kwenye Mwanga wa Lugha, Chuo Kikuu cha Moi, Juzuu la 4 Na.1, Septemba 2019. Uk. 201. Dhana ya diskosi imetumiwa na wataalam mbalimbali kurejelea maana tofautitofauti. Nadharia hii iliasisiwa mnamo mwaka wa 1990 na Teun Van Dijk, Norman Fairclough, Theo Van Leeuwen na Ruth Wodak. Uwanja ambao unashughulikiwa na nadharia hii unakua kwa kasi sana hususan katika uchunguzi wa lugha. Nadharia hii hutazama usemi kama aina ya kaida au desturi za kijamii (Fairclough na Wodak, 1997, uk.258). Miongoni mwa wachangiaji mashuhuri wa nadharia hii ni pamoja na Fairclough (1992, 1995). Gee (1990), Teun van Dijk (1993, 1999) na Wodak (2001).

Van Dijk, Fairclough na Wodak (1997) wanachangia kwa kueleza kuwa, UCHAMAWADI si nadharia moja bali huchukuliwa kama njia iliyo na mielekeo au mitazamo tofautitofauti na mikakati tofauti ya kuchunguza uhusiano baina ya matumizi ya lugha na muktadha wa jamii. Mihimili ambayo hurejelewa zaidi ni ile iliyo na mawazo ya. Hata hivyo, mawazo na maoni ya wataalam wengine yamerejelewa ili kuchangia yale ya wataalam hawa. UCHAMAWADI ni nadharia ambayo huangazia matatizo ya kijamii. (Fairclough na Wodak, 1997). Van Dijk (1993) anafafanua kuwa, nadharia hii haiangazii tu lugha na matumizi yake bali pia humulika sifa za kiisimu za kijamii na kitamaduni hususan dhana ya ukosefu wa usawa katika jamii na ubaguzi wa rangi miongoni mwa masuala mengine. Huweza kuchanganua matini au usemi kwa kina ili kuweza kubainisha mahusiano ya kimamlaka ambayo huzua matatizo ya kijamii. Uhusiano wa kimamlaka hutokana na usemi, UCHAMAWADI hueleza uhusiano wa kijamii uliopo na namna uhusiano huo hujitokeza katika usemi. Kwa vile usemi huhusisha jamii na utamaduni,

hali hii ina maana kwamba matumizi ya lugha huchangia mabadiliko katika jamii na utamaduni wa jamii husika pamoja na uhusiano wa kimamlaka. Usemi hujikita katika itikadi na hii ina maana kwamba itikadi huvyazwa na usemi, jambo linalopelekea usemi kuweza kuchanganuliwa kwa kina zaidi kwa kujikita katika jinsi usemi huo unavyofasiriwa, unavyopokelewa na athari ya usemi huo katika jamii. Kwa vile usemi ni historia, ufasiri wa usemi hutegemea muktadha wa historia. Kulingana na Fairclough na Wodak (1997), nadharia ya UCHAMAWADI hujikita katika masuala mengine yasiyo ya kiisimu kama vile itikadi, utamaduni na jamii.

Kulingana na UCHAMAWADI, usemi ni mchakato au shughuli ya kijamii inayohusisha mambo mengi yanayomwangazia binadamu kwa vile yeye ndiye pekee aliye na uwezo wa kusema. Fairclough ndiye mtaalam tajika aliyeweza kuyachukua mawazo ya Karl Marx (1859) kuhusu mitazamo ya kijamii inayosisitiza umuhimu wa mbinu za uzalishaji. Fairclough (1995), anaeleza kuwa, jukumu la UCHAMAWADI ni kubaini jinsi kutokuwepo kwa usawa na vilevile mivutano ambayo ni mifumo ya kibepari ya uzalishaji mali hudhahirika katika usemi au matini. Van Dijk (2001), anachangia kwa kueleza kuwa mtazamo una dhima ya kusaidia katika kuelewa na kufasiri matini na usemi. Ni muhimu tuelewe mitazamo ambayo hutokana na shughuli za kijamii ili tuweze kuelewa ukosefu wa usawa wa kijamii. Mitazamo na mielekeo hii ndiyo huchangia namna ulimwengu hufasiriwa.

Van Dijk (1993) alifanya utafiti kule Uingereza na alitumia mfano wa jinsi ubaguzi wa rangi unavyoweza kuathiri mazungumzo dhidi ya mtu mweupe na mweusi. Kulingana naye, mitazamo hiyo ndiyo huzua mielekeo tofauti tofauti akilini mwa watu. Hali hii

ndiyo huonyesha upendeleo kama ubabedume, kiburi na dharau kutegemea mielekeo na mitazamo iliyomo akilini. Nadharia hii huchanganua uhusiano wa lugha na ruwaza za kiuwezo zinazozua ukosefu wa usawa kijamii. Kwa mantiki hii, nadharia ya UCHAMAWADI huchanganua muundo ulio wazi na usio wazi wa mahusiano ya kimamlaka, kiubaguzi, kiuwezo na kiutawala ambayo hudhihirishwa na kushamirishwa na lugha.

Nadharia ya UCHAMAWADI, ina mihimili ifuatayo:

- i. Huangazia matatizo ya kijamii. Haiangazii tu lugha na matumizi yake bali pia sifa za kiisimu za kijamii na utamaduni. Huchanganua usemi kwa kina ili kuonyesha mahusiano ya kimamlaka ambayo husababisha matatizo ya kijamii.
- ii. Uhusiano wa kimamlaka hutokana na usemi. Hueleza uhusiano wa kijamii na namna unajitokeza katika usemi.
- iii. Huhusisha jamii na utamaduni. Matumizi ya lugha huchangia mabadiliko katika jamii na utamaduni wa jamii hiyo pamoja na uhusiano wa kimamlaka. Usemi hushughulikia itikadi. Itikadi huvyazwa katika usemi. Haitoshi kuchanganua tu usemi bali pia ni muhimu kuchanganua namna usemi hufasiriwa, hupokelewa na athari ya usemi huo katika jamii husika.
- iv. Usemi ni historia. Ufasiri wa usemi hutegemea muktadha wa historia. Kutokana na hili, nadharia ya UCHAMAWADI hutegemea masuala mengine yasiyo ya Kiisimu kama vile utamaduni, jamii na itikadi.

Dhima ya Nadharia ya UCHAMAWADI katika Utafiti huu

- i. Huangazia matatizo ya kijamii. Haiangazii tu lugha na matumizi yake bali pia sifa za kiisimu za kijamii na kitamaduni. Mtafiti anayejikita katika nadharia hii anafaa kutambua kuwa katika uchanganuzi wake hawezi kuangazia tu upande mmoja bali anastahili kuwa na jicho pevu ili aweze kuyaona yaliyo ndani zaidi kama vile uhakiki wa vipashio vya lugha katika majigambo ya Waisukha. Mtafiti akifanya hivyo atapata fursa ya kuchimbua maana iliyosetiriwa ndani ya nomino na vishazi ili kuweza kudhihirisha ubabedume uliomo. Nadharia hii inasisitiza sifa za kiisimu za kijamii na kitamaduni kwa vile kila jamii ina utamaduni wake na hakuna njia inayofanana na nyingine katika muktadha huo. Madhumuni ya kwanza ya kubainisha namna vipashio vya lugha katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* yalifaidi kutokana na mhimili huu kwa sababu kuna kule kuhusisha Isimu na Fasihi Simulizi. Nadharia ya UCHAMAWADI ina azma ya kuwahimiza watafiti kuwa makini katika uteuzi wa lugha kwa sababu lugha ina dhima tofautitofauti katika jamii. Matumizi ya vipashio vidogo vya lugha kama msingi wa utangulizi umeshadidiwa na Fairclough (1992) anayehoji kuwa mchanganuzi Makinifu wa Diskosi ni sharti aanze kwa kuvichanganua vipengele vya chini (vidogo) vinavyopatikana katika matini kama vile msamiati, nomino na vishazi na aendeleo hadi kwa vipengele vikubwa ambavyo matini huchota kwayo kama vile semantiki na pragmantiki. Kwa mujibu wa Fairclough (2013), umuhimu wa mwelekeo huu ni kuwa mtafiti hupata fursa ya kuvichagua vipengele vya Kiisimu anavyohitaji kuangazia kulingana na maswali ya utafiti,

suala la utafiti au kichocheo cha utafiti husika. Nadharia hii ni mwafaka kwa vile inaongezea kuwa kuangazia vipengele vya lugha pekee hakutoshi kwa sababu matini huchota kutoka kwa jamii na wanaotoa matini. Kulingana na Walsh (2001), lengo kuu la Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi ni kushughulikia matini na muktadha ili kutatua matatizo ya kijamii. Jambo hili pia limeshirika katika utafiti huu.

- ii. Uhusiano wa kimamlaka hutokana na usemi. Mhimili huu huweka wazi uhusiano wa kijamii na namna unavyojitokeza katika usemi. Kwa mujibu wa nadharia hii, uhusiano wa kimamlaka hautokei tu katika ombwe tupu bali hubuniwa na usemi au mazungumzo ya wanajamii husika. Nadharia hii ya UCHAMAWADI ni mwafaka katika utafiti huu kwa vile lengo kuu ni kuchunguza ubabedume katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na mchezasili wa *Mayoya Waisukha* kwa mtazamo wa kisemantiki. Mhimili huu uliafiki lengo hili kwa vile ubabedume ni uhusiano wa kimamlaka katika jamii na majigambo ni usemi. Nadharia hii yasisitiza umuhimu wa kuchunguza na kuhakiki usemi wowote ule kwa makini ili kutambua ni vipengele vipi vya kimamlaka vilivyomo. Nadharia ya UCHAMAWADI pia iliafiki matakwa ya madhumuni ya pili kwa vile yalihatiji uhakiki wa tamathali za semi zinazosheheni ubabedume ulio na uhusiano wa kimamlaka katika jamii ya Waisukha kwa mtazamo wa kisemantikina kuzua maana mbalimbali katika tamathali hizo za usemi kama jazanda na chuku.
- iii. UCHAMAWADI huhusisha jamii na utamaduni. Nadharia hii ina azma ya kuwahimiza wahakiki waweze kuzingatia utamaduni pamoja na jamii husika

katika uchanganuzi wao. Lugha ya mtu ni kitambulisho chake, kwa hivyo nadharia hii inadhihirisha kwamba matumizi ya lugha huchangia mabadiliko katika jamii husika na utamaduni wa jamii hiyo ikiwemo uhusiano wa kimamlaka. Mhimili huu uliusaidia utafiti huu katika kuvichunguza vipengele vingine kama vile itikadi kwa vile haitoshi kuchanganua tu usemi bali ni bora kuchanganua namna usemi hufasiriwa, hupokelewa na athari ya usemi huo katika jamii husika. Haya yaliafiki madhumuni ya tatu ambayo yalijalizwa na nadharia ya Uwezo-uume.

- iv. Usemi ni historia. Ufasiri wa usemi hutegemea muktadha wa historia. Kutokana na nadharia ya UCHAMAWADI, ni wazi kuwa hujikita katika masuala mengine yasiyo ya Kiisimu kama utamaduni, jamii na itikadi. Nadharia hii inasisitiza kuwa, historia ya jamii fulani ni muhimu irejelewe ili kuweza kuchanganua masuala ya diskosi kwa urahisi. Masuala ya kihistoria kuhusu jamii ya Waisukha yamebainika wazi katika utafiti huu na yameweza kuusaidia utafiti huu kumwelewa mwanamume Mwisukha kupitia kwa usemi wa majigambo ambayo yana historia ndefu inayodhihirika kupitia kwa miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Kulingana na Fairclough (1995) diskosi inafaa kumsaidia mchanganuzi kubainisha kitendo fulani cha kijamii kutoka kwa mwelekeo fulani. Hivyo basi, ikiwa usemi ni historia, majigambo ya Waisukha pia ni tofauti na majigambo ya jamii nyingine. Mhimili huu ulikuwa faafu kwa vile ulimsaidia mtafiti kuchanganua suala la ubabedume kwa kujikita katika nasaba za Waisukha.

Nadharia ya UCHAMAWADI pia ilitumika na Owala (2014) katika tasnifu yake ya “Uchanganuzi wa Matini Zilizoteuliwa za Ugaidi katika Gazeti la Taifa Leo la Kenya, kati ya Oktoba 2010 na Novemba 2011.” Owala anaeleza kwamba, mchanganuzi yeyote wa usemi anastahili kufanya makini katika uteuzi wa lugha; vyanzo vya habari na nafasi ya uwasilishaji wa usemi katika kuripoti habari za ugaidi ili kupunguza mwegemeo na athari hasi zinazosababishwa na mwegemeo huo. Nadharia ya UCHAMAWADI ilimwezesha mtafiti huyo kuchunguza jinsi uteuzi wa lugha unaweza kuwa na athari mbalimbali kwa wasomaji wa habari za ugaidi. Matokeo ya utafiti wake ni kwamba kuna haja ya kufanya makini katika uteuzi wa lugha; vyanzo vya habari na nafasi ya uwasilishaji wa usemi katika kuripoti habari za ugaidi ili kupunguza mwegemeo na athari hasi zinazosababishwa na mwegemeo huo. Uchanganuzi wa mtaalam huyu uliusaidia utafiti huu kwa vile kulikuwa na haja ya kuichunguza lugha iliyotumiwa katika majigambo ya Waisukha kwa kina ili kuweza kuteua vipashio mbalimbali vya lugha vilivyosheheni ubabedume kisemantiki.

Mihimili hii imeafiki utafiti huu kwa njia kadha wa kadha. Wahakiki wengi huchukulia masuala ya ushairi hasa majigambo kama yaliyo magumu kuchanganua. Nadharia hii imetoa mwelekeo jinsi uchanganuzi wa diskosi unafaa kufanywa kwa umakini. Katika hali hii, ninaona majigambo na usaili wa fanani na washiriki katika sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* katika utafiti huu kama vipera vya diskosi. Nadharia hii pia ilitumika katika kufafanua vipashio vya lugha ambavyo vinasawiri ubabedume. Kwa kuongozwa na nadharia hii ya UCHAMAWADI, mtazamo wa Kisemantiki umebaini taashira mbalimbali za ubabedume katika majigambo ya Waisukha.

Kabla ya kuasisiwa kwa nadharia hii, uchunguzi wa lugha na jinsia ulianza katika nchi za Kimagharibi na tamaduni zao katika miaka ya katikati mwa 1970 (Mills & Mullany 2011). Wanaisimu walichunguza lugha kimuundo bila kuzingatia matumizi na uamilifu wa lugha katika jamii. Umilisi wao ulikitwa katika umilisi wa wazawa wa lugha (Chomsky, 1957), uhusiano baina ya lugha na muktadha (isimu amali). Levinson (1983) anachangia hoja hii kwa kudai kuwa, kwa kuzingatia umilisi wa kipragmatiki, sentensi na vipashio vya sentensi vilichukuliwa kama viambajengo vya msingi katika uchanganuzi wa lugha. Nadharia ya UCHAMAWADI hutambua uamilifu wa lugha katika jamii, Fairclough na Wodak (1997) na umuhimu wa lugha hukitwa katika miktadha ya matumizi (Wodak, 2000, Benke, 2000). Kiambajengo muhimu ni matini au usemi kwa vile ndicho kipashio muhimu cha mawasiliano. Kwa mantiki hii, UCHAMAWADI ni nadharia ambayo huchanganua muundo ulio wazi na usio wazi wa mahusiano ya kimamlaka, kiubaguzi, kiuwezo na kiutawala ambayo hudhihirishwa na kushamirishwa na lugha.

Mbali na nadharia ya UCHAMAWADI kuweza kuangazia matatizo ya kijamii, inaangazia pia lugha, matumizi yake pamoja na sifa za Kiisimu za kijamii na kitamaduni. Viambajengo vya lugha hususan vya Kisemantiki vilichanganuliwa na kuhakikiwa ili kuweka wazi itikadi, historia na mielekeo ya Waisukha inayotawala ruwaza za kiuwezo katika mitagusano na utangamano wa wanajamii. Nadharia ya UCHAMAWADI ina jukumu la kuweza kuchanganua usemi kwa kina ili kudhihirisha mahusiano ya kimamlaka ambayo husababisha utofauti wa kijinsia kama vile ubabedume katika jamii. Uhusiano huu hutokana na usemi kama ilivyodhihirika katika majigambo ya Waisukha.

UCHAMAWADI hueleza uhusiano wa kijamii na jinsi uhusiano huo unavyojitokeza katika usemi ndiposa majigambo ya Waisukha yalikuwa na dhima ya kuusawiri ubabedume katika jamii hiyo. Usemi huhusisha jamii na utamaduni, kwa hivyo, majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* yalikuwa muhimu katika kumwelewa mwanamume Mwisukha na jinsi ubabedume unavyodhihirika katika jamii hiyo. Jambo hili linaonyesha kuwa lugha na matumizi yake huchangia mabadiliko katika jamii na utamaduni wa jamii husika pamoja na uhusiano wa kimamlaka.

Usemi pia hujikita katika masuala ya itikadi. Kwa vile itikadi huvyazwa katika usemi, kuchanganua tu usemi hakutoshi bali kunahitaji ufasiri, namna usemi huo unavyopokelewa na athari yake katika jamii. Haya ndiyo yaliyotuelekeza katika kuchanganua masuala ya itikadi kwa kurejelea miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* katika sherehe ya kupiganisha fahali. Kuna mhimili mwingine unaodai kuwa, usemi ni historia, kwa hivyo, UCHAMAWADI hutegemea masuala mengine yasiyo ya Kiisimu kama vile itikadi, utamaduni na jamii. Katika muktadha huu, utafiti huu uliweza kuhakiki ubabedume unavyosawiriwa katika majigambo ya Waisukha kwa kuangazia itikadi katika miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*, hivyo kuweka wazi utamaduni wa jamii ya Waisukha. Kwa hivyo, usemi kwa mtazamo wa UCHAMAWADI ni aina ya shughuli ya kijamii, kama ilivyokuwa katika sherehe hizo mbili miongoni mwa Waisukha.

Madhumuni makuu ya nadharia hii ya UCHAMAWADI yanayodhihirika bayana ni kubainisha na kuweka wazi uhusiano wa kimamlaka kama ilivyojitokeza katika ubabedume wa mwanamume Mwisukha katika miviga ya sherehe ya *Shilembe*

na *Mchezasili wa Mayo*. Ndiposa Fairclough aliweza kuchukua mwelekeo wa Karl Marx (1859) katika Williams (1978) kuhusu mivutano ya kijamii (Fairclough na Wodak, 1997). Huu ndio mtazamo unaochangia mbinu za uzalishaji. Kulingana naye, kazi ya UCHAMAWADI ni kuweza kutambua namna ukosefu wa usawa na mivutano ambayo ni mifumo ya kibepari ya uzalishaji mali hujidhihirika katika usemi (Fairclough, 1995). Haya yalijitokeza wazi katika majigambo ya Waisukha yaliyosheheni ubabedume mwingi na namna wanawake wanavyowategemea ili kuzalisha mali kama vile mifugo hususan ng'ombe katika jamii hii.

1.8.1.1 Dhana ya Diskosi

Fairclough (1995) anatofautisha diskosi na lugha akieleza kuwa lugha ni chombo cha mawasiliano ilhali diskosi ni njia ya kubainisha kitendo fulani cha kijamii dhidi ya mwelekeo fulani. Mills (1997: 2) anaeleza kuwa diskosi ni usemi, mazungumzo au mawasiliano kuhusu dhana fulani ilhali Halliday (1985) anatumia diskosi kurejelea matini.

Kwa mujibu wa Cameron (2001), Tafiti nyingi zimetumia diskosi kurejelea mawasiliano simulizi na andishi. Matumizi ya lugha andishi na semwa huzua utofauti katika ufasili na ufasiri wa maana kwa vile hutegemea lugha inayotumiwa na miktadha husika. Haya yanarejelea uamilifu kwa sababu ya kazi ambayo lugha hutekeleza. Fairclough (2003) anadokeza kuwa uamilifu wa diskosi huweza kufasiriwa kwa njia mbili: kama kipengele cha maisha ya jamii na pia kama njia za kuiona dunia (Sunderland 2004). Foucault (1975) akiungwa mkono na Fairclough (1990) anahoji kuwa diskosi ni matendo yanayoratibu kile kinachosemwa. Utafiti huu, ulitumia ufasiri huu wa diskosi. Fairclough

anachukulia diskosi kwa njia tatu: matini, zao la usemi na tendo la kijamii (Fairclough 1992). Hii ina maana kwamba tafiti anayetumia dhana ya diskosi hajikiti tu katika usemi bali pia hushughulikia matini wakati wa kuchanganua data kama ilivyodhihirika katika utafiti huu tulipoyarekodi majigambo, tukayafanyia ufasiri na tafsiri na hatimaye tukayachanganua.

1.8.1.2 Maana ya ‘Makinifu’

Nadharia hii ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi inasemekana kuwa *Makinifu* kwa vile inashikilia kuwa kuna uhusiano mkubwa kati ya itikadi na lugha ambao umejificha na matendo ya usemi au matini aghalabu hutumia vipashio vya lugha na kuviweka katika hali ya mazoea. Fairclough (2015) anadai kuwa, umakinifu wa nadharia hii ndio huweka wazi itikadi katika diskosi na kudhihirisha taashira za kiuwezo na mamlaka. Katika mchakato huo, huonyesha uhusiano kati ya lugha, itikadi na uwezo na kuweka wazi vipengele vilivyosetirika katika jamii. Dhana ya umakinifu inatuelekeza kutambua kuwa nadharia ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi haichukulii tu diskosi kijuujuu bali huchunguza kwa umakinifu, uhakikifu na kwa jicho la ndani zaidi ili kutambua jinsi lugha, itikadi na mamlaka huwekwa wazi katika jamii husika. Choge (keshatajwa) anafafanua kuwa kuna haja ya kuhakiki diskosi kwa kina na kwa jicho pevu ili matokeo yawe ya kutopendelea hali yoyote ile. Van Dijk (1993) anaeleza kuwa hakuwezi kuwa na njia moja ya kuchanganua diskosi wala njia moja ya wataalam kadhaa kuchanganua diskosi. Kulingana na (Van Dijk 2001; Wodak 2007; Atanga 2010), makinifu ni hali ya kuwa na msimamo dhabiti kuhusu unachokichanganua au hata kuchukua msimamo wa kisiasa. Utafiti huu umeunga mkono mawazo ya wataalam hawa kwa vile masuala ya ubabedume katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* katika

jamii ya Waisukha hayawezi kuchanganuliwa kwa mtazamo mmoja hasa tukielewa kuwa maana katika lugha huweza kuelezwa kwa njia mbalimbali.

Fairclough na Wodak (1997) wanadai kuwa nadharia hii hutazama usemi kama aina ya desturi za kijamii. Hivyo, Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi si nadharia moja bali huchukuliwa kama njia iliyo na mitazamo tofauti ya kuchunguza uhusiano baina ya matumizi ya lugha na miktadha ya kijamii. Teneti ambazo hurejelewa zaidi ni zile za Fairclough na Wodak (wamekwishatajwa). Hata hivyo, mawazo ya Van Dijk pia yana mchango katika kazi hii kwa vile utafiti huu umehusisha, lugha, historia, itikadi na masuala mengine ambayo mtaalam huyu amechangia.

Fairclough (1992) anahoji kuwa mchanganuzi Makinifu wa Diskosi ni sharti aanze kwa kuvichanganua vipengele vya chini (vidogo) vinavyopatikana katika matini kama vile, msamiati, nomino na vishazi na aendelee hadi kwa vipengele vikubwa vya kijamii ambavyo matini huchota kwayo. Umuhimu wa mwelekeo huu ni kwamba mtafiti hupata fursa ya kuchagua vipengele vya kiisimu anavyohitaji kuangazia kulingana na maswali ya utafiti, suala la utafiti au kichocheo cha utafiti husika (Fairclough 2003). Walsh (2003) akiunga mkono mawazo haya anaeleza kuwa matini huchota kutoka kwa jamii na wanaotoa matini. Lengo kuu la nadharia ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi ni kushughulikia matini na muktadha (Walsh, 2001). Ndiposa utafiti huu uliitumia nadharia hii ili kupeana mwelekeo katika uchanganuzi wa diskosi na vilevile matini ya majigambo.

Hapo awali kabla ya kuasisiwa kwa nadharia hii ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi, tafiti zilizoko zinaonyesha kuwa wanaisimu walichunguza lugha kinadharia na kutotilia maanani matumizi na uamilifu wa lugha katika jamii. Chomsky (1957) anafafanua kuwa uchunguzi wao ulijikita katika umilisi wa wazawa wa lugha. Levinson (1983) anabainisha kwamba, uamilifu wa lugha haukuzingatiwa bali waliegemea katika uhusiano baina ya lugha na muktadha au Isimu Amali. Matinde (2015) akiunga mkono mawazo ya wataalam hawa anaongezea kuwa, kwa kuzingatia umilisi wa kipragmantiki, sentensi na vipashio vya sentensi vilichukuliwa kama viambajengo vya kimsingi katika uchanganuzi wa lugha. Katika utafiti huu, mawazo ya wataalam hawa yalikuwa bora ila utafiti ulijikita katika maana inayojitokeza katika vipashio vya lugha na tamathali za semi katika majigambo ya sherehe za Miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* katika jamii ya Waisukha.

Nadharia ya UCHAMAWADI ni muhimu katika utafiti huu kwa vile hutambua uamilifu wa lugha katika jamii (Fairclough na Wodak, 1997). Hata hivyo, utafiti huu ulijikita katika mkondo wa Fairclough (1992) anayedai kuwa, Usemi ni lugha semwa inayotokana na tukio la usemi. Fasihi simulizi huwasilishwa kwa njia ya usimulizi. Vilevile, Fairclough anafafanua utanzu kama matumizi ya lugha yanayohusishwa na utendaji fulani wa kijamii.

Anachukulia usemi kama kipengele cha jamii na kuhusisha lugha na mamlaka. Wazo muhimu katika mawazo ya Fairclough kwa utafiti huu ni dhana kuwa usemi ni historia na hueleweka katika muktadha wa historia yake. Wodak katika mwelekeo wake amehusisha diskosi na masuala ya isimu na historia. Wodak (2001) anasisitiza umuhimu wa

muktadha wa jumla wa usemi. Wodak anachukua mwelekeo wa mtazamo wa kuhistoria katika falsafa yake. Kwa kuangazia nadharia hii ya UCHAMAWADI, usemi huhakikiwa kwa kuzingatia mitazamo mbalimbali ya kijamii, kisiasa na kihistoria. Taswira inayojitokeza katika utafiti huu ni namna ambavyo mitazamo hii husimbwa na kusawiriwa katika majigambo na vipashio mbalimbali vya lugha.

Utafiti huu ulilenga katika kuhusisha historia ya ubabedume na vipera vya majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* miongoni mwa Waisukha kwa kuchunguza vipashio mbalimbali vya lugha kama vile jazanda, takriri, kejeli, tanakali za sauti miongoni mwa vingine. Kipengele cha semantiki kilichunguzwa na kupata kutambua jinsi kinavyojitokeza katika majigambo ya Waisukha. Hivyo, hali hii ilitupa haja ya kuhusisha Fasihi Simulizi na Isimu kwa kuchunguza vipengele vya Isimu ndani ya Fasihi Simulizi. Kwa hivyo, tunatarajia kuoanisha taaluma ya Isimu na uwanja wa Fasihi Simulizi kwa kutumia nadharia mbili; nadharia ya Uwezo-uume na nadharia ya UCHAMAWADI. Kwa kutumia mtazamo wa Kiisimu katika kuhakiki ubabedume katika Majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mayo*, mtafiti atakuwa anaupa utanzu wa maigizo nguzo mpya ya uhai. Aidha, *Mayo* ni sherehe inayouleta upya wa *Shilembe* kama sanaa ya maigizo

1.8.2 Nadharia ya Uwezo-Uume

Nadharia ya Uwezo-Uume iliasisiwa na Robert Bly (1991) na kuendelezwa na Connell (1995). Toleo lake la pili lilikuwa mnamo mwaka wa 2005. Kulingana na Connell uana ndiyo matokeo ya ufasili na ufasiri ya maswala ya uwezo kijinsia. Hivyo, ubabedume na ufeministi unaweza kueleweka kama matokeo ya ufasiri na ufasili wa kimwili kwa watu

na kwa utamaduni kijamii. Kwa mujibu wa Connell (keshatajwa), katika nadharia ya Uwezo-Uume, ubabedume hupewa hadhi kuliko ufeministi katika jamii za kimagharibi. Anafafanua kuwa katika nadharia hii, wanaume ndio walio na uwezo, nguvu na ukakamavu miongoni mwa sifa nyingine. Aidha, katika hadhi ya juu huwa kuna wanaume, wanaume mashoga na katika hadhi ya chini huwa kuna wanawake. Vilevile, kwa mujibu wa Connell, ubabedume si sawa na nguvu za kimwili bali ni matendo yao ya kijamii. Hivyo anapendekeza kuwa ubabedume hutazamwa kwa njia zaidi ya moja kama vile mahusiano ya kijinsia, ukatili, malezi, kazi na kadhalika. Nadharia hii huchota mawazo ya kutoka kwa nadharia ya tamaduni ya ubabedume iliyoasisiwa na mwananadharia wa Kimaksi anaajulikana kama Antonio Gramsci inayoshughulikia mahusiano miongoni mwa mwa matabaka ya kijamii. Nadharia hii hubainisha nguvu na mamlaka yanayomilikiwa jinsia ya kiume, hasa kutokana na utamaduni wa jamii husika. Walsh (1997) anasema kuwa uume huhusishwa na uwezo wa mwanamume kuwa na mafanikio kukimu na kutosheleza mahitaji ya familia. Mwanamume hazaliwi na uume kama sehemu ya viungo vyake bali hujengwa na kukuzwa na utamaduni anamokulia. Nadharia hii imejengeka katika misingi kwamba utamaduni ni dhana muhimu na ni uti wa mgongo katika ujenzi na matumizi yake kutegemea jamii husika kwa vile, kila jamii ina utamaduni wake. Nadharia hii ina mihimili minne mikuu. Nayo ni;

- i. Kwanza kabisa ni itikadi za kijamii, ambazo huongoza fikra, mitazamo na mielekeo ya wanajamii. Teneti hii ilikuwa muhimu katika utafiti huu kwa vile ilisaidia katika kutathmini jinsi jamii ya Waisukha huratibu mahusiano ya kijinsia

katika sherehe za miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* na kuweza kusawiri ubabedume kupitia kwa majigambo yanayoghaniwa na fanani.

- ii. Pili, ni utamaduni ambao huakisi ujumla wa maisha ya jamii pamoja na mahusiano na matarajio ya jamii kuwahusu. Utamaduni wa jamii hujikita katika lugha, imani na desturi ambazo hutamalaki katika mfumo mzima wa jamii.
- iii. Tatu, teneti hii inaelezea kuhusu jinsi majukumu hugawanywa kiuana. Kuna yale ambayo yametengewa jinsia ya kike na mengine jinsia ya kiume. Mgawanyo huu hudhihirisha namna mamlaka na uwezo hugawanywa kijinsia.
- iv. Nne, ni sifa angama za uwezo-uume. Hizi ni sifa ambazo ni sharti mwanamume awe nazo ili kuweza kujenga, kudumisha na kudhihirisha ubabe. Sifa hizi ni kama vile; uvumilivu, uwezo, kutoogopa, kuthubutu, ukware miongoni mwa sifa nyingine.

Mihimili ya nadharia hii ilikuwa muhimu kwa vile iliungoza utafiti huu katika ukusanyaji na uchanganuzi wa data ili kufikia lengo la utafiti huu. Hata hivyo, utafiti huu ulilazimika kuifidia nadharia hii kwa kuioanisha na nadharia ya UCHAMAWADI ili kuweza kuyachanganua majigambo ya Waisukha kwa kina zaidi kwa kutumia mtazamo wa kisemantiki.

Mihimili ya nadharia ya Uwezo-uume iliyotumika katika utafiti huu:

- i. Mhimili wa pili unasisitiza kuhusu utamaduni ambao huakisi ujumla wa maisha ya jamii pamoja na mahusiano na matarajio ya jamii kuwahusu. Mhimili huu unaweza kuunganishwa na mhimili wa kwanza unaoeleza kuwa itikadi za kijamii

ndizo ambazo huongoza fikra, mitazamo na mielekeo ya wanajamii pamoja na teneti ya nne inayoangazia sifa angama za uwezo-uume. Mihimili hii iliusaidia utafiti huu katika kuyashughulikia madhumuni ya tatu. Kutokana na mihimili hii, nadharia ya Uwezo-uume inasisitiza umuhimu wa kuzichunguza itikadi, historia na lugha za jamii husika ili kufahamu ubabedume unavyojengwa, kuendelezwa na kudumishwa. Katika nadharia hii, ni wazi kuwa huwezi kushughulikia jamii yoyote ile bila kufahamu kwanza utamaduni na itikadi za wanajamii kwa vile lugha ni utamaduni na kitambulisho cha mwanajamii.

- ii. Nadharia ya Uwezo-uume ina azma ya kuwahimiza watumizi wake kuteua utamaduni wa jamii husika kwa kurejelea historia yake na lugha yake ili kuweza kufuatilia asili ya mielekeo, mitazamo na falsafa za jamii husika. Nadharia hii ilikuwa mwafaka katika utafiti huu kwa vile mihimili iliyotajwa iliwezesha utafiti huu katika kubainisha namna ubabedume hukuzwa, kupitia kwa majigambo yanayoghanwa katika miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa Mayo. Ubabe huo huendelezwa na kushamirishwa na mahitaji ya utamaduni wa jamii ya Waisukha kwa kuchunguza historia yao na asili ya miviga ya sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa Mayo. Mihimili hii ilisaidia katika kuchunguza sifa angama za uwezo uume kama vile mhimili wa nne unavyopendekeza. Hatua hii ilikuwa muhimu sana kwa vile nadharia hii humulika sifa kama vile mwanamume kuwa na uvumilivu, uwezo, kutoogopa, kuthubutu, ukware miongoni mwa sifa nyingine. Mtafiti wa masuala ya ubabedume anahitajika kuzifahamu sifa hizi ili

azihakiki vilivyo. Nadharia ya Uwezo-uume inatoa mwelekeo bora kwa wanaume katika jamii kuchukua nafasi yao na kutekeleza majukumu yao ipasavyo.

Nadharia ya Uwezo-uume pia ilitumika na Matinde (2015) katika tasnifu yake ya “Uchanganuzi wa Ubabedume katika Majigambo (Amabaiko) ya Abakuria”. Matinde anaeleza kwamba, ubabedume hujitokeza katika mahusiano mbalimbali ya kijamii kama vile; unyagoni, jandoni na arusini miongoni mwa mengine. Nadharia ya Uwezo-uume ilimwezesha mtafiti kuchunguza ukuzaji na uendelezaji wa ubabedume kupitia kwa majigambo ya sherehe mbalimbali za jamii ya Abakuria. Mihimili hii imeafiki tu utafiti huu kwa kuangazia madhumuni yetu ya tatu pekee. Katika mahusiano mbalimbali ya kijamii, wanaume wana sifa mbalimbali ambazo huwakweza kama vile ukakamavu, uvumilivu, ukware na kuthubutu. Kwa upande mwingine, kuna zile sifa ambazo huidhalilisha jinsia za kike kama vile uoga, kutohubutu mambo na kadhalika. Mahusiano hayo hutegemea mila na desturi za jamii husika. Nadharia hii iliufaidi utafiti huu katika kutambua umuhimu wa kuangazia masuala ya historia na itikadi za kijamii ili kuchipua, kujenga, kuendeleza na kudumisha ubabedume katika majigambo ya Waisukha wanapopiganisha fahali katika miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Nadharia hii ina azma ya kueleza ni kwa nini wanaume wanamiliki uwezo dhidi ya wanawake.

1.9 Hitimisho

Sura hii kwa ujumla imeshughulikia mambo ya kiutangulizi ambayo ndiyo msingi wa tasnifu nzima. Mambo haya ni pamoja na usuli wa utafiti unaohusiana na historia ya *Shilembe* na *Mayo* kwa kurejelea upiganishaji fahali na usawiri wa ubabedume katika majigambo ya miviga ya sherehe hizi katika jamii nyingine kwa kujikita katika kipengee

cha maana. Suala la utafiti ambalo linahusu ubabedume miongoni mwa Waisukha na namna unavyodhihirika kwenye lugha na utendaji katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Mengine yaliyoshughulikiwa ni malengo na maswali ya utafiti, sababu ya uteuzi wa mada, upeo wa utafiti, umuhimu wa utafiti na misingi ya nadharia. Kwa hivyo, hii ni sura ambayo imebainisha kile ambacho mtafiti alilenga kutekeleza

1.10 Maelezo ya Istilahi

Animonimu: Jina au majina ya wanyama.

Anthroponemia: Ni utanzu unaoshughulikia anthroponimu.

Anthroponimu: Ni jina au majina ya watu.

Fanani: Msimuliaji wa kisa katika utanzu wa ushairi wa majigambo.

Fanani Mjigambi: Fanani anayejigamba katika majigambo.

Fanani Mtambaji: Fanani anayesimulia kisa katika majigambo.

Itikadi: Dhana hii imetumika kurejelea sheria na imani zinazoongoza mfumo wa maisha ya Waisukha kwa kuangazia misingi yao ya kiuchumi, kisiasa, kiutawala na hata kitamaduni.

Majigambo: Ni aina ya utanzu wa ushairi unaotolewa kwa kalima au kughaniwa badala ya kuimbwa. Ni maigizo yanayotoa mwanya kwa mhusika kujisifu na kujitapa kwa sababu ya matendo fulani ya kishujaa au mafanikio katika nyanja fulani za kimaisha. Ni sanaa ya ushairi ambayo hutumia uteuzi maalum wa maneno ili kuibua hisia za uchungu au furaha kwa wasikilizaji katika jamii ya Waisukha.

‘Master key’: Katika utafiti huu, dhana hii imetumika kurejelea dhakari ilivyo na majukumu mengi ya kiuwezo kama vile uwezo wa kufungua milango mingi ya wanawake yaani uwezo wa mwanamume wa kuoza zaidi ya mke mmoja.

Mayo: Sherehe ya *Shilembe* inayofanywa kisanaa katika jamii ya Waisukha.

Mchezasili: Ni istilahi iliyoundwa kiakronimu kutoka maneno mchezo na asili ili kuwakilisha dhana ya mchezo wa kiasilia (indigenous sport).

- Mfumo-dume:** Mfumo wa muundo wa kijamii ambao mwanamume anapewa nguvu na uwezo zaidi dhidi ya mwanamke katika nyanja zote za maisha; kuitawala, kiuchumi, kidini, kisiasa na kijamii.
- Mtazamo wa Kiisimu:** Unatumiwa kurejelea usawiri wa ubabedume kwa kujikita katika uchanganuzi wa vipashio vya lugha kama vile jazanda, istiaru, takriri, tanakali za sauti kwa kujikita katika mtazamo wa kisemantiki.
- Onomastiki:** Ni taaluma inayoshughulikia majina kwa jumla.
- Osama:** Kwa mujibu wa utafiti huu, fahali kutoka nasaba fulani hupewa jina Osama kisemantiki ili kudhihirisha ushujaa kwa njia anuwai.
- Shilembe:** Sherehe inayofanywa na Waisukha kwa wafu waliokuwa mashujaa au aliyemuua mtu katika jamii hii. Mtu aliyeuawa alifaa kuwa Mzungu au Mnandi kwa vile alikuwa adui. Huhusisha fahali wawili ambao huletwa siku moja baada ya mazishi na huongozwa na wazee wateule.
- Spana :** Katika utafiti huu kifaa hiki kimetumiwa kijazanda na pia kisemantiki kurejelea maana mbalimbali ya kifaa hiki katika kusawiri ubabedume. Jambo linalompa mwanamume mamlaka dhidi ya mwanamke.
- Tsichirishi:** Ng'ombe wa kiume wanaotumiwa katika kupigana wakati wa Mchezasili wa *Mayo* au miviga ya *Shilembe*. Dhana hii imetumika kisemantiki kuashiria maana mbalimbali.
- Ubabedume:** Matumizi ya nguvu dhidi ya watu wengine. Hujengwa na kushamirishwa na sifa kama vile; ujasiri au ushujaa, uwezo wa kutawala, uhuru, ukware, ushindani, mamlaka, kuthubutu, nguvu na mamlaka ya kuamuru na kuongoza.
- Uchunzaji-Shiriki:** Mbinu ya utafiti inayojumuisha kushiriki na kuhoji fanani, washiriki na wasailiwa wakati wa miviga ya *Shilembe* na *Mayo*.
- Vipashio vya Lugha:** Katika utafiti huu, vipashio vya lugha vimetumiwa kurejelea nomino, vishazi na vitenzi.

SURA YA PILI

UHAKIKI WA MAANDISHI

2.1 Utangulizi

Sehemu hii imeangazia maoni ya waandishi mbalimbali ambao wameandika juu ya ujenzi wa ubabedume kijumla pamoja na suala la majigambo, miviga na taaluma nyingine na pia kuonyesha jinsi maandishi hayo yalivyohusiana na utafiti huu. Vipengele vya ujengaji wa ubabedume vimeelezwa na uhakiki kufanywa kulingana na madhumuni ya utafiti huu. Umeangazia maandishi kuhusu: vipashio vya lugha kama vile nomino, vishazi na vitenzi. Aidha, uhakiki wa maandishi kuhusu tamathali za semi na utafiti kuhusu lugha, historia na itikadi umefanywa.

2.2 Dhana ya Ubabedume

Maandishi mbalimbali yanayohusiana na ubabedume yanaonyesha kuwa kuna utata katika kijejezi cha ubabedume. Hoffman (1998) ameeleza kuwa utata huo unatokea kwa sababu ya mielekeo na misimamo mbalimbali ambayo ina athari kubwa dhidi ya maoni ya watu. Ingawa hivyo, kwa ajili ya utafiti huu, itakuwa ni bora kueleza kile tunachomaanisha kila tunapotaja neno “ubabedume.”

Maana ya awali ya ubabedume ni ile ya Oxford (1948) katika Matinde (2015) aliyeeleza kuwa ubabedume ni hali ya kuwa na sifa za jinsia ya kiume kama vile utanashati, ujamali na ushujaa. Hali hii inaweza kuchukua mifumo mbalimbali kutegemea na utamaduni wa jamii husika. Maelezo haya yamenakiliwa kuonyesha kuwa dhana ya ubabedume imekuwa ikibadilika kutegemea mielekeo mipya inayojiri kuhusiana na swala hili. Onyango (2011) anaeleza kuwa ubabedume ulikuwepo hata kabla ya ukoloni. Anaongezea kuwa, dhana mbalimbali za Fasihi Simulizi kama vile, vitendawili simulizi,

vitanzandimi na nyimbo zilimsawiri mwanamume kama shujaa, mwenye hadhi na mamlaka zaidi ya mwanamke. Aidha, anadokeza kuwa, kuna uhusiano mkubwa kati ya nyimbo na mahusiano ya kiuwezo. Katika jamii nyingi nchini Kenya, nyimbo zilitungwa kumtukuzwa mwanamume hasa kuhusu nafasi yake ya utawala na pale ambapo nyimbo zilitungwa kuhusu mwanamke zilidokeza sura hasi ya mwanamke. *Kamusi ya Karne ya 21* (2015) inaeleza ubabedume kama ujanja na hila za kutumia nguvu, ugungwe au tendo la dhuluma na maonevu.

Kulingana na Walsh (1997), katika jamii za Kiafrika, ubabedume huhusishwa na uwezo wa mwanamume kuwa na mafanikio kukimu na kutosheleza mahitaji ya familia. Aidha, anaeleza kuwa mwanamume hazaliwi na ubabedume kama sehemu ya viungo vyake vya uzazi bali hujengwa na kukuzwa na utamaduni anamokulia. Choti (1998) anaeleza kuwa ubabedume ni hali ya mwanamume kuchorwa kama binadamu mwenye nguvu tofauti kabisa na mwanamke, anaongezea kwa kusema kuwa mwanamume huangazwa kwa mtazamo chanya ilhali mwanamke huangazwa kwa mtazamo hasi. Ingawa hivyo, utafiti wake ulijikita katika jinsia ya kike.

Matinde (2006) katika utafiti wake kuhusu usawiri wa mwanamume katika nyiso za jando za Abakuria, anabainisha jinsi matarajio, mitazamo na mielekeo ya jamii huchukua nafasi muhimu katika kuratibu majukumu kiuana na kutathmini thamani ya kila jinsia. Mtaalam huyu amedhihirisha kuwa jamii ya Abakuria humsawiri mwanamume kwa njia chanya tofauti na mwanamke, kama anavyodai Choti. Vilevile, nyiso za jando za Abakuria hudhihirisha uwezo mkubwa alio nao mwanamume katika nyanja mbalimbali

za kijamii kama vile, sheria, siasa, utawala, uchumi na mamlaka juu ya maamuzi na maafikiano katika jamii.

Wanjala (2015) akiunga mkono mawazo ya wataalam hawa anadhihirisha jinsi nyiso za jando za Wabukusu zinavyomsawiri mwanamume Mbukusu kwa kumpa sifa za ushujaa. Anaeleza kuwa tohara ni muhimu katika jamii hii kwa vile ni ishara ya uwezo na uhalalisho wa ushujaa na ukali katika kutetea jamii yake. Anasisitiza kuwa baada ya tohara kijana wa kiume huruhusiwa kuingia katika kundi la watu wazima na kwamba tohara ilikuwa sharti muhimu katika kuoza au kuolewa. Maoni haya yanaonyesha jinsi ubabedume ni suala tata.

Kwa upande mwingine, ubabedume katika utafiti huu umedhihirishwa na vipashio vya nomino, vishazi na vitenzi katika majigambo yanayoghaniwa na fanani watambaji na fanani wajigambi. Majigambo hayo hutaja majina mbalimbali ya watu mashuhuri, wanyama, ndege na hata dhana nyingine katika mazingira zinazorejelea ubabedume. Hali hii inarejelea taaluma ya Onomastiki hususan anthroponemia na animonimu.

Kamusi za Merrian-Webster na Wikipedia zinafafanua Onomastiki kama taaluma inayohusu majina ya watu, wanyama na mahali. Maelezo haya yalikuwa muhimu kwa utafiti huu kwa sababu ulijikita katika kuyahakiki majina wanayopewa wanyama-fahali wanaotumiwa katika majigambo ya sherehe ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* wakati wa upiganishaji wa fahali. Utafiti huu umebaini jinsi majina ya watu mashujaa mathalan Samsoni, *Tinga* na *Mike Tyson*, ndege kama vile Bundi, Jogoo na *Tai*, majina ya majazi kama vile Izraeli, Samsoni, Spana, 'Master key' na majina ya wanyama

kwa mfano Kiboko na Simba miongoni mwa mengine hupewa fahali wanapopiganishwa kutegemea nasaba mbalimbali na hali hii imesawiri ubabedume katika jamii ya Waisukha kisemantiki. Tamathali za semi zinazotumika katika majigambo hayo hubeba sifa mbalimbali za kiubabe mathalan chuku inayorejelea wavulana wa ukoo fulani katika jamii hii kuwa na urefu wa futi tisa (Taz. Jigambo la 11 Kiamb. B). Chuku hii inarejelea urefu kimawazo na kimajukumu na wala si urefu wa kimaumbile.

Crystal (1987) anafafanua kuwa Onomastiki ni sayansi maalum inayochunguza au kutalii majina ya viumbe. Taaluma hii hutambulisha majina ya watu, wanyama na mahali. Tafiti mbalimbali zimeshughulikia taaluma ya Onomastiki na kueleza umuhimu wa majina katika jamii mbalimbali. Aswani (1993) alichunguza kipengele cha Anthroponimu katika Lugha ya Kiluhya. Aliziainisha anthroponimu katika vikundi vitano vya: tabia, mazingira, matukio, maumbile na vitu vya kawaida. Ameonyesha mfumo unaofuatwa na Waluhya katika kuunda anthroponimu na namna ambavyo anthroponimu hizi zinaweza kuchanganuliwa kiisimu. Kwa mfano, alitaja anthroponimu *Khandu* yenye maana ya 'kijitu' na kutoa antonimi yake ambayo ni *Kundu* na iliyo na maana ya 'jitu'. Aswani anaonyesha kuwa majina ya watu hutokana mathalan na mazingira au tabia. Hali hii ilikuwa muhimu kwa utafiti huu kwa vile fahali katika majigambo ya Waisukha hupewa majina kutoka katika mazingira ya jamii yanayosawiri ubabedume. Utafiti wake ni muhimu kwa vile alihusishafasihi na isimu. Hata hivyo, utafiti wake ni tofauti na tasnifu hii kwa sababu yeye alishughulikia anthroponimia katika lahaja kumi na saba za Kiluhya ilhali utafiti huu unachunguza namna ubabedume unavyosawiriwa katika majigambo ya Waisukha kupitia kwa anthroponimia wanazopewa fahali, vishazi na vitenzi

vinavyotumiwa wakati wa miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Dhana ya anthroponimia katika kazi yake iliwekea utafiti huu msingi bora kuhusu maana ya majina kama ilivyo katika majigambo ya Waisukha.

Choge (1997) alitafitia anthroponemia asilia za Kinandi kwa mtazamo wa kisemantiki. Anafafanua anthroponimu kama jina au majina ya watu ilhali animonimu ni jina au majina ya wanyama. Matokeo ya utafiti huo ni kwamba maana za anthroponimu za Kinandi zinapatikana katika utamaduni wa Wanandi. Katika utafiti huo ametumia anthroponimu za kijazanda. Kwa mfano, badala ya kutaja nyoka kwa kutumia animonimu yake halisi, anatumia kifungu jina ‘mnyama mrefu’. Mtaalam huyu anasema kuwa sababu maalum ya kutumia jazanda hii ni kuondoa ule ukali ambao ungeletwa na matumizi ya leksia *ndara* au *eren* zilizo leksia halisi za kurejelea nyoka katika Kinandi. Huu ni mchango kwa utafiti huu kwa sababu madhumuni ya pili ya utafiti huu yalilenga kubaini jinsi tamathali za usemi kama vile jazanda husawiri ubabedume kwa mtazamo wa kisemantiki. Kulingana na utafiti wake, anthroponimu ni kipengele cha isimu ambacho kinaweza kuhakikiwa sifa zake za kisemantiki. Anahoji kuwa uchunguzi wa awali juu ya anthroponemia unaonyesha kuwa anthroponimu za Kiafrika zimechunguzwa kwa mikabala kama vile ya kianthropolojia, kihistoria na kifalsafa. Kazi yake ina mchango kwetu kwa vile ilitupatia mwelekeo wa kuchanganua majigambo kisemantiki. Kwa hivyo, utafiti huu ulijikita katika mtazamo wa kisemantiki na pia ulichunguza jinsi majina mbalimbali husawiri ubabedume katika jamii ya Waisukha kupitia kwa majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Ndiposa kazi yake ni rejea maalum katika utafiti huu. Ingawa kazi yake inatofautiana na yetu kinadharia na kimadhumuni, utafiti

huu ulifaidika kutokana na utafiti wake kwa ajili ya kushughulikia taaluma ya Onomastiki kwa kutumia mtazamo wa kisema ntiki. Vilevile, utafiti huu ulifaidika kutokana na maelezo yake ya dhana za anthroponimia na animonimu.

Okal (2012) alitafitia Nafasi ya Tafsiri katika Taaluma ya Onomastiki na akajikita katika Uhakiki wa Mbinu zake katika Tafsiri. Anaeleza kuwa taaluma hii inakua na kuzagaa kote ulimwenguni kwa sababu kuna nguvu katika majina wanayopewa watu fulani. Kulingana na uchunguzi huo, anaeleza kuwa kitengo kinachoshughulikia majina ya watu ni anthroponomastiki au anthroponimu. Anahoji kuwa, kila kiumbe hupewa majina na binadamu ili kurahisisha mawasiliano. Aidha anaeleza kuwa neno linalotumiwa kutaja kiumbe hudhukuriwa aghalabu na wanaisimu wengi kama nomino. Matokeo ya utafiti wake ni tafsiri ina mchango mkuu katika taaluma ya Onomastiki kwa vile ina uwezo wa kuzalisha taaluma zingine. Kazi ya mtaalam huyu ilikuwa faafu katika utafiti huu. Anasisitiza kuwa sababu ya kiumbe chochote kile kupewa majina ni kurahisisha mawasiliano. Jambo hili liliusaidia utafiti huu kupata mwanya wa kuchunguza namna ambavyo vipashio vya lugha; vishazi pamoja na vipengele vya lugha hususan nomino na vitenzikatika majigambo ya Waisukha husawiri sifa za kiubabe.

Msingi wa maelezo ya wataalam waliotajwa yaliufaa utafiti huu kwa vile ulitusaidia katika kuhakiki na kupambanua vipashio vya lugha mathalan nomino kwa mtazamo wa semantiki katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* miongoni mwa Waisukha ili kusawiri ubabedume. Taashira hizi zilibainika kupitia kwa majigambo yanayosheheni sifa za ubabedume kama vile ushujaa kupitia kwa majina ya majazi ama lakabu yaliyopewa fahali walipokuwa wakipigana kama vile Spana, *Daudi*, *Tinga*, Bundi,

Tai, Osama, ‘Master key’ na Mike Tyson miongoni mwa mengine. Ingawa Kabaji (2008) alichunguza Ubabedume na namna Miviga inavyosawiri Ukatili wakati wa Upiganishaji Fahali miongoni mwa Waluhya wa Kakamega, hakujishughulisha na semantiki hali inayopanua pengo la kiisimu la maarifa katika majigambo ya Waisukha. Ingawa hivyo, kazi yake ni tofauti na kazi hii kwa vile uziada unajitokeza katika maana ya majina kwa vile utafiti huu umejikita katika mtazamo wa kisemantiki katika kuhakiki vipashio vya lugha na tamathali za semi. Aidha, makala yake ni tofauti na utafiti huu kwa vile yalijikita katika masuala mengi ya kisosholojia na maudhui ya ukatili katika miviga ya upiganishaji fahali ilhali utafiti huu umepiga hatua ya kubainisha maana ya majina yanayotumiwa kuwaita fahali kisemantiki na kuzua dhana ya Onomastiki kutokana na majigambo yaliyoghaniwa na fanani. Vilevile, utafiti huu umeonesha namna tamathali za semi zinavyosawiri ubabedume katika jamii ya Waisukha kwa mtazamo wa kisemantiki, mambo ambayo mtaalam huyo hakuyashughulikia. Isitoshe, utafiti huu umetailii jamii ya Waisukha na kuonesha namna lugha, historia na itikadi zinavyosawiri ubabedume. Kimsingi, utafiti huu umetumia Fasihi Simulizi kama jukwaa la kuhakiki vipashio vya lugha na tamathali za usemi katika majigambo ya Miviga ya *Shilembe* na *Mayo* kisemantiki.

2.3 Majigambo

Dhana ya majigambo kama ulivyo ubabedume ni tata. Dhana hii imezishughulikiwa na wataalam na wasomi wengi na kuibua fasili anuwai. Cope (1968) ameandika mashairi ya Wazulu yanayoitwa “Izibongo” lenye maana ya sifa (wingi) na katika umoja humaanisha jina la ukoo. Kulingana na maelezo yake, anayeghani majigambo haya huitwa “imbongi”. Mashairi haya yamekitwa kwenye ujumla wa maisha ya Wazulu, hali inayodhihirisha

kuwa ili kuyaelewa ni muhimu kuzama ndani na kuuelewa mfumo wao wa kitamaduni na kijamii. Mashairi haya yanaakisi maisha ya kijamii na mazingira yalimotungwa, mathalan mito, milima, misitu na mabonde. Katika mashairi hayo, ng'ombe ametajwa sana kwa vile ni mifugo muhimu katika jamii ya Wazulu. Ingawa kazi hii inatofautiana na utafiti huu alioufanya kwa kinadharia na kimadhumuni, ilitufaakatika kubtainisha majigambo ya Waisukha na mfumo wa kijamii, itikadi na utamaduni wa jamii ya Waisukha kama malighafi muhimu ya kudhihirisha mahusiano ya uwezo wa wanaume dhidi ya wanawake na mamlaka yao katika jamii ya Waisukha.

Kunene (1971) alifanya utafiti kuhusu majigambo ya Abatsotso iliyojikita zaidi katika vitendo vya kishujaa kama malighafi muhimu ya majigambo aliyoyahakiki. Katika majigambo ya Abatsotso, huwa kuna uamilifu wa kutukuza vitendo vya kishujaa, ujasiri, ushupavu, uhodari, weledi na umahiri katika vita. Mtaalam huyu anahoji kuwa hali kama hizi zilitokana na vita vya mara kwa mara, safari za usasi, mapambano ya mara kwa mara na wanyama pamoja na hatari nyinginezo. Kunene anadhukuru kuwa mazingira yaliyojaa uhasama huwa ni mchango mkubwa sana kwa majigambo. Kazi ya Kunene ilikuwa faafu katika utafiti huu kwa vile ilitusaidia kutathmini jinsi vipashio vya lugha na tamathali za semi husawiri ubabedume katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* miongoni mwa Waisukha. Katika kazi yake, Kunene anadhahirisha mbinu mbalimbali mathalan; taswira, usambamba, takriri-konsonanti na tanakali za sauti.

Chacha (1997) akiyaunga mkono mawazo ya Kunene anaeleza kuwa, asili ya majigambo ya Batsotso ni vitendo vya kishujaa kama vile uhodari, ushupavu na umahiri wa vita. Inawezekana kuwa mazingira yaliyojaa vitendo vya uhasama mathalan ukatili na

upiganaji ndiyo yaliyochangia katika matumizi ya majigambo. Hodza (1979) aliitafitia jamii ya Washona. Ameelezea aina mbalimbali ya majigambo ya jamii hii kama vile; majigambo ya nasaba, majigambo ya kibinafsi na majigambo ya majivuno. Aliyahakiki majigambo hayo kifonolojia na kimofolojia. Katika kazi yake, ameelezea kuwa majigambo haya ni sehemu muhimu ya utamaduni, mila na itikadi za Washona. Kazi yake ilikuwa mwafaka kwa utafiti huukwa vile umehusisha vipashio vya lugha kwa kuchanganua vishazi na vilevile vipengele vya lugha kwa kuhakiki nomino (kimofolojia) na vitenzi (kisintaksia). Aidha kipengele cha kisemantiki-maana ya tamathali za semi. Utafiti wa Hodza (keshatajwa) uliusaidia utafiti huu hasa katika kuchanganua majigambo kinasaba kutegemea nasaba mbalimbali za Waisukha, kwa kujikita katika vipengele na vipashio vya lugha.

Nchini Kenya, ubabedume umedhihirika katika jamii teule kama vile katika jamii ya Abakuria, ‘ Amabaiko’ yanayorejelea majigambo ya wanawake na wanaume, ambayo Matinde (2015) ameyashughulikia. Matokeo ya utafiti wake yanaonyesha kuwa jinsia ya kiume imesheheni ubabe. Hata hivyo, katika utafiti huu wanaojigamba ni fanani wa kiume kwa sababu wanaonesha ubabedume wao kwa kuwasifu fahali wa kiume. Kulingana na Mung’ahu na Kobia, (2016), wanaeleza kuwa, katika jamii ya Waswahili, mathalan *Utenzi wa Fumo Liyongo* umedhihirisha ubabedume kupitia kwa jamii ya Wagalla wanaomwomba Fumo Liyongo mbegu yake miongoni mwa jamii nyingine. Wagalla walimtaka Liyongo ashiriki na mwanamke Mgalla kimapenzi wakiwa na nia ya kumpa mimba ili amzae mwana. Inaaminika kwamba mtoto huyo angekuwa na sifa za kiubabe kama za babake. Mifano hii inaonyesha ushujaa na ubabe miongoni mwa

jinsia ya wanaume. Jambo lililo muhimu katika utafiti huu linaloelekezwa na nadharia ya Uwezo-Uume ikishirikiana na ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi.

Mulokozi (1996) anaeleza kuwa Vivugo (Majigambo) ni ghani la kujisifia. Anaongezea kuwa, kwa kawaida hutungwa na kughanwa na mhusika mwenyewe. Kutokana na maelezo yake, Kivugo hutungwa kwa ufundi mkubwa kwa kutumia mbinu kama jazanda, chuku, sitiari, vidokezi, ishara, takriri na wakati mwingine hata vina. Maelezo ya Mulokozi pia yamekuwa ya manufaa katika utafiti huu kwa kuhakiki tamathali za semi kama vile jazanda na chuku katika majigambo ya Waisukha kwa mtazamo wa kisemantiki.

Kulingana na Mwita (1997), majigambo ni sanaa ya unenaji iliyo na utendaji ambayo kwayo mtu hujinaki kwa kutangaza sifa zake. Anahoji kuwa majigambo ni sanaa ya ushairi ambayo hutumia uteuzi maalum wa maneno ili kuibua hisia zinazowaathiri wasikilizaji na kuwafanya wahisi uchungu au furaha. Anasisitiza kuwa, kwa vile majigambo hutaja watu, mahali, makabila, koo mbalimbali, matukio maalum, mila na imani za jamii husika, inabidi historia na maarifa ya kiethnografia ya jamii tajwa zieleweke vyema kabla ya kuelewa majigambo hayo. Kauli za mtaalam huyu zilikuwa mwafaka kwa utafiti huu kwa vile katika majigambo ya Waisukha, fanani mjiambi huteua maneno maalum ya kutumia ili kuibua hisia kwa watazamaji au hadhira. Fanani hao hujinaki na kutangaza sifa zao kwa niaba ya wafu katika *Shilembe*. Semi zinazotumiwa na fanani hao ndizo zilizotusaidia katika uchanganuzi wa kazi hii. Alituelekeza kutambua kwamba, mbinu ya kiethnografia ni muhimu katika kukusanya data ya majigambo kutokana na utendaji wamiviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo*.

Jambo hili lilikuwa la manufaa kwa vile mtafiti aliweza kwenda kuishi na watafitiwa na kukusanya data ya kimsingi. Wamitila (2003) anachangia kwa kueleza kuwa majigambo ni aina ya maghani yanayohusu kujisifu au sifa. Aghalabu huhusu kutongoa utungo wa kujisifu kuhusiana na kitendo fulani, ushujaa, urijali au matendo muhimu. Anaongezea kuwa majigambo haya ni maigizo ambayo yanaonyesha kujigamba kwingi kwa mtu ambaye labda ni shujaa au ametenda mambo ya kishujaa au yenye uzito fulani. Mtaalam huyu anadai kuwa watu wanaopatikana katika majigambo ndio watambaji au wasimuliaji wa majigambo yenyewe. Kwa hivyo, ni kawaida ya majigambo kuwa na lugha nzito iliyojaa tamathali zenye taswira au picha za undani na yenye hisia na mawazo mazito. Anasema kuwa mtambaji au fanani anaweza kujitapa kwa jambo lolote. Wanjala (2011) amefafanua kuwa majigambo ni maigizo yanayotoa mwanya kwa wahusika kujisifu kwa sababu yamatendo fulani ya kishujaa au mafanikio katika nyanja fulani za maisha. Sifa za majigambo zimefafanuliwa na Wanjala kama zifuatatazo:

Wahusika ambao huigiza kwa kutumia lugha nzito ya tamathali, picha na taswira zenye mawazo mazito. Chuku hutumiwa na pia majigambo husaidia kuelimisha, kuadilisha na kuhifadhi mila na kuzipokeza kwa vizazi vipya. Aidha majigambo hujitokeza katika sherehe mbalimbali za tohara (*khubita* na *khulonga* katika jamii ya Wabukusu), mazishi na maonyesho ya kisanaa. Mawazo haya ni msingi bora kwa utafiti huu kwa vile tulipata mwelekeo wa namna ya kuyahakiki majigambo kwa kujikita katika tamathali za usemi kama jazanda na chuku.

Matinde (2015) alifanya utafiti kuhusu Uchanganuzi wa Ubabedume katika Majigambo ya Abakuria. Alitafitia sherehe kama vile tohara, arusi na ukeketaji. Ameeleza kuwa,

majukumu wanayopewa watoto wavulana na wasichana katika jamii hii husaidia katika kujenga ruwaza za kiususiano zinazosababisha wanaume kusawiriwa kama wenye mamlaka ya juu kuliko wanawake. Jambo hili liliusaidia utafiti huu katika kuyatalii majukumu wanayopewa wasichana na wavulana Waisukha ili kupata msingi kuhusu usawiri wao wa ubabedume. Matokeo ya utafiti wake ni kuwa vipashio vya lugha, uwezo, historia, imani na itikadi za mfumo-dume hujenga, hushamirisha na kuhlalisha ubabedume katika jamii ya Abakuria. Hata hivyo, alichunguza namna ubabedume husawiriwa wakati wanajamii Wakuria hupata ubabedume wanapotahiriwa na kuingia katika hatua ya utuuzima. Mtafiti huyu alitumia nadharia mbili; ya Uwezo-Uume na Uchanganuzi Hakiki wa Usemi ambao utafiti huu umeuita Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi (UCHAMAWADI) kama wanavyodai Kibigo, Choge na Simiyu (2019). Utafiti wa Matinde unakaribiana na utafiti huu ila malengo ya utafiti wake ni tofauti. Aliyachanganua majigambo ya Abakuria ilhali utafiti huu uliyachanganua majigambo ya Waisukha. Matinde alitumia nadharia ya Uchanganuzi Hakiki wa Usemi iliyo sawa na nadharia iliyotumiwa katika utafiti huu ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi ila aliuchukua mkabala wa Usemi, mtazamo wa kihistoria uliopendekezwa na Wodak, 1999. Utafiti wake ulitupatia mwanya kwa vile ulitusaidia katika kutambua namna ya kutumia nadharia mbili kwa ajili ya kujengana na kukamilishana ili kuzua mwingilianotaaluma katika Kiswahili. Utafiti huu ulilenga katika kuhusisha historia ya ubabedume na vipera vya majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* miongoni mwa Waisukha kwa kuchunguza vipashio mbalimbali vya lugha kama vile jazanda, takriri, kejeli, tanakali za sauti miongoni mwa vingine. Kipengele cha semantiki kilichunguzwa na kupata kutambua jinsi kinavyojitokeza katika majigambo ya Waisukha.

Hivyo, hali hii ilitupa haja ya kuhusisha Fasihi Simulizi na Isimu kwa kuchunguza vipengele vya Isimu ndani ya Fasihi Simulizi. Kwa hivyo, tunatarajia kuoanisha taaluma ya Isimu na uwanja wa Fasihi Simulizi kwa kutumia nadharia mbili; nadharia ya Uwezo-uume na nadharia ya UCHAMAWADI. Kwa kutumia mtazamo wa Kiisimu katika kuhakiki ubabedume katika Majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mayo*, mtafiti atakuwa anaupa utanzu wa maigizo nguzo mpya ya uhai. Aidha, *Mayo* ni sherehe inayouleta upya wa *Shilembe* kama sanaa ya maigizo.

Baada ya kupitia tafiti mathalan za Wandera (1996), Mwita (2005), Wanjala (2015), Matinde (2015), na Mung'ahu na Kobia (2016), imebainika kwamba watafiti hawa walishughulikia vipengele kama vile usawiri wa mwanamke katika Ushairi wa Kiswahili, Miviga ya Tohara katika jamii ya Wabukusu kwa kuangazia Mwingilianotanzu katika Fasihi Simulizi ya Kiafrika: Mfano wa *Embalu* na *Mwaka Kogwa* na ubabedume katika majigambo ya Wakuria pamoja na ubabedume katika utenzi wa Fumo Liyongo miongoni mwa tafiti nyingine. Tafiti hizi zilishughulikia vipengele vingine vya Fasihi Simulizi na hazikulenga kushughulikia utafiti wa ubabedume katika lugha ya majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mayo* miongoni mwa Waisukha kwa kutumia mtazamo wa kiisimu hususan Semantiki. Isitoshe, kila jamii ina utamaduni wake wa kipekee na kwa hivyo kulingana na tahakiki za utafiti zilizoko, hakuna ufafiti wowote ambao umefanywa katika jamii hii kwa kuyarejelea majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mayo* katika sherehe ya kupiganisha fahali. Kwa hivyo, kulikuwa na haja ya kufanya utafiti ili kuliziba pengo hilo.

Wataalam hawa wanashabihiana katika kutoa maana kwa vile wote wanaelezea kuwa majigambo huhusika na matendo ya kishujaa katika jamii mbalimbali za Kiafrika. Katika muktadha huu, mawazo ya Wamitila (2003), Wanjala (2015) na Matinde (2015) yaliufaa utafiti huu, mathalan Wanjala (keshatajwa) anafanua kuwa majigambo hayahusu tu ushujaa bali hujikita katika kudhihirisha mafanikio katika nyanja fulani za maisha. Wamitila (keshatajwa) anaongezea kuwa kuna matumizi ya lugha kisanaa katika lugha ya majigambo. Hali iliyodhihirika katika majigambo ya Waisukha hasa alipoangazia kipengele cha kiisimu; kisemantiki. Matinde anashadidia kwa kusisitiza umuhimu wa kufahamu historia ya jamii fulani ili kuweza kuyachanganua majigambo vizuri. Lililo muhimu katika mawazo hayo ni ile hali ya majigambo kuweza kutoa mwanya kwa wahusika kujisifu kwa sababu ya matendo fulani ya kishujaa na matumizi ya lugha kisanaa, hali iliyobainika wazi katika majigambo ya Waisukha katika miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* fahali walipokuwa wakipigana huku fanani wakijigamba.

Kutokana na tafiti zilizopitiwa, mada hii haijafanyiwa utafiti, hususan jinsi utanzu wa majigambo husawiri na kudumisha ubabedume katika jamii ya Waisukha kwa kushughulikia Miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* kisemantiki. Aidha, kwa kutumia mwelekeo wa Mwingilianotaaluma, utafiti huu umebainisha namna fasihi imetumika kama jukwaa la kuvihakiki vipashio vya lugha na tamathali za semi kisemantiki. Haya yamedhihirika kwa matumizi ya nadharia mbili: nadharia ya Uwezo-Uume na ya UCHAMAWADI. Ingawa hivyo, maandishi mengi tuliyoyadurusu yalitusaikia pakubwa katika kuuwekea utafiti huu kitovu na pia katika kukusanya na

kuchanganua data kulingana na malengo ya utafiti. Kazi za wataalam hawa wote zimekuwa nguzo kuu kwa utafiti huu kwa vile zimetusaidia kubaini ni yepi yamefanywa na watafiti wengine wa awali ili kujua mwelekeo ambao utafiti wetu ungefuata na kutuwezesha kuliziba pengo lililoachwa na watafiti watangulizi.

2.4 Tafiti Zilizofanywa Kuhusu Ubabedume

Baadhi ya tafiti zimedhihirisha umuhimu wa itikadi na tamaduni za jamii katika jitihada zao za kujenga na kudumisha ubabedume. Baadhi ya kazi hizi zimeshughulikia jamii za Waswahili ama Waisukha lakini kwa malengo tofauti na nyingine zimeshughulikia jamii nyingine kwa lengo tofauti na utafiti huu.

Kwa mujibu wa Ssettuba (2002), itikadi ni mfumo wa fikra na imani katika jamii ambazo kwa njia moja au nyingine hutawala hali na muktadha mahsusi katika kipindi fulani cha kihistoria na huendelezwa na tabaka lenye uwezo katika nyanja kama vile kiuchumi, kisiasa, sanaa, dini na sayansi. Coward na Ellis (1977) wakiunga mkono kauli hii wanaeleza kuwa itikadi ni mfumo changamano na wenye ukinzani na ishara kama usemi, taswira na visasili ambavyo vinatuwezesha kuhisi katika mahusiano na wengine katika jamii tunamoishi. Itikadi ni dhana ambayo haiwezi kutenganishwa na ubabedume. Itikadi hubainika katika ugawaji wa majukumu kiuana.

Kulingana na Kirsten na Svensson (1988), majukumu yanayohitaji nguvu nyingi na yenye thamani hutengewa jinsia ya kiume ilhali yale yasiyokuwa ya hadhi na yanayohitaji nguvu kadri huachiwa wanawake. Mwanamume ndiye humiliki fahali wanaotumiwa katika upiganaji na kwa hivyo amepewa majukumu muhimu na ya hadhi

yanayoandamana na ufugaji wa ng'ombe. Thamani ya fahali katika jamii ya Waisukha huenda sambamba na thamani inayoandamana na umenke au jinsia ya kiume.

Katika misingi ya ndoa, Kirsten na Svensson wanabainisha uwezo na madaraka makubwa anayomiliki mwanamume kwani ndiye aliye na jukumu la kupeleka mahari kwa kina mkewe. Kwa mfano, katika jamii ya Abakuria, kulingana na Matinde, wasichana walijumuishwa katika hirimu ya vijana wa kiume waliotahiriwa hadi pale walipoolewa. Baada ya kuolewa, msichana alijiunga na hirimu ya mumewe. Hali inayobainisha kuwa mwanamke ni milki ya mwanaume. Mwita (1997) anaeleza kuwa mvulana Mmaasai akitaka kuoa, hata akikosa ng'ombe hujigamba kuwa, bora ana mkuki (ushujaa wa kumiliki dhakari). Haya yanatudokezea sifa za kishujaa wanazozimiliki wanaume.

Kirsten & Svensson (keshatajwa) katika kumchora mwanaume wanapambanua maleba na mavazi ya wanaume, hali inayomsawiri akiwa kama mkakamavu, shupavu na shujaa. Kwa mfano katika baadhi ya michoro, kuna picha ambazo zinaonyesha mwanaume akiwa amejifunga kipande cha ngozi ya chui au simba. Kwingineko huchorwa akiwa na rungu, mkuki, ngao na sime, ambazo ni zana za kivita, hali hii ni ishara kuwa ana jukumu la kulinda, kutetea na kupigania jamii yake. Kutokana na hali hii, mila na desturi za Waisukha na Waswahili kwa jumla ni nguzo kuu katika kuuwekea msingi, kuujenga na kuukuza ubabedume kama anavydai mtaalam huyu. Akiongezea, Matinde (keshatajwa) anayachangia mawazo ya Kirsten na Svensson (1988) kwa kusema kuwa wajibu mkubwa wa mwanaume wa Wakuria ni kulinda jamii kutokana na maadui...mashambulio ya kupora ng'ombe kutoka kwa maadui wao yalichukuliwa kama suala la kawaida na muhimu. Vita na uvamizi huu ni matukio yanayodhihirisha ujasiri na ushujaa.

Tasnifu hii imejikita zaidi katika utamaduni, imani, mila na desturi, itikadi na falsafa pamoja na mitazamo ya Waswahili, hali ambayo ni tofauti na utafiti huu. Ingawa hivyo, kazi hii iliufaa utafiti huu katika kuonesha historia na hali ya maisha ya jamii ya Waisukha kwa jumla. Ulitoa mchango katika kutathmini namna ambavyo ubabedume husawiriwa, hukuzwa na kudumishwa kupitia kwa lugha, historia na itikadi za Waisukha ambayo ni sehemu muhimu ya fasihi ya jamii hii.

Baadhi ya wataalam miongoni mwao wakiwemo Mitchell na Coltrane (2005) wakiunga mkono mawazo ya Weiss (1910) wanaelezea umuhimu wa historia na utamaduni wa jamii katika kuweka msingi, kujenga na kukuza uwezo wa jinsia ya kiume. Wataalam hawa wanakubaliana kuwa, familia ni asasi muhimu katika uzalishaji na ukuzaji wa thamani za kijinsia. Ni katika familia ambapo wavulana huweza kutambua fadhila za hadhi yao ambazo huwapa uwezo na mamlaka katika jamii. Hata hivyo, kazi ya wasomi hawa inatofautiana na utafiti huu kwa misingi ya nadharia na mielekeo yake na kuwa jamii lengwa yao ilikuwa Abakuria. Ingawa hivyo, kazi ya wasomi hawa ilitufaa sana katika kuelezea mchango wa utamaduni katika kujenga na kukuza ubabedume. Kazi yao ilikuwa mchango muhimu wakati wa uchanganuzi wa data ya fasihi simulizi kwa kutumia mtazamo wa kiisimu, semantiki.

Khaemba (2013) ameshughulikia Ubabedume na Ujenzi Wake Katika Miviga ya Jamii ya Wabukusu. Alichunguza tohara, mafunzo kwa vijana waliotahiriwa jandoni na sherehe inayofanywa siku tatu baada ya mazishi ya mzee mkongwe. Kulingana na utafiti wake yalikuwa kwamba ubabedume ni dhana ambayo hujengwa na kuendelezwa na itikadi ambazo huikweza jinsia ya kiume na kuidhalilisha ya kike. Mtaalam huyu ameonyesha

namna wanaume hutumia njia mbalimbali za unenaji kuchipua, kukuza na kuendeleza mamlaka yao katika jamii. Kazi ya Khaemba ni nguzo kuu katika utafiti huu. Ingawa alishughulikia utanzu tofauti wa Fasihi Simulizi katika jamii ya Wabukusu iliyo tofauti na jamii ya Waisukha, kauli zake zinazohusu ujenzi na udumishaji wa ubabedume zilikuwa mwafaka katika kuuwekea msingi utafiti huu. Majigambo ya Miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* ya Waisukha yalikuwa muhimu katika utafiti huu kwa vile yalipeana fursa kwa mtafiti kuhusisha kipengele cha kiisimu ambacho ni semantiki na kuweza kubaini ubabedume unavyosawiriwa.

Hanke (1998) anabainisha jinsi ambavyo runinga huchangia kupitia kwa picha na mazungumzo katika kukuza ubabedume. Mawazo haya yameshadidiwa na Matinde (keshatajwa) ambaye alifanya utafiti kuhusu Uchanganuzi wa Ubabedume katika Majigambo ya Abakuria. Matokeo yake yalikuwa kwamba, majigambo ya Abakuria huakisi na kushamirisha mfumo-dume. Utafiti wa wataalam hawa ulikuwa mchango mkuu katika utafiti huu kwa vile ulituwekea msingi wa dhana ya ubabedume katika jamii. Tafiti hizi zinadhihirisha namna ambavyo utamaduni na mazingira huchangia katika kukuza uwezouume unaojengeka katika fahamu za wanajamii. Hali hii huathiri kwa kiasi fulani uhusiano kati ya mwanaume na mwanamke katika jamii na vilevile uhusiano wa mwanamume na mwanamume mwenzake ka ma anavyodai Kabaji (keshatajwa). Katika muktadha huu, utamaduni wa Waisukha, kupitia kwa lugha, vitendo vya fanani na sherehe na miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* ziliuwezesha utafiti huu kutambua umuhimu wa utamaduni na mchango wa mazingira katika kuukuza ubabedume.

2.5 Tafiti Zilizofanywa Kuhusu Majigambo, Miviga na Taaluma Nyingine

Kama tulivyoeleza hapo awali, majigambo ni sehemu ya fasihi simulizi inayopatikana katika mgao wa ushairi. Hii ni sanaa semwa ambayo ni kielelezo cha fasihi katika jamii za Kiafrika. Inasikitisha kwamba Wazungu walipowasili, hawakutambua kuwa hiyo ilikuwa sanaa ya ushairi na hata wengine kama Burton wakadai kwamba Waafrika hawakuwa na tendi (Finnegan, 1970 na Knappert, 1979). Majigambo yaliyohakikiwa ni yale ya kisimulizi. Kwa sababu ya kule kutoandikwa kwa sanaa hii, maumbo au maneno yake hugeukageuka kutegemea sherehe au wakati yanapokaririwa. Wanjala (2015) anakubaliana na kauli hii anaposema kuwa tanzu za Fasihi Simulizi hujinyambua.

Majigambo hutegemea uteuzi wa maneno na ubunifu wa fanani katika jamii husika. Msanii huwa na uhuru wa kuteua maneno, nahau, vifungu vya maneno, uradidi, mpangilio wa beti, kubadilisha ploti na kadhalika. Mwita (1997) alishughulikia majigambo ya Kikuria kwa kujikita katika mtazamo wa Kiisimu na alitumia nadharia ya Umuundo na Semiotiki. Matokeo ya utafiti wake yakawa, majina ya majisifu ni vipashio vya kimsingi katika majigambo. Majina hayo huundwa kwa vipengele mahsusi vya kifonolojia na kimofolojia yanayopatikana katika lugha ya Kikuria. Utafiti wake ulipeana mwanya kwa utafiti huu kwamba taaluma ya Isimu inaweza kuoanishwa na ya Fasihi Simulizi ili kuzua mwingilianotaaluma. Ingawa nadharia na malengo ya utafiti wa mtaalam huyu yanatofautiana na ya utafiti huu, ulitufaidisha kwa kupata mwelekeo wa kuchunguza ubabedume katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* kwa kujikita katika mtazamo wa kisemantiki, na pia ile hali ya kushughulika taaluma mbili katika kazi moja.

Majigambo ya Wajaluo kwa mujibu wa Wanjala (2011) hutokea wakati wa matanga. Wazee na vijana huwa wamebeba mikuki na ngao huku wanawake wakipiga mayowe. Msomi huyu anaeleza kuwa suala hili la kujigamba hutokea hasa kwa watu wenye umri mkubwa wanapokata kamba. Anaongezea kuwa, majigambo katika jamii ya Waha hususan katika sherehe za kulipa mahari yanaweza kutolewa katika sehemu tatu. Sehemu ya kwanza huwa ni wakati wa kuuliza, kupokea au kupeleka mahali. Mawazo ya Wanjala kuhusu majigambo yanaonyesha kuwa ni vyema kuuelewa utamaduni wa jamii husika ili uweze kuyaelewa majigambo. Jambo hili lilikuwa nanga muhimu katika utafiti huu kwa vile lilitusaidia kuuelewa utamaduni, mila na itikadi za Waisukha ili kutuwezesha kuyaelewa majigambo yao.

Tafiti hizi ni msingi mwafaka kwa utafiti huu kwa vile utafiti huu ulilenga kuchunguza ubabedume katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* miongoni mwa Waisukha kwa kutumia mtazamo wa kiisimu (kisemantiki). Miviga ni sherehe zinazofanywa katika jamii yoyote teule na hufungamana na tamaduni za jamii husika pamoja na matambiko ya aina yake. Tafiti nyingi zimeshughulikia miviga na kubainisha sifa zake.

Kulingana na Matei (2011), dhana ya Miviga inarejelea sherehe za kitamaduni ambazo hufanywa na jamii yoyote katika kipindi maalum cha mwaka. Mara nyingi, Miviga kama vile jando hufanywa katika kipindi maalum baada ya mavuno. Miviga ya mazishi, kwa mfano, hufanywa kabla ya wakati fulani kutegemea imani ya jamii husika. Miviga ya kuwapa watoto majina huadhimishwa muda fulani baada ya mtoto kuzaliwa. Matei (keshatajwa) alisaidia kutambua jinsi dhana ya miviga inatofautiana kutegemea jamii

husika. Kauli hii ilikuwa faafu kwa utafiti huu kwa vile miviga ya *Shilembe* na *Mayo* katika jamii ya Waisukha ni tofauti sana na miviga za jamii nyingine. Kwa mfano, katika jamii hii ya Waisukha, wakati wa miviga ya *Shilembe*, mashujaa watarajiwa hubeba mikuki, rungu na zana nyingine za vita na kupiganisha fahali katika kaburi la mfu. Hali hii hufanyika katika tukio maalum.

Naye M'Ngaruthi (2008) anafafanua kuwa, miviga au mivigha ni sherehe maalum zifanywazo katika jamii katika vipindi au majira mahsusuni ya mwaka. Sherehe za aina hii huandamana na nyimbo, uchezaji wa ngoma, ukariri na uimbaji wa mashairi, utegaji na uteguaji wa vitendawili na mafumbo, matumizi ya semi, sanaa za utendaji (uigizaji) na tambiko. Anaelezea kuwa, miviga mara nyingi hunuiwa wanajamii ambao 'wanakomaa' kutoka kwa kikundi kimoja hadi kingine. Tamasha za miviga pia hutendeka wakati ambapo jamii inapitia misukosuko ya kimaumbile au ya kibinadamu. Shughuli za Miviga huweza kuandamana na mambo ya kisanaa pamoja na dua kwa Mungu au miungu. Wazo muhimu katika kauli za mtalaam huyu ni kwamba miviga hufanywa katika kipindi maalum cha mwaka na huhusisha imani za jamii husika, jambo lililo muhimu kwa utafiti huu kama nilivyokwisha kueleza.

Kulingana na Mulokozi (1989), Miviga inahusishwa sana na tamthilia pamoja na visakale na matendo ya kidini Barani Ulaya, tamthilia ziliweza kuhusishwa na miviga ya kidini katika jamii ya Wayunani au Wagiriki wa kale. Miviga hiyo iliambatana na maombi ya kuzaliwa, kuozwa mpaka kufa na kubadili maumbile na kuwa binadamu tena. Kule India, yaaminika kuwa chimbuko la miviga ni tamthilia zilizotokana na tenzi zilizoitwa Mahabharatana pamoja na miviga iliyoambatana na utendi wa tendi hizo katika mahekalu

ya kidini. Barani Afrika, dhana ya mivigha ina ukuruba mkubwa na maigizo ya tamthilia yaliyopatikana Misri na yalihusu kufa na kufufuka kwa mungu wa Wamisri aliyejulikana kama Osiais.

Miviga katika jamii ni dhana ambayo haichukuliwi tu hivihivi kwa vile fasihi simulizi ina uhusiano mkubwa sana na dini. Huwezi ukatenganisha miviga, viviga vya jamii husika na dini. Beverline (2018) anaongezea kauli hii kwa kuunga mkono mawazo ya Were (1976) kwa kusema kuwa huenda ikawa sababu kuu inayoifanya jamii ya Waisukha kusemekana kuwa chimbuko lao ni ‘misri’.

Wanjala (keshatajwa) alitafitia Miviga ya *embalu* katika jamii ya Babukusu. Matokeo ya utafiti wake ni kwamba sherehe za tohara zimeratibiwa na ni matambiko yanayotokea kama drama. Sherehe hizi zinaafiki sheria na muundo wa tamthilia inayoanza kwa kuweka msingi wa mgogoro, kuukuza, kuuendeleza na hatimaye hufikia kileleni. Miviga hudhihirika pale ambapo kwa mfano, watahiriwa wanapowasili kwa wajomba, ng’ombe huchinjwa kama zawadi na *luliki* huwekwa shingoni kwa vile inaaminika kuwa hiyo ndiyo nyama iliyowasetiri wakiwa tumboni. Mtaalam huyu alishughulikia sherehe za *Mwaka-Kogwa*. Anafafanua kuwa sherehe hizi hufanywa visiwani Pemba na Unguja hasa eneo la Makunduchi lijulikanalo kama Kae Kuu ili kuukaribisha mwaka mpya. Huchukua takriban siku nne na ndugu wawili wawili kutoka Kaskazini na Mashariki humenyana kwa kutumia migomba. Mashabiki wa pande zote mbili hujiunga na wapiganaji na kusababisha uharibifu mkubwa wa ndizi katika eneo hilo. Vita hivi hutumiwa kama ishara ya kuitakasa jamii na kuukaribisha mwaka mpya miongoni mwa wanajamii. Huu ulikuwa msingi wa sherehe za miviga katika utafiti huu. Miviga ni muhimu katika utafiti

huu kwa vile, katika jamii ya Waisukha, kuna utendaji teule unaosawiri ubabedume kupitia kwa lugha, historia na itikadi hususan fanani wanapoghani majigambo katika sherehe hizi.

Kwa mujibu wa Alembi (keshatajwa), miviga ya *Shilemba* katika jamii ya Wanyore huhusisha uharibifu wa mazingira yakiwemo ya migomba ya ndizi. Haya hutekelezwa siku ya mazishi ya mwanamume shujaa. Anaeleza kuwa, wanaohusika hujipanga na fahali kwenye lango kuu na kufululiza wakielekea upande wa nyuma ya nyumba kunakokuwa na migomba ya ndizi na mimea mingineyo. Migomba hukatwa na kukanyagiwa chini pamoja na mimea mingine. Binadamu na fahali huhusishwa katika uharibifu huo. Uharibifu huu huashiria kupotea kwa mtu mashuhuri katika jamii hii. Baadaye, wahusika huelekea kaburini na kulitandaza kaburi la mwendazake aliyekuwa mwanamume mashuhuri katika jamii. Sifa ya kulitandaza kaburi na kutawanya mchanga uliowekwa kila mahali huwa muhimu kwa vile anafanyiwa kumpa shujaa nafasi ya kusameheana na watu aliowaua na pia inaaminika kuwa aliyeaga huandaliwa njia ya kuingia katika dunia ya pili.

Maandishi haya ni muhimu kwa utafiti huu kwa vile ulikuwa mwanya wa kulitafitia suala la miviga mintaarafu mila na tamaduni za jamii ya Waisukha kwa kujikita katika vipashio na vipengele vya lugha kwa mtazamo wa kisemantiki. Hii ni kwa sababu tafiti za awali zinaelekea kuegemea zaidi katika mtazamo wa Kiantropolojia, Kisosholojia na Kifalsafa.

2.6 Tafiti Zilizofanywa Kuhusu Waisukha

Kazi yoyote ya fasihi huwa inahusiana na mazingira ya kihistoria yanayomhusu mwandishi na jamii yake. Senkoro (1980) amedhihirisha kuwa, historia ya jamii ndiyo

chanzo na mwisho wa sanaa yoyote ile, ikiwemo fasihi. Fasihi na historia ni kama pande mbili za sarafu moja. Mawazo ya Senkoro yanawiana na ya wataalam wengine kama vile Firth (1890-1969) katika Choge (1997) wanapochangia kuwa, lugha imeshehenezwa na utamaduni wa jamii husika. Wanashadidia kuwa ni vyema uchunguzi wa kipengele chochote kile cha lugha fulani uweze kufanywa kwa kuzingatia muktadha wa utamaduni unaosheheneza lugha inayochunguzwa. Kwa sababu hii, ilibidi tuangalie historia ya Waisukha ili kuelewa Fasihi Simulizi yao kupitia kwa lugha inayotumiwa katika majigambo na Miviga yao ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo*.

Anzumbu (2018) anabainisha kuwa, kulingana na Fasihi Simulizi ya Waisukha, yamkini koo zao hazikuwa na chimbuko moja. Kila moja inatoa kisa tofauti. Ingawa hivyo, kila moja inakubali kuwa Waisukha na Waidakho ni kama binamu. Inaaminika kuwa, chimbuko lao lilikuwa Misri, sawa na Waluhya wengine. Hakuna ithibati kamili inayoonesha ‘Misri’ wanayoitaja ni nchi gani. Linalojulikana tu ni kuwa ilikuwa Kaskazini mwa Afrika Mashariki. Waisukha ni miongoni mwa Waluhya: Wabukusu, Wanyala, Watachoni, Wakabras, Watsotso, Waidakho, Wamaragoli, Wawanga, Watiriki, Wanyore, Wakhayo, Wasamia, Wakisa na Wamarama. Waisukha wanapatikana katika kaunti ya Kakamega, kaunti ndogo ya Shinyalu. Waisukha wanapatikana katika eneo la Mashariki ya Kati ya Kakamega. Kaunti ndogo ya Shinyalu ina wadi sita ambazo ni: Isukha Kaskazini, Murhanda, Isukha ya Kati, Isukha Kusini, Isukha Magharibi na Isukha Magharibi. Kwenye upande wa Mashariki, Waisukha wamepakana na Wanandi na kwenye upande wa Kaskazini, wamepakana na mji wa Kakamega. Waisukha wana koo

nyingi zinazoelekea kufanana na zile za Waidakho kama vile; Vakhayo, Vamilonje miongoni mwa koo nyingine.

Dhana ya ukoo au nasaba ilikuwa muhimu sana katika jamii ya Waisukha kabla ya Majilio ya Wakoloni nchini Kenya. Katika enzi hizo, jamii hii iligawanywa kinasaba na hakukuwepo na hali ya mamlaka ya kiofisi. Mwishoni mwa karne ya 19, kikihusisha kipindi cha ukoloni hadi sasa ambapo jamii ya Waisukha imepitia kipindi cha mabadiliko kijamii. Mifumo ya serikali kuu na ile ya kijamii imesababisha mabadiliko makubwa katika kiwango cha kijiji. Hata hivyo, nasaba za Waisukha ni takriban ishirini na saba. Kulingana na Shitekha (2018), nasaba hizo ndizo zifuatazo: Vayokha, Vitsende, Varuli, Vakhaiwa, Vamilonje, Vamakhaya, Vimalia, Vichina, Vamahalia, Vashitaho, Vakhulunya, Vakusi, Vakondi, Varimbuli, Vasulwa, Vaterema, Vasikhovu, Vakhombwa, Vatula, Vashilitsa, Valila, Vasakala, Vashilukha, Vashimutu, Vateheli, Vatsunga na Vasalwa. Beverline (2018) anafafanua kuwa, kuna nasaba nyingine za jamii hii ambazo ni ndogo sana kiasi kwamba hujificha kwenye vivuli vya maeneo ya nasaba zile kubwa ambazo zimetajwa ingawa utambuzi wao bado upo. Mifano ya nasaba hizi ndogo ni kama vile Vasheheli wanaopatikana katika eneo la ukoo wa Vatsunga. Pia kuna nasaba ndogo ya Vakhonyi inayopatikana kwenye eneo la Vateheli na Vashikali kwenye eneo la Vitsende.

Were (1976) anafafanua kuwa idadi kamili ya nasaba hizo ndogondogo katika jamii ya Waisukha bado si dhahiri. Kinachotofautisha eneo la nasaba moja na nyingine huweza kuwa mto, njia au mahali penye kidimbwi cha maji au nyua zinazoonyesha mipaka ya mashamba yao au vijiji vyao. Kila mpaka umejulikana wazi na wenye ukoo husika. Hali

hii ni muhimu katika jamii ya Waisukha kwa vile kila ukoo huwa na sifa bainifu zinazotofautiana na ukoo mwingine. Kwa mfano, ukoo wa Varuli umejulikana kama *viranyi* ambao ni weusi na wanafanya kazi ya uhunzi. Sanaa hii inahusishwa sana na maskani yao ya awali inayojulikana kama Samia kabla ya kuhamia walipo sasa. Ingawa hivyo, watu wachache sana katika ukoo huu ndio wanaoishughulikia sanaa hii.

Kwa upande mwingine, nasaba ya Vayokha inayojulikana kama *vashieni* au matabibu. Huu ni ukoo unaosheheni sifa za kiganga na kwa hivyo wana nguvu za kutibu magonjwa mbalimbali. Katika hali hii, ukoo wa Vichina ambao unajulikana kama *valuvi* nao ulijishughulisha na kuvua samaki. Kwa hivyo waliifanya kazi ya uvuvi. Haya ni kwa mujibu wa masimulizi ya Shitekha (2018) ambaye ni mmoja wa wasailiwa kutoka katika jamii hii, ukoo wa Vateheli. Hata hivyo, ameeleza kuwa jambo lililo na mfanano katika jamii hii ni dhana ya miviga ya *Shilembe* na *Mayo* iliyo na misingi yake kule Misri ambako kunaaminika kuwa asili ya Waisukha. Katika muktadha huu, historia ya Waisukha ni muhimu katika majigambo kwa vile ni mojawapo ya maudhui ambayo fanani anaweza kujinaki juu yake, kwa mfano, anayeonea fahari nasaba yake husimulia historia yake katika majigambo kwa kuyahusisha na historia ya kabila lolote. Nasaba za Waisukha pia ni muhimu kwa vile wao hujigamba kutegemea suala la nasaba zao husika. Kuna zile nasaba ambazo ni mashuhuri katika majigambo na huheshimiwa na kupewa hadhi pamoja na fahali wao ilhali kuna wale wanaojigamba kwa kiasi na pia kuna wale wa hali ya chini. Lugha ni kipengele muhimu kwa vile hubeba utamaduni wa jamii husika.

2.7 Tafiti zilizofanywa kuhusu kipengele cha Kiisimu; Semantiki

Lugha kama mfumo wa sauti nasibu zinazotumiwa na binadamu katika mawasiliano huchanganuliwa na taaluma ya isimu. Taaluma ya Isimu ina matawi mbalimbali kama vile fonolojia, mofolojia, sintaksia na semantiki. Utafiti huu ulijikita katika mtazamo wa kisemantiki. Kulingana na Crystal (1987), semantiki au isimu maana ni utanzu wa isimu unaochunguza lugha. Habwe na Karanja (2004), wakiyaunga mkono mawazo ya Crystal wanaelezea kuwa isimu maana ni utanzu wa hutafiti maana za mofu, unaochunguza maana katika lugha ya binadamu. Utanzu huu hutafiti maana za mofu, maneno na tungo. Kutokana na fasili za wataalam hawa, ni wazi kuwa maana ni kipengele muhimu katika uchunguzi na uchanganuzi wa lugha ya mwanadamu. Maelezo ya dhana hii ni muhimu katika utafiti huu kwa vile ulijikita katika kuchunguza vipashio vya lugha kama vile nomino, vishazi na vitenzi ili kubaini namna ubabedume unavyosawiriwa katika majigambo ya Waisukha. Aidha, utafiti ulichunguza tamathali za semi kwa mtazamo wa kisemantiki.

Mbiti (1967) anaeleza kuwa suala la maana ni muhimu sana katika lugha. Anahoji kuwa, karibu anthroponimu zote za Kiafrika zinabeba maana. Kulingana na mtaalam huyu, anthroponimu zinaweza kuakisi wakati, misimu, tukio au mahali alipozaliwa mtoto. Kwa mfano, katika jamii ya Wanandi, mtoto mvulana akizaliwa wakati kunaponyesha ataitwa Kiprop kutokana na nomino rop inayomaanisha ‘mvua’ au Kiprobon kutokana na kitenzi robon inayomaanisha ‘nyesha’. Katika lugha ya Dholuo, anthroponimu hii huwa ni Akoth kurejelea msichana na Okoth kurejelea mvulana. Katika Kibukusu, anthroponimu hii ni Wafula kwa wasichana na Nafula kwa wavulana. Mbiti hakujikita katika utamaduni mmoja bali alishughulikia jamii mbalimbali. Kwa mfano alionyesha vile Wakamba na

Washona wanavyowapatia watoto waoanthroponimu. Utafiti wake haukushughulikia uhakiki wa vipashio vya lugha katika majigambo bali ulijikita tu katika maana za anthroponimu. Hata hivyo, utafiti huu ulichota dhana ya maana kutoka kwake na kutusaidia katika kuvihakiki vipengele vya lugha pamoja na tamathali mbalimbali za usemi mathalan chuku na jazanda kwa mtazamo wa kisemantiki.

Kibigo (2015) alitafitia Matumizi ya Ngeli Miongoni mwa Wanafunzi wa Kiswahili wa Chuo Kikuu cha Maseno kwa kuchunguza makosa yanayofanywa na wanafunzi hao kutegemea mwaka wa masomo. Utafiti wake ulijikita katika vipengele vya kiisimu vya uainishaji ngeli kama vile kimofolojia, kisintaksia na kisemantiki. Matokeo ya utafiti wake ni kwamba wanafunzi hao walikuwa na umilisi na utendaji kutegemea mambo mengi na athari mbalimbali kama vile athari ya lugha ya Sheng'. Ngeli ni msingi wa lugha ya Kiswahili. Utafiti huo ulikuwa muhimu kwa utafiti huu kwa sababu ulitusaidia kutambua jinsi uainishaji wa ngeli kisemantiki hujikita katika misingi ya maana. Kwa hivyo, utafiti wa mtaalam huyu unaonyesha umuhimu wa kutambua fahiwati mbalimbali katika tungo mbalimbali kama vile uchunguzi wa ubabedume katika majigambo ya Waisukha ulivyobainika kupitia kwa nomino na tamathali mbalimbali za semi.

Kerubo (2015) alishughulikia Uwazi na umaanisho: Usimbaji maana katika Ekegusii na Kiswahili. Matokeo ya utafiti huu ni kuwa uchanganuzi wa misimbo mbalimbali ulidhihirisha tofauti za uteuzi wa kategoria za Semantiki ambazo ni za kileksika na kimuktadha. Maana zilizosimbwa zilibainisha maana kadha wa kadha. Tafiti hizi zilikuwa muhimu kwa utafiti huu kwa vile vipengele vingine vya kiisimu ni msingi

muhimu kwa taaluma ya Semantiki. Hali hii ilikuwa muhimu katika utafiti wetu ingawa ulijikita katika fasihi simulizi kwa kutumia mtazamo wa kiisimu.

Udurusu wa maandishi haya umekuwa wa manufaa katika utafiti huu kwa vile ulisaidia katika kuyapanua maarifa yetu kuhusu utanzu wa majigambo ya Waisukha katika upekee wake. Maandishi haya yametusaidia katika kubainisha tafiti ambazo zimefanywa na wengine ili kuupa utafiti huu mkondo wa kuufuata na kuweza kuliziba pengo lililoachwa na watafiti wa awali.

2.8 Mkabala wa Ufasiri na Uchanganuzi wa Majigambo

Matinde (2015) amependekeza kwamba, mchanganuzi wa masuala ya majigambo hana budi kuutumia mkabala wa Ufasiri na Uchanganuzi wa majigambo kama ulivyoelezwa na De Beaugrande na Dressler (1991). Wahakiki hawa wamefasiri matini kama tukio la kimawasiliano ambalo ni sharti likitwe katika vigezo saba muhimu. Wanahoji kuwa, matini sharti iendane na kanuni za utanzu mahsusi au aina maalum ya utanzu. Tanzu za fasihi huwa na sifa mahsusi za kiisimu, uamilifu mwafaka na hukitwa ndani ya mipaka maalum ya uzalishajina upokeaji wa hali za kijamii (Swales 1991). Ni muhimu kutaja kuwa kuna maana ya kijuujuu na maana ya ndani ya matini husika. De Beaugrande na Dressler (1981) waliorodhesha vigezo saba vya ufasiri na uchanganuzi wa matini na semi. Vigezo hivi ni kama vifuatavyo:

- a) Mshikamano: Huhusisha vigezo vya matini katika umbo la nje mintaarafu ya uhusiano na uwiano wa vipashio vya Kisintaksia. Mshikamano hutokana na matumizi ya uradidi, udondoshaji na uunganishaji wa vijenzi vya matini husika. Katika majigambo ya Waisukha, wasanii ambao ni fanani watambaji na fanani

wajigambi hujenga mshikamano katika majigambo kwa kutumia mbinu mbalimbali kwa mfano, matumizi ya nomino, vishazi, chuku, tashbihi na jazanda.

- b) Mchukuano: Huhusisha maana ya matini. Hurejelea elementi ambazo hazihitaji utambuzi au maarifa ya kiisimu. Hujikita kwenye maarifa ambayo hayajitokezi wazi katika matini bali ni vimanilizi vinavyodokeza nia ya msanii ambayo kwa kiasi fulani huweza kuathiri upokezi kwa upande wa hadhira (Grice, 1975), Wodak, 1987; Kintsch na Van Dijk, 1983). De Beaugrande na Dressler (1981) wanadokeza kuwa baadhi ya maana husimbwa pamoja kuhusiana na uhusiano na utambuzi wa umbo la nje na umbo la ndani la matini.
- c) Dhamira: Hurejelea mtazamo, mwelekeo na azma ya mtunzi wa matini husika. Huhusisha kile ambacho mtunzi amenuia kukiwakilisha kwa hadhira. Katika majigambo, wasanii hulenga kupitisha mitazamo, mielekeo, itikadi na imani za jamii ambazo kwa namna mbalimbali hujenga na kudumisha ubabeduma na mfumodume katika jamii. Kwa kutumia weledi na ubunifu wao, wasanii husika husetiri ama husimba hali mbalimbali za kijamii ambazo kwa namna ya kipekee hujenga na kudhihirisha mitazamo, mielekeo, imani, itikadi, desturi na historia ya jamii. Mambo haya yote kijumla huwa ni vijenzi mwafaka vya ubabedume katika jamii kama iliyobainika katika jamii ya Waisukha.
- d) Ukubalifu: Dhana hii hutumika kama kioo cha dhamira ya mtunzi. Matini sharti itambuliwe na kukubalika na hadhira husika ndani ya mipaka ya hali mahsusi. Katika jamii ya Waisukha, utanzu wa majigambo hubainisha sifa za ukubalifu. Jambo hili ni la ukweli kwa vile mwanajamii hawezi kuamka tu na kuanza

kujigamba peke yake. Huweza tu kufanya hivyo katika hafla na sherehe mbalimbali za kijamii kama ilivyodhihirika katika miviga ya sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Sherehe hizi huwepo na hadhira ambayo huwa ni tendi hususan wanaoshiriki katika ngoma ya Isukuti (Taz. Kiamb. D, P5, P14, P15, P16, P17, P18 na P19). Ukubalifu hutokana na pia hutegemea maandalizi ya wasikilizaji na wasomaji wa kusikiliza au kusoma matini ambayo bila shaka wanatumaini kuwa na manufaa na maana katika jamii.

- e) Uarifishaji au ueleweshaji: Hurejelea upya na thamani ya taarifa inayotarajiwa. Hurejelea ubora na kiasi cha taarifa inayowasilishwa. Katika utanzu wa majigambo, fanani watambaji na fanani wajigambi hujitahidi kadri ya uwezo wao ili kusimba upya katika majigambo yao, hali ambayo huakisi uhai wa jamii. Aghalabu huwepo na hadhira ambayo huakisi uhai wa jamii na mabadiliko andamizi. Kwa kufanya hivyo, msanii wa majigambo ambaye ni fanani hubuni na kusimba njeo tatu katika jigambo lake, hali inayodokeza mabadiliko ya kijamii kutegemea mpito wa wakati kama tulivyoona ujinyambuaji wa sherehe ya *Shilembe*.
- f) Mukstadha na hali: Kundi la matamko na hali mbalimbali za uneni huwa na mchango muhimu katika uzalishaji wa matini (Wodak na Wenzake, 1989). Kuna aina za pekee za matini, mitindo ya uneni na maumbo mbalimbali ambayo hujitokeza katika hali na mukstadha halisi wa utamaduni na itikadi za kijamii. Kwa hivyo, utafiti huu ulijikita katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili*

wa *Mayo* pekee wakati wa upiganishaji wa fahali kwa kurejelea itikadi na utamaduni wa jamii hii

- g) Mwingiliano tanzu: Ni lazima iwe maana mbili; maana ya kwanza hurejelea matini ambazo ni tangulizi au zinazojitokeza sawia na usemi. Maana ya pili ni vigezo kubalifu vya kuunganisha matini moja na nyingine katika utanzu mahsusi au aina mbalimbali za matini (Wodak, 1986). Majigambo kwa namna ya pekee hudhihirisha maana hizi mbili. Katika utafiti huu, haya yalidhihirika wazi nyanjani kwa vile fanani kwa ustadi na ubunifu aliweza kusimba tanzu mbalimbali kwenye jigambo lake. Kwa mfano, katika mijadala huu na Utazamaji pamoja na Uchunzaji-Shiriki (taz. Kiamb. A, B, C, D na E) fanani waliwezakutamba ngano, kutega na kutegua vitendawili na methali miongoni mwa tanzu nyingine za tanzu za Fasihi Simulizi ya Waisukha.

Matinde akishadidia mawazo ya Tischer na wenzake (2002) anaeleza kuwa kila matini ni sharti iwekwe ndani ya muktadha mahsusi na huhusiana na matini nyingine kisinkronia na kidaikronia. Wanachomaanisha wataalam hawa ni kwamba, ni muhimu uchanganuzi wa data uweze kuzingatia uhakiki makinifu unaofuata hatua moja baada ya nyingine badala ya kuzingatia tu vipashio vya kiisimu, mshikamano na uchukuano. Kwa kujikita katika ukweli huu, uchanganuzi matini huhusisha viwango vya; Mofolojia, Sintaksia, Semantiki na Pragmatiki. Kwa mujibu wa utafiti huu, maoni, mielekeo na mawazo ya wataalam hawa yalikuwa uti wa mgongo na msingi faafu katika uchanganuzi wa ubabedume katika majigambo ya miviga ya sherehe za *Shilembe* na *Mayo*

miongoni mwa Waisukha. Hata hivyo, yaliyoshughulikiwa na utafiti huu ni udadavuzi wa vipengele vya lugha hususan nomino na vitenzi vinavyosawiri ubabedume na uhakiki wa vipashio vya lugha kwa kujikita katika vishazi. Aidha utafiti ulichunguza tamathali za usemi zinazosheheni ubabedume kwa mtazamo wa kisemantiki na nafasi ya lugha, historiana itikadi katika kusawiri ubabedume. Haya yalikuwa muhimu hasa mpangilio na ufuataji wa hatua katika mchakato wa uchanganuzi wa majigambo yaliyoteuliwa kwa njia ya kimapokezano mintaarafu ya malengo ya utafiti na misingi ya nadharia.

2.9 Hitimisho

Kwa ujumla, sura hii imeshughulikia mapitio ya maandishi ya awali ambayo yana uhusiano na uchunguzi ambao umefanywa katika tasnifu hii. Lengo kuu lilikuwa kuweka wazi mwanya ambao utafiti huu ulikusudia kuuziba. Baadhi ya kazi hizi zilichangia katika kuufanikisha utafiti huu kwa njia moja au nyingine hususan ile hali ya kuyapanua mawazo ya mtafiti kuhusu suala la utafiti. Miongoni mwa kazi zilizotafitiwa na kuhakikiwa ni zile zilizohusiana na ubabedume, majigambo, miviga, utamaduni, historia, lugha, itikadi, usemi, uana, fasihi na vipengele vya lugha miongoni mwa masuala mengine. Sura hii inadokeza vigezo saba vya ufasili na ufasiri wa matini kwa mujibu wade Beaugrande na Dressler (1981) ambavyo vilipendekezwa na Matinde (2015) kama vigezo mwafaka katika uchanganuzi wa majigambo.

Nadharia za Uwezo Uume na Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi zilikuwa muhimu katika kuupa utafiti huu mwongozo wa kutambua uamilifu wa utamaduni wa jamii. Jambo hili lilionyesha dhana ya dhakari kuwa kama kielelezo cha kumpa mwanamume mamlaka na

uwezo dhidi ya mwanamke katika jamii, kama ilivyodhihirika katika fahali na jinsi
Waisukha husawiri ubabedume.

SURA YA TATU

MUUNDO NA MBINU ZA UTAFITI

3.1 Utangulizi

Sura hii ilishughulikia muundo wa utafiti, mahali pa utafiti, umma lengwa, uteuzi wa sampuli, mbinu za kukusanya data na sampuli teule. Aidha, sura hii imeshughulikia uchanganuzi na uwasilishaji data, uthabiti wa vifaa, uaminifu wa vifaa, majaribio ya vifaa vya utafiti, uhalali na uthabiti wa vifaa, uwasilishaji wa matokeo, maadili na changamoto nyanjani.

3.2 Muundo wa Utafiti

Utafiti huu ni wa kimaelezo kwa sababu data iliyokusanywa na kuchanganuliwa ni ya kithamano, mikabala ya kihistoria na kiethnografia. Muundo wa kithamano ni mwafaka kwa utafiti wa aina hii. Mugenda na Mugenda (1999) wanaeleza kuwa mkabala wa kithamano unafaa zaidi katika kufanya utafiti barani Afrika kwa vile taarifa nyingi hupitishwa kwa njia ya masimulizi. Kwa hivyo, data iliyokusanywa si ya kitakwimu kwa vile ililenga kufafanua tabia na mahusiano ya kibinadamu. Mawazo ya Donald (2006) yanakubaliana na ya wataalam hawa anaposema kuwa utafiti wa kithamano ni wa kimaelezo na hulenga kuchanganua tamaduni na tabia ya binadamu na makundi yao kutokana na mtazamo wa wale wanaotafitiwa. Anaongezea kuwa ni utafiti ambao huzingatia mazingira halisi. Ni wa kihistoria kwa vile ulihusu kuchunguza asili na usuli wa jamii ya Waisukha hususan mfumo wao wa kinasaba.

Malengo ya utafiti yalijikita katika kufafanua hali za kijamii ndani ya muktadha halisi ya jamii tafitiwa. Utafiti huu ulihusisha miktadha ya masimulizi na mtagusano na fanani wa jamii husika. Utafiti huu ni wa kiethnografia kwa sababu mtafiti alipata nafasi ya kwenda

kuishi na Waisukha, kuwahoji, kutazama na hata kushiriki katika utendaji wao wakati wa kuyasema majigambo katika sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Khakasa (2018) akimnukuu Kerlinger (1978) anapendekeza kuwa, ni bora kuitumia mbinu ya uchunguzi wa kimaelezo kwa sababu inapotumika hutoa maelezo mengi ya kutegemewa. Ndiposa utafiti huu ulifanywa kwa lengo la kukusanya majigambo ya Waisukha yanayoghaniwa na fanani watambaji na wajigambi wakati wa zoezi la upiganishaji fahali ili kuelezea sifa za ubabedume zinazosawiriwa kupitia kwa vipashio vya lugha kama nomino na tamathali za semi kama vile jazanda.

3.3 Mahali pa Utafiti

Utafiti wa nyanjani ulifanywa katika sehemu mbalimbali katika kaunti ya Kakamega, kaunti ndogo ya Shinyalu. Ulihusisha sehemu maalum ambapo fahali hupigania, nazo ni; Museno, Khayega, Ilala, Uwanja Ndege, Shinyalu na Murhanda. Hii ni kwa sababu, haya ni maeneo rasmi yaliyotengewa sherehe za *Mchezasili* wa *Mayo*. Miviga ya sherehe ya *Shilembe* inahusu utendaji maalum katika la wafu walio mashujaa. Mtafiti alipata fursa ya kuhudhuria sherehe tatu katika kaunti hii: katika kata ya Murhanda, nasaba ya Vashitaho mnamo tarehe 5 Septemba, 2018 (Tazama Kiamb. D, P10). Sherehe ya *Shilembe* ya pili ilifanyika kule Uwanja Ndege katika nasaba ya Vasalwa tarehe 3 Oktoba, 2018 (taz. Kiamb. D, P9) na ya tatu ilifanyika Murhanda katika nasaba ya Vamilonje tarehe 4 Januari, 2019. Sherehe hizo zilimsaidia mtafiti kupata data kwa vile fanani na washiriki walipata jukwaa la kujigamba na kutamba majigambo. Shughuli hiyo iliweza kufaulishwa na uteuzi wa kimapokezano kama ilivyoelezwa katika sehemu ya usampulishaji (Taz.3.5.2). Uchunguzi huo ulikuwa muhimu kwa utafiti huu kwa vile ulimwezesha mtafiti kuwajua magwiji wa majigambo na lugha iliyotumiwa pamoja na

kuwafahamu wenye tajriba pana kuhusu jamii ya Waisukha kijumla, desturi na mila zao. Kuelewa mila na desturi za Waisukha na kutagusana nao kulimwezesha mtafiti kuipata data ya kutegemewa.

3.4 Umma Lengwa

Utafiti huu ulilenga Waisukha, waliokuwa fanani wajigambi na watambaji na pia walioshiriki katika sherehe za miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo*. Majigambo yaliyoghanwa katika sherehe hizi ndiyo yaliyolengwa.

3.5 Uteuzi wa Sampuli

Utafiti huu ulilenga kukusanya majigambo ishirini na saba kutegemea nasaba za Waisukha. Uteuzi wa kimapokezano ulimwongoza mtafiti hadi kwa fanani na nasaba zenye ujuzi zaidi. Majigambo saba yaliteuliwa kimaksudi na majigambo tisa yakateuliwa kinasibu. Jumla ya majigambo kumi na sita yaliweza kutumiwa katika utafiti huu. Kothari (2004) anaeleza kuwa haiwezekani kuchunguza kila kijenzi cha umma lengwa, na wakati mwingine inawezekana kupata matokeo halali ya umma lengwa kwa kuchunguza sehemu ndogo tu ya umma husika. Utafiti huu ulitumia sampuli ya majigambo kumi na sita kama kiwakilishi cha nasaba ishirini na saba za Waisukha ili kuweza kupata data ya uhakika na ya kuaminika.

3.5.1 Uteuzi wa Wasailiwa

Jumla ya wasailiwa kumi na sita waliteuliwa (wanne kutoka kila ukoo) wanaume kumi na wanawake sita (Taz. Kiamb. C). Sababu ya idadi ndogo ya wanawake ni kuwa baadhi ya wanawake hawakuwa huru kujadili bayana mambo yanayohusiana na utamaduni, mila na desturi ya jamii hii ya Waisukha. Uteuzi dhamirifu na wa kimapokezano ulitumiwa katika kuwateua wasailiwa ambao wengine wao walikuwa weledi katika kughani

majigambo na wenye maarifa ya kina kuhusu itikadi, historia, mila na desturi za jamii ya Waisukha. Waliosailiwa walikuwa watu wazima katika jamii hiyo na ambao walikuwa na umri wa zaidi ya miaka arobaini (Taz. Kiamb. C). Mtafiti alikusanya jumla ya majigambo kumi na sita na masimulizi maalum kutoka kwa wasailiwa kulingana na mada, madhumuni na maswali ya utafiti (Taz. Kiamb. B).

3.5.2 Mbinu za Uteuzi wa Sampuli

Kwa mujibu wa utafiti huu, dhana ya sampuli imetumiwa kurejelea wasailiwa na ukusanyaji wa majigambo mwafaka kwa kujikita kwenye mada, malengo na maswali ya utafiti. Milroy (1987) anadokeza kuwa sampuli zinazotumiwa katika utafiti wa kiisimu ni wakilishi na matokeo yake huwa sawa kutokana na sampuli ndogo iliyoteuliwa bora usampulishaji ulifanywa bila dosari yoyote. Jambo hili lilikuwa muhimu kwa utafiti huu ambao ulihusisha nyanja za Isimu na Fasihi Simulizi. Mtafiti alipata fursa ya kutumia sampuli ya kimaksudi au dhamirifu kuteua majigambo. Kulingana na Kothari (2004), sampuli maksudi ni sampuli inayodhamiria kuteua vipengele maalum kuwakilisha kundi zima. Ikiwa vipengele hivi huteuliwa kutokana na uwepo wao, usampulishaji unaohusika huitwa usampulishaji mwafaka. Katika hali hii, mtafiti huamua kuviteua vipengele ambavyo vitawakilisha kundi zima. Kwa mujibu wa Kuzzel 1992 katika Yun (2011) anasema kuwa ni muhimu sampuli dhamirifu ilenge kundi pana ili kuhusisha vipengele ambavyo huenda vikasababisha matokeo tofauti na yale yanayotarajiwa. Katika msingi huu, majigambo yaliteuliwa kimaksudi kwa vile kuna nasaba fulani katika jamii ya Waisukha ambazo ni maarufu katika kupiganisha fahali na pia katika kujigamba.

Sifa maalum ziliongoza uteuzi wa majigambo yaliyoteuliwa. Sifa hizo zilijikita katika vipashio mbalimbali vya lugha vikiwemo, sitiari, jazanda, kejeli, taswira, majazi, taashira miongoni mwa sifa nyingine. Utafiti wa awali uliusaidia utafiti huu kuzitambua sehemu zilizokuwa na umaarufu katika masuala ya majigambo na upiganishaji wa fahali katika jamii hii ya Waisukha. Baadhi ya sifa hizo zilidhihirisha masuala ya ushujaa, uwezo, ushindani, ustahimilivu na dhana ya kujitegemea miongoni mwa sifa nyingine. Majigambo yalisampulishwa kidhamirifu. Kama anavyodokeza Patton (2002), hakuna sheria za idadi katika usampulishaji kimaksudi. Jambo muhimu ni mtafiti kufikia sampuli kifu. Kothari (2004) anapendekeza thuluthi moja ya idadi ya jumla. Hata hivyo, uteuzi wa kimapokezано hutegemea mwongozo wa watafitiwa kwa vile ndio humwongoza mtafiti katika kukusanya data. Kutokana na jumla ya nasaba ishirini na saba za jamii ya Waisukha, majigambo kumi na sita yalisampuliwa kwa kutumia usampulishaji wa kimapokezано kwa vile fanani walikuwa wakimwelekeza kulikokuwa na sherehe za miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo*. Kati ya majigambo yaliyoteuliwa, saba yaliteuliwa kimaksudi kutoka kwa nasaba mahiri katika kujigamba na majigambo tisa yakateuliwa kinasibu kutoka kwa majigambo ishirini. Uteuzi wa kinasibu uliwashirikisha washiriki katika kuteua vijikaratasi vya ‘ndio’ na ‘la’ ili kuzuia hali yoyote ya kimapendeleo. Kutokana na sampuli hii, majigambo hayo kumi na sita ndiyo yalichanganuliwa na yakatumiwa kama vielelezo vya data katika utafiti huu.

3.5.3 Sampuli Teule

Sampuli iliyotumiwa katika utafiti huu iliyahusisha jumla ya majigambo kumi na sita.

Tazama jedwali lifuatalo:

Jedwali 3.1 Sampuli Teule

SAMPULI	IDADI YA JUMLA	IDADI TEULE	ASILIMIA
MAJIGAMBO KINASIBU	16	9	56%
MAJIGAMBO KIMAKSUDI	16	7	44%
	JUMLA	16	100%

Chanzo: Ukokotozi wa Mtafiti

Jedwali hili la 3.1 limetumiwa ili kuonyesha namna usampulishaji ulivyofanywa nyanjani. Patton (1990) anaeleza kuwa hakuna sheria za idadi katika usampulishaji maksudi. Jambo muhimu ni mtafiti kutumia sampuli kifu. Sekaran (2003) katika Opira (2010) anapendekeza kuwa kielelezo cha Majedwali ya sampuli kitumiwe katika utafiti wa aina hii. Opira anahoji kuwa, idadi zilizotumiwa zijumlishe asilimia mia (100%) -taz. Jedwali la 3.1 hapo juu. Idadi lengwa ilikuwa majigambo 27 kutegemea jumla ya idadi ya nasaba 27 za Waisukha. Hata hivyo, uteuzi wa kimapokezano ulimwongoza mtafiti kuyateua majigambo 16 kwa vile, wasailiwa walikuwa wakimwongoza mtafiti hadi pale palipokuwa na sherehe fuatilizi. Kati ya majigambo hayo 16, majigambo 7 yaliteuliwa kimaksudi kutegemea nasaba zilizokuwa mahiri katika kujigamba. Majigambo 9 yaliteuliwa kinasibu kutoka kwa majigambo 20. Wasailiwa walipewa vijikaratasi

vilivyoandikwa ‘**ndio**’ na ‘**hapana**’ na waliweza kuteua majigambo 9. Jumla ya majigambo yaliyoteuliwa na kutumiwa katika utafiti huu yalikuwa 16.

3.6 Mbinu za Kukusanya Data

Mtafiti alitumia mbinu zifuatazo kukusanya data: Mahojiano, kinasasauti, uhakiki wa yaliyomo-kamera za kuchukua picha, utazamaji na uchunzaji-shiriki.

3.6.1 Njia za Ukusanyaji wa Data

Ili kuweza kuchunguza ubabedume katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* ya Waisukha, utafiti huu ulifanywa nyanjani katika sehemu zilizo maarufu katika masuala ya upiganishaji fahali. Sehemu hizo ni; Museno, Khayega, Ilala, Malimili, Uwanja Ndege, Shinyalu na Murhanda. Mbinu anuwai zilitumiwa ambazo zilimsaidia mtafiti kukusanya data. Mtafiti alitumia vifaa mbalimbali vya utafiti kutekeleza kazi hii.

3.6.1.1 Vifaa vya Utafiti

Vifaa vifuatavyo vilihusishwa katika utafiti huu: Mahojiano pamoja na usaili, uhakiki wa yaliyomo, utazamaji na uchunzaji –shiriki, kinasasauti, kamera za picha na mijadala huru.

3.6.1.1.1 Mahojiano

Mbinu hii ilikuwa mwafaka katika utafiti huu kwa vile imedhihirisha upekee wa fasihi simulizi. Utafiti huu uliwahusisha fanani na washiriki katika mahojiano kwa kuwauliza maswali na kuyanasa masimulizi ili kuweza kudondoa vipashio vya lugha katika majigambo na katika utendaji. Hayo yalifanywa kwa kuongozwa na madhumni ya utafiti.

3.6.1.1.2 Uhakiki wa Yaliyomo

Utafiti huu uliihusisha mbinu hii kwa kuchukua picha za video ili kuonyesha hali halisi ya utendaji wa Waisukha katika sherehe za miviga ya *Shilembe* na *Mayo* (Rej. Kiamb. D kuhusu picha zilizochukuliwa uwandani). Mtafiti alipata fursa ya kuzihudhuria sherehe hizo kwa kuongozwa na fanani katika sehemu husika. Uteuzi wa kimapokezano ulimsaidia mtafiti kuelekezwa kulikokuwa na sherehe hizo. Sherehe hizo zilifanyika katika kipindi cha Septemba 2018 hadi Januari 2019 (Taz. Kiamb. A kuhusu ratiba ya Utazamaji na Uchunzaji-Shiriki).

3.6.1.1.3 Utazamaji na Uchunzaji-Shiriki

Mbinu hii iliufaa utafiti huu kwa vile ilijumuisha maswali, kutazama na kushiriki. Mtafiti alilenga kuuliza fanani maswali, kutazama na kushiriki katika sherehe ya upiganishaji fahali kwa kuitikia wimbo. Katika mbinu hii, mtafiti alitumia mpangilio au ratiba ya utazamaji na uchunzaji-shiriki kama kifaa muhimu cha ukusanyaji data (tazama kiambatisho A). Mbinu hii ya uchunzaji-Shiriki ilijikita katika kutazama, kuchunguza, kushiriki, kushuhudia, kuhoji na kusaili katika harakati za kukusanya data. Mtafiti aliweza kushiriki na kushuhudia sherehe mbalimbali zilizohusu majigambo katika utendaji wa miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* katika sehemu mbalimbali kama vile, Museno, Ilala, Malimili, Murhanda, Uwanja Ndege, Khayega na Shinyalu. Uteuzi wa sherehe hizi ulifanywa kwa kutumia uteuzi wa kimapokezano na kwa hivyo mtafiti aliweza kufahamishwa na fanani na washiriki wa sherehe hizo kulikokuwa na sherehe fuatilizi katika kipindi cha utafiti huu kama nilivyotangulia kueleza. Hali hii ilikuwa muhimu kwa utafiti huu kwa vile weledi wa kujigamba wanafahamika katika jamii hii na hualikwa na kupata fursa ya kuhudhuria takriban sherehe zote, hivyo, ilibidi kuteua

baadhi ya sherehe tajwa ili kuepukana na uradidi au urudiaji wa ukusanyaji wa majigambo hayo. Jambo hilo lilikuwa faafu kwa utafiti huu kwa vile tuliweza kuyakusanya majigambo kumi na sita tu yaliyotumiwa katika utafiti huu.

3.6.1.1.4 Kinasasauti

tafiti alitumia kinasasauti katika kurekodi majigambo hayo wakati ambapo magwiji mbalimbali walikuwa wakighani majigambo yaliyobeba falsafa, mitazamo, itikadi, mila, matarajio na utamaduni wa jamii ya Waisukha kuhusu ujumla wa maisha yao.

3.6.1.1.5 Kamera za picha

Mtafiti alitumia kamera za picha kupigia picha kwenye sehemu za miviga ya *Shilembe* na kulikofanyiwa upiganishaji wa fahali. Aidha, mtafiti alizichukua picha kwenye sehemu za utafiti huku fahali waliohusika katika sherehe hizi wakipigwa picha pia. Hali hii ilikuwa muhimu katika utafiti huu kwa vile ilituwezesha kupata hali halisi ya utendaji nyanjani (Taz. Kiamb D).

3.6.1.1.6 Mijadala huru

Mbinu za mijadala huru pamoja na mahojiano yalitumika ambapo mtafiti alipata fursa ya kunakili majibu na habari muhimu katika kipakatalishi, (taz. Kiamb.D, P6 & P12) kulingana na malengo ya utafiti. Hadhira katika sherehe hizo ilikuwa tendi na fanani walijigamba kwa usanii na ufundi wa hali ya juu.

Hatimaye, mtafiti aliweza kunakili lugha ya majigambo hayo kwa maandishi katika lugha ya Kiisukha na kisha akaweza kuyatafsiri katika lugha ya Kiswahili. Mbinu hii ilikuwa muhimu sana kwa vile mtafiti alipata data halisi ya lugha ya majigambo kupitia kwa wasanii na wasailiwa husika. Mtafiti aliweza kupata data hiyo kupitia kwa mahojiano ya ana kwa ana pamoja na kujihusisha na mijadala huru na waliohudhuria sherehe hiyo hususan wapigaji na wachezaji wa ngoma ya 'Isukuti' kama ilivyoonyeshwa katika

Viambatisho A, C na E mtawalia. Lengo kuu la mbinu hizi lilikuwa kumwezesha mtafiti kupata mtazamo na maoni yao kuhusu namna ambavyo ubabedume huundwa na kujengwa miongoni mwa Waisukha. Hali hii ilikuwa muhimu kwa mtafiti kwa sababu mtafiti ni mmojawapo wa wanajamii na ambaye amewahi kuhudhuria na kushiriki sherehe mbalimbali za upiganishaji fahali ambamo majigambo ni kipengele cha kimsingi katika sherehe hizo.

Katika mantiki hii, mbinu hizi zilishughulikiwa kwa kujengana na kukamilishana ili kumwezesha mtafiti kukusanya data mwafaka, ya kuaminika na tegemezi katika uhalisia wake kwa kujikita katika malengo mahsusi ya utafiti. Ndiposa Patton (keshatajwa) anahoji kuwa kule kuchanganya kwa mbinu za utafiti ni mwafaka kwa vile humwezesha mtafiti kupata uelewa wa kina wa kile kinachoendelea wakati wa utendaji, kwa vile yeye huwa miongoni mwa watafitiwa kupitia kwa ushiriki wake. Anaongezea kuwa hali hii humpa mtafiti fursa ya kuweza kupata maoni, hisia, mtazamo na mwelekeo wa watafitiwa wake kupitia kwa mbinu za kutazama na kuhoji. Jambo lililo muhimu katika mawazo ya Patton ni kwamba matumizi ya mbinu tofauti za ukusanyaji data humwezesha mtafiti uelewa wa kina wa kile kinachoendelea wakati wa utendaji. Mtafiti aliweza kupata data au ujumbe halisi usio na upendeleo wala usioegemea upande wowote.

3.7 Uchanganuzi na uwasilishaji wa data

Jumla ya majigambo ishirini na saba yalikusudiwa kukusanywa kutegemea nasaba takriban ishirini na saba za Waisukha. Hata hivyo, majigambo kumi na sita yaliteuliwa kwa kutumia uteuzi wa kimapokezano kwa ajili ya uchanganuzi. Majigambo hayo kumi na sita yaliwekwa kwenye maandishi ya lugha ya Kiisukha na tafsiri yake kwa lugha ya Kiswahili. Tafsiri huru na maana zilitumiwa. Nilichanganua data kwa kuzingatia

malengo, nadharia na kurejelea madondoo mahususi kuhusu majigambo na vipashio vya lugha; nomino, vishazi na vitenzi pamoja na kuhakiki tamathali za usemi kwa kujikita katika kipengele cha kiisimu ambacho ni semantiki. Data nyingine za ziada zilikuwa katika mfumo wa maoni, majibu na maelezo ya wasailiwa na wanajamii kuhusu dhana ya ubabedume iliyojitokeza kupitia kwa Utazamaji, Uchunguzi-Shiriki, maelezo ya wahojiwa na wasailiwa pamoja na wanajamii waliohudhuria sherehe ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* katika sehemu tajwa. Jambo lililodhihirika katika baadhi ya majigambo ni kuwa baadhi ya beti zilijirudia katika baadhi ya majigambo ya wasanii mbalimbali. Ilimbidi mtafiti aweze ateue baadhi ya beti na kuchuja nyingine katika uchanganuzi wa data kwa kutumia uteuzi nasibu na uteuzi wa kimatilaba ili kuweza kujikita katika mipaka na malengo mahususi ya utafiti pamoja na nadharia mbili za utafiti.

Mtafiti aliwahasisha baadhi ya wasailiwa na fanani katika shughuli za fasili na fasiri kwa vile baadhi walitumia Kiisukha cha kale na cha ndani zaidi. Hali hii ilikuwa muhimu kwa utafiti huu kwa vile ilimpa mtafiti nafasi ya kuutumia umilisi na utendaji wa wasailiwa katika kuweza kuchambua data viliyo. Mawazo haya yameibuliwa na kauli ya Wanjala (keshatajwa) anayebainisha kuwa, uelewaji ni mchakato unaotokana na ushirika kati ya utendaji, unenaji pamoja na usemezano kati ya mchambuzi na jamii tafitiwa. Mawazo haya yanaungwa mkono na Matinde (keshatajwa) ameongezea kwa kusema kwamba, tukio linaeleweka tu kupitia kwa kuuliza maswali kati ya fanani, hadhira na mchambuzi ndani ya muktadha wa unenaji. Wataalam hawa wanakubaliana kwamba ushirikiano, mashauriano na maafikiano baina ya mchambuzi, msanii na hadhira ni jambo muhimu

sana katika utafiti wa fasihi simulizi. Ushirikiano kati ya mtafiti na watafitiwa katika mchakato wa ukusanyaji na uchanganuzi wa data ulikuwa wa manufaa kwa utafiti huu kwa vile ulisaidia katika kuondoa hali ya kuegemea upande wowote ule. Kauli ya kuwashirikisha watafitiwa katika hatua ya uchambuzi wa data imeungwa mkono na baadhi ya wataalam kama kama vile Wanjala (keshatajwa) ameyaunga mkono mawazo ya Alembi (2002) na kuhoji kuwa kushirikishwa kwa watafitiwa katika uchambuzi wa data ya fasihi simulizi hutokana na ukweli kwamba, kila jamii huwa na viwango na vigezo vya kuhakiki kazi yao. Jambo lililo muhimu katika kauli za wataalam hawa ni kwamba, watafitiwa hawafai tu kutoa data pekee bali pia wanafaa kushirikishwa katika uhakiki na uchambuzi wake kama wanavyodai baadhi ya wataalam.

Data ya utafiti huu ilichanganuliwa kwa kulenga vipashio vya lugha hususan nomino, vishazi na vitenzi vinavyosawiri ubabedume. Uhakiki ulizihusisha tamathali za semi kama vile majazi, tashbihi, chuku na jazanda kwa mtazamo wa semantiki. Wanavyofafanua Habwe na Karanja (2004), kipengele cha kisemantiki ndicho mwavuli wa vipengele vingine vya kiisimu kama wanavyodai Habwe na Karanja (2004). Hii ni kwa sababu, umuhimu wa lugha ya binadamu ni kuleta mawasiliano yanayosababisha maendeleo katika jamii. Mawasiliano hayo hutokana na hali ya binadamu kuweza kufasiri maana ya kile kinachosemwa au kuandikwa na binadamu mwenzake. Kwa mujibu wa Simala (2013), kipengele cha kisemantiki ndicho kilicho na uwezo wa kutekeleza jambo hili na kuleta maendeleo katika jamii husika. Hivyo, maana kisemantiki katika utafiti huu ilikuwa muhimu kwa vile iliuwezesha kuhakiki vipashio vya lugha na tamathali za semi kwa kuegemea katika ufasiri mbalimbali wa maana.

Uchanganuzi wa data ulitalii kiwango cha nomino, vishazi na vitenzi na tamathali za semi kwa kugemea katika maana tofautitofauti. Mihimili miwili ya nadharia ya Uwezo-uume ilitumiwa ili kuweza kutathmini jinsi jamii hii inavyojenga ubabedume, itikadi, mitazamo na mikakati ya kusawiri mahusiano ya kiuana katika jamii ya Waisukha iliyo na mfumo dume. Nadharia ya UCHAMAWADI nayo ilitumiwa kushughulikia viambajengo vya lugha ambavyo hutumiwa katika kubainisha namna ambavyo vipashio hivyo husawiri ubabedume kwa kuangazia sifa za kiubabe ambazo ndio uliokuwa msingi wa utafiti huu. Mihimili ya nadharia ya UCHAMAWADI kwa kuiangazia mitazamo ya Van Dijk (keshatajwa) juu ya ubaguzi wa watu katika jamii, mwelekeo wa Wodak (keshatajwa) na ule wa Fairclough (keshatajwa) kuhusu uamilifu wa lugha katika jamii ilitumika katika kuangazia na kufidia masuala mbalimbali katika jamii hii ya Waisukha.

Mihimili hii iliyotumika katika utafiti huu ilikuwa kama dira ya kuweza kuhakiki namna ambavyo lugha katika majigambo ya Waisukha hukuza na kudumisha ubabedume na mamlaka na uwezo dhidi ya mwanamume na mwanamke Mwisukha ambaye anasawiriwa kama aliyedhalilishwa na mtegemezi tu. Hali hii iliweza kufanyika kwa kujikita katika malengo na maswali ya utafiti. Nadharia ya Uwezo-Uume na UCHAMAWADI ziliusaidia utafiti huu kuchanganua majigambo kumi na sita ili kubaini uamilifu wa lugha, utamaduni, historia na itikadi za jamii ya Waisukha. Kwa kutumia nadharia hizi mbili kama dira, mtafiti aliweza kurejelea sehemu zifuatazo ili kuyatimiza malengo ya utafiti huu: Kwanza kabisa kulikuwa na umuhimu wa kuchunguza vipashio vya lugha hususan nomino na vishazi. Pili, kuangazia taashira na tamathali za usemi kwa kujikita katika kipengele cha kiisimu, semantiki kwa vile husheheni maana. Tatu, ujenzi

wa itikadi na ubabedume. Nne, umuhimu wa yaliyomo katika lugha ya majigambo na fahiwa mbalimbali. Tano, sifa na majukumu ya mwanamume na mwanamke. Mwisho, ubabedume kama sifa za jinsia ya kiume.

3.8 Uthabiti wa Vifaa

Mtafiti yeyote yule ni sharti aweze kuupima ukamilifu wa vifaa vya utafiti ili utafiti wake uwe na kigezo cha usayansi. Mugenda na Mugenda (1999) wanapendekeza kuwa uthabiti wa vifaa utekelezwe kwa kufanyiwa majaribio awali. Kulingana na kauli hii, majaribio awali yalifanywa kwa lengo la kupata uthibiti na uhakikishaji wa vifaa vya utafiti huu. Kombo na Tromp (2006) wanahoji kuwa uthabiti wa vifaa vya utafiti ni mbinu mwafaka ya kupima ukamilifu wa matokeo bora ya utafiti. Mawazo haya yanaungwa mkono na Khakasa (2018) akiwanukuu Best na Khan (1993) kwa kueleza kuwa uthabiti hurejelea kiwango cha kupima ukamilifu wa kitu kinachotarajiwa kupimwa. Kutokana na maelezo ya wataalam hawa, vifaa vya utafiti huu ambavyo ni; mahojiano, uhakiki wa yaliyomo uliohusisha upigaji picha, utazamaji na uchunzaji-shiriki, kinasasauti na orodha ya mijadala huru vilipewa wataalam katika idara ya Elimu ya Lugha na Fasihi, Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Masinde Muliro.

Wataalam hao waliweza kuvichunguza na kutathmini ubora wa kila kifaa na ufaafu wake pamoja na uwiano wa malengo ya utafiti. Walivipima vifaa hivyo kwa mizani ya kisayansi na mapendekezo yao yalitumika hatimaye katika kuunda na kuyachuja maswali ya usaili, mada za mijadala huru na mwongozo wa uchunzaji-shiriki ili kuzua data tegemezi. Fanani watambaji na wajigambi pamoja na Waisukha walioshiriki katika miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* ndio waliolengwa katika mahojiano,

mijadala huru na uchunzaji-shiriki, kupigwa picha na pia kurekodiwa wakati wa kughani majigambo hayo. Kwa hivyo, mtafiti alipata fursa ya kuelekezwa na wasimamizi wake ili kuhakikisha uthabiti wa vifaa vya utafiti. Marekebisho yalitekelezwa katika vifaa hivyo ili kuhakikisha vinalingana na malengo ya utafiti. Katika mantiki hii, uthabiti ulirejelea matokeo ambayo yalieleza athari ya majigambo ya miviga ya sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* katika kusawiri ubabedume kupitia kwa vipashio vya lugha na tamathali za usemi na pia kwa kujikita katika mtazamo wa kisemantiki.

3.9 Uaminifu wa Vifaa

Kulingana na Mugenda (2003) akiunga mkono mawazo ya Patton (2002), anaeleza kuwa uaminifu wa vifaa vya utafiti ni muhimu kwa vile, kando na kuonyesha uthabiti wa vifaa ni lazima viwe vya kuaminika ili ufaafu wake udhihirike katika utafiti. Naye Orodho (2004) anafidia mawazo haya kwa kusema kuwa vifaa vinaweza tu kuwa na uaminifu iwapo matokeo yale yale na yaliyo sawa yatatolewa kwa vipindi vingine tofauti. Mtafiti alizingatia maoni ya wataalam hawa na akaweza kufanya majaribio awali kwa idadi ndogo ya fanani na washirikikatika sherehe za miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Haya ni kwa mujibu wa Patton (keshatajwa) anayependekeza kuwa idadi ndogo inayotumiwa katika majaribio awali isirejelewe tena katika utafiti halisi. Kwa hivyo, idadi ndogo ya fanani na washiriki haikuhusishwa tena katika utafiti huu.

3.10 Majaribio ya Vifaa vya kukusanya data

Utafiti wa awali ulifanywa ili kutathmini ufaafu wa vifaa vya ukusanyaji data. Hali hii ilikuwa muhimu sana kwa vile ilimwezesha mtafiti kujifahamisha na sehemu ya utafiti na vilevile kutangamana na wasailiwa. Kulikuwa na mkutano wa fanani na watafiti wasaidizi katika maeneo yaliyoteuliwa. Katika mikutano hiyo, fanani wajigambi, fanani

watambaji na watafiti wasaidizi kutoka wadi za Isukha Kaskazini, Murhanda, Isukha ya Kati, Isukha Kusini, Isukha Magharibi na Isukha Mashariki (Taz. Kiamb E), walisailiwa katika mahojiano ya ana kwa ana na mijadala huru ili kutoa majibu.

Jambo hilo lilikuwa muhimu kwa vile lilisaidia katika kuthibitisha ufaafu wa vifaa vya utafiti. Wakati wa kusailiwa, walipewa nafasi ya kuuliza maswali kuhusiana na sehemu wasizoelewa, vilevile, mtafiti alipata fursa ya kutumia vifaa kama vile kinasasauti, pamoja na kuchukua picha. Kulikuwa na mkutano na msimamizi wa kaunti ndogo ya Shinyalu na wazee ambao ni viongozi wa miji kumi husika kutoka kila sehemu ya utafiti ambao walihusishwa katika kuhojiwa ili kupata idhini yao iwapo maswali hayo yalikubalika kuulizwa kuhusiana na swala hili. Hatua hii ilikuwa muhimu kwa vile majaribio hayo ya awali ya nyenzo yalimwezesha mtafiti kugundua udhaifu wa nyenzo zake kama wanavyodai Mark na Peter (2001) katika Khakasa (keshatajwa).

3.11 Uwasilishaji wa Matokeo

Jambo la kwanza katika mchakato huu lilikuwa kuyaweka majigambo kwenye maandishi katika lugha ya Kiisukha. Hii ilikuwa hatua muhimu kwa vile lugha ya majigambo ndiyo iliyokuwa data yetu. Ile hali ya kuwa na umilisi wa lugha ya Kiisukha na kusaidiwa na watafitiwa katika kufasili na kufasiri majigambo ndiyo iliyokuwa hatua fuatili. Watafiti wasaidiwa waliokuwa na umilisi wa lugha zote mbili yaani Kiisukha na Kiswahili walisaidia sana katika hatua ya uwasilishaji wa matokeo. Majigambo hayo yalitafsiriwa katika lugha ya Kiswahili kwa kutumia mbinu ya tafsiri sisisi, tafsiri maana na tafsiri mawasiliano kwa kuzingatia mtindo wa kishairi na kutolewa maelezo ya ziada ilipobidi.

Hatua ya mwisho katika uwasilishaji wa ripoti ilikuwa ni ile ya kuandika ripoti ya utafiti kimaandishi na kutoa maelezo ya kiufafanuzi. Maelezo hayo yameandikwa kwa kurejelea ithibati ya lugha ya majigambo iliyokusanywa na kuteuliwa kimatilaba ili itumike vilivyo katika uchanganuzi wa data kwa kugemea katika madhumuni na maswali ya utafiti. Baadhi ya picha zilizochukuliwa nyanjani zimeambatanishwa katika ripoti hii kama ithibati kwamba mtafiti alienda nyanjani kwa kutumia mkabala wa kiethnografia na hivyo akapata fursa ya kuishi na Waisukha, kutazama, kuhudhuria na hata kushiriki katika utendaji wa sherehe tajwa. Kusudi la picha hizo ni kusaidia wasomaji wa kazi hii kupata fursa ya kukisia hali halisi ilivyokuwa katika kipindi cha utafiti kwa kutazama uhusika, ushiriki na utendaji wa wanajamii katika kipindi hicho chote cha utafiti wa takriban miezi mitatu kuanzia mwezi wa Septemba hadi Novemba, 2018 (Taz. Kiamb. D).

3.12 Maadili ya Utafiti

Dhana ya maadili hurejelea hali ya kutenda matendo ya haki kama vile kupata kibali na kuwa na siri wakati wa kufanya utafiti. Hizi ndizo kanuni zinazostahili kuzingatwa hususan katika utafiti wa nyanjani. Kwa hivyo, utafiti huu ulizingatia maadili kwa vile unalenga kuwachunguza binadamu kama watafitiwa. Bryman (2006:88) anasema:

Mtafiti yeyote yule anayeshughulikia masuala yoyote ya kijamii na ambaye analenga matokeo ya utafiti wake yawe ya kuaminika anapaswa kuwaza kuhusu maadili ya kitafiti. Hii ni kwa sababu, utafiti usio wa kitakwimu aghalabu hugusa maisha ya watu na hata kuingilia maisha yao ya siri (Tafsiri yangu).

Kauli hii inaungwa mkono na Berg (2001:48) anaposema:

Watafiti ambao wametumia ridhaa iliyoandikwa na inayotolewa kabla ya utafiti kufanywa, wameripoti kuwa, kuna uwezekano mkubwa wa kupata habari ambazo siyo kamilifu kwa sababu, wasailiwa ama wanakataa kuhojiwa, wanajiondoa wakati utafiti unapoendelea au wanapinga utafiti husika. Ili kuepukana na hali hii, watafiti wengi hutumia mbinu ya kupata ridhaa kwa njia isiyo ya moja kwa moja (Tafsiri yangu).

Baada ya kuwaeleza wasailiwa malengo husika, kama hawakatai basi wamempa mtafiti ridhaa. Katika mantiki hii, mtafiti aliweza kupata ridhaa ya Waisukha ili kuweza kuwafanyia utafiti na kuwaomba ruhusa ya kuishi nao kupitia kwa wakuu wa serikali wa miji kumi husika kutegemea nasaba zao. Kimsingi, ilikuwa kupata kibali cha utafiti kutoka kwa Tume ya Sayansi na Teknolojia-NACOSTI (Taz. Kiamb. J). Mtafiti pia alipata kibali kutoka kwa serikali ya kaunti ya Kakamega (Taz. Kiamb. H) pamoja na idhini kutoka kwa watafitiwa. Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Masinde Muliro kilinipa kibali cha kimsingi cha kwenda nyanjani kufanya utafiti (Taz. Kiamb. G). Niliweza kuwaeleza watafitiwa sababu zangu za kutaka kufanya utafiti kama vile, kuniwezesha kupata shahada ya Uzamifu, kutoa mchango katika taaluma ya Isimu na Fasihi Simulizi kwa kuonyesha jinsi mwanamume Mwisukha anasawiriwa na pia kuwahakikishia kuwa data itakayokusanywa ingetumiwa tu kwa ajili ya utafiti. Mtafiti aliweza kukadiria ili kubaini iwapo watafitiwa walihitaji kulipwa au la. Jambo hili lilitegemea kwa vile alihitaji data halisi na isiyoegemea upande wowote. Katika mantiki hii, kuna wale ambao mtafiti aliweza kuwapa kiasi fulani cha fedha kulingana na jinsi tulivyoelewana na wengine walinisaidia kupata data kwa hiari yao wenyewe.

3.13 Changamoto za utafiti

Utafiti huu ulikumbwa na changamoto kadhaa. Nazo ni:

- 1) Kulikuwa na tatizo la kutafsiri na kufasiri baadhi ya maneno yaliyokosa visawe vyake katika lugha ya Kiswahili. Hata hivyo, ile hali ya mtafiti kuwa na umilisi na utendaji katika lugha ya Kiisukha na lugha ya Kiswahili ilimsaidia kutumia mbinu mbalimbali za tafsiri kwa mfano mbinu ya tafsiri sisisi na tafsiri maana miongoni mwa mbinu nyingine.
- 2) Utanzu wa majigambo una uchangamano. Hii ni kwa sababu majigambo hutegemea utamaduni na itikadi za jamii husika. Dhana hii ilikuwa tata kwa vile ilimlazimu mtafiti kufanya utafiti wa kina kwa kupitia takriban kila kipengele cha utamaduni wa jamii ya Waisukha kinachorejelea majigambo. Hali hii ndiyo iliyomwezesha mtafiti kupata data ya kutumia katika utafiti huu, aliweza kupata picha halisi ya jinsi majigambo hukuza, huendeleza na kudumisha ubabedume.
- 3) Tatizo la usafiri kwa vile utafiti huu ulifanywa katika eneo bunge la Shinyalu ambapo barabara zake ni mbovu. Kulikuwa na tatizo la kuvurumishiwa vumbi na pia wakati mwingine kulikuwa na utelezi wakati wa mvua. Sehemu zilizozua shida ni kama vile Malimili, Shinyalu, Uwanja Ndege na Murhanda hususan wakati wa kupiganisha fahali.
- 4) Kuna baadhi ya wasailiwa hasa wanawake ambao walikuwa waoga na wengine walishindwa kujibu maswali kwa sababu ya hali yao duni katika jamii.
- 5) Wengi wa data ulikuwa tatizo kwa vile, mwanzoni tulidhamiria kukusanya majigambo yenye beti ishirini na saba kulingana na idadi ya nasaba za Waisukha, lakini katika harakati zetu za kukusanya data tuligundua ya kwamba majigambo

mengine yalijiradidi. Uteuzi wa kimapokezano uliuwezesha utafiti kubakia na majigambo kumi na sita ambayo yalimwezesha mtafiti kuyachanganua kutegemea madhumuni, maswali ya utafiti na mihimili ya nadharia mbili zilizouongoza utafiti.

- 6) Kulikuwa na changamoto ya mtafiti kuwa na uwoga wa kukaribia mahali ambapo fahali walikuwa wakipigania kwa vile wengine walikuwa wakubwa na wakali sana.
- 7) Ili kupata na kushuhudia miviga halisi ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*, mtafiti alihudhuria sherehe tatu za mazishi ya mashujaa walioaga katika jamii hii, kwa hivyo, mtafiti alizipata sherehe hizo kwa kuelekezwa na fanani wajigambi katika sherehe hizo. Ingawa hivyo, dhana ya kifo si ya kutegemea kwa kuwa kulikuwa na watu kutoka katika nasaba mbalimbali walioaga dunia lakini hawakupata fursa ya kufanyiwa sherehe hiyo kwa vile hawakuwa mashujaa. Ingawa hivyo, mtafiti pia alipata data kutoka kwa sherehe za *Mchezasili* wa *Mayo* kwa vile ni *Shilembe* katika upya na hutokea karibu kila Jumamosi au kila kunapokuwa na sherehe kama za siku ya Mashujaa na kadhalika.
- 8) Mtafiti alikumbwa na changamoto ya kukosa baadhi ya sherehe kwa vile nyingine zilifanyika asubuhi na mapema zaidi mwendo wa saa moja hadi saa tatu asubuhi. Hivyo, mtafiti alikuwa akifika wakati mwingine sherehe zikiwa zimeisha kwa sababu ya shida ya usafiri. Kwa hivyo, mtafiti alipata nafasi ya kwenda kuishi na watafitiwa na shida hiyo ikatatuliwa.

3.14 Hitimisho

Sura hii imefafanua muundo na mbinu za utafiti wetu. Imeeleza namna ambavyo utafiti ulifanywa. Sura hii imebainisha mbinu mahsusi za utafiti zilizotumiwa katika ukusanyaji wa data na uwasilishaji wa matokeo ya utafiti huu. Imeweza kufafanua muundo wa utafiti, mahali pa utafiti, umma lengwa, uteuzi wa sampuli, mbinu za kukusanya data, uthabiti wa vifaa, uaminifu wa data, majaribio ya vifaa vya utafiti, uchanganuzi na uwasilishaji wa data, maadili ya utafiti pamoja na changamoto zilizokumba utafiti huu.

SURA YA NNE

UCHANGANUZI WA DATA NA UWASILISHAJI WA MATOKEO

4.1 Utangulizi

Katika sura hii, kuna uchanganuzi wa data na uwasilishaji wa matokeo yaliyokusanywa uwandani kwa kutumia mahojiano, uchunzaji-shiriki na utazamaji, kinasasauti, kamera za picha na mijadala huru. Data imechanganuliwa kwa mtindo wa kimaelezo kwa kutumia maelezo ya kifafanuzi na mifano, picha na vielelezo. Imejikita katika uhakiki, ubainishaji na upambanuzi wa jinsi vipashio mbalimbali vya lugha hususan nomino, vishazi na vitenzi pamoja na kipengele cha kiisimu; semantiki katika majigambo ya Waisukha husawiri ubabedume. Usemantiki umetumika katika kutoa uziada wa maana katika majigambo husika. Katika tawi la semantiki huwa kuna utata katika dhana ya maana. Hali hii imezua aina mbalimbali za maana kwa sababu hakuwezi kuwa na maana ya aina moja tu katika lugha. Maana huwa ni za aina mbalimbali mathalan maana kijamii, kimtindo, kihisia, kileksika na kadhalika. Lugha ni chombo muhimu sana ambacho msanii yeyote yule hukifumbata ili kumwezesha kuyapitisha maudhui, ujumbe na matakwa yake hadi kwa hadhira husika. Vilevile, lugha husheheni mila, utamaduni, desturi, itikadi, mitazamo, matarajio na mielekeo mbalimbali ya jamii. Utafiti ulijikita katika kuchunguza nafasi ya lugha, kuangazia historia na itikadi yao na namna zinavyojenga, kuendeleza na kudumisha ubabedume kupitia kwa miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*. Ili kulifikia lengo hili, tumetumia majigambo mbalimbali yanayoghaniwa na wasanii wakati wa miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* kama ithibati mwafaka ya kuendeleza uchanganuzi na mjadala huu.

4.2 Nomino, Vishazi na Vitenzi Vinavyosawiri Ubabedume

Uchunguzi ulifanywa kuhusu ubabedume katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* miongoni mwa Waisukha. Msingi wa shabaha hii ni kauli ya Matinde (2015) akimnukuu Fiske (1994) na kuhoji kuwa, maneno yaliyoandikwa au kusimuliwa husimba fahiwati pana kuhusu hali mbalimbali za kijamii, kiitikadi, kihistoria, kisiasa na kiuchumi. Hali hizi zote husawiri uhalisia wa kijamii hususan falsafa, mitazamo, mielekeo na matarajio ya wanajamii kuhusu mahusiano ya uana na mamlaka katika jamii.

4.2.1 Kipashio cha Nomino

Habwe na Karanja (2004) wanafafanua nomino kama neno ambalo hutaja mtu, kitu, hali, mahali, dhana na tendo. Kisintaksia nomino ni kategoria ya kileksika ambayo uamilifu wake hubainika katika hali zifuatazo;

- i. Nomino ni neno kuu katika kirai nomino au kiima.
- ii. Nomino huchukua nafasi ya shamirisho au yambwa.
- iii. Ni kijalizo.
- iv. Hutawala utokeaji wa maneno mengine katika sentensi ili sentensi iwe na upatanisho wa kisarufi.

Nomino huwa ni za aina mbalimbali. Kuna nomino za pekee, za kawaida, nomino dhahania, za makundi, za wingi na za kitenzi Jina. Kigezo cha Nomino kama kipashio cha lugha kinachosawiri ubabedume kilibainika katika baadhi ya majigambo ya Waisukha.

Tunaweza kuyarejelea majigambo ya 3, 4, 6 na 7.

Jigambo la 3

*1. Nitsi ingwe ya tata
Ichilishi ingali mwana wa Basakhulu
Nzi huyu ndi ichilishi yukhulwana
Yarishitsa khali “Bahaka”
Mulina wanje huluyia lwa Bamilonje*

Mimi ni chui wa baba
Fahali mkubwa kijana wa wazee
Mimi huyu ni gwiji wa kupigana
Atishaye hata mashujaa
Rafiki yangu wa ukoo wa Avamilonje

*2. Nitsi welilaha Izraeli
Ihaywa yarakhanga tsikhwi
Omusumeno kusietsanga khabiri
Khali nikutita ikutu
Kutsiriranga kukalakha bulayi*

Jina langu Izraeli
Shoka lipasualo kuni
Msumeno ukatao kuwili
Hata ukishika kutu
Bado hukata vizuri
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili la tatu, kuna nomino kama vile *Izraeli*, ambalo kulingana na baadhi ya wasailiwa linarejelea fahali aliye shujaa na uwezo wa kupigana kuliko fahali awaye yote. Kwa mujibu wa Connell (keshatajwa) ubabedume hudhihirika kutegemea majukumu ya kiuana, hivyo, katika jamii hii ya Waisukha, fahali hupewa jina hili kwa vile ana hadhi ya juu kuliko fahali wengine. Hivyo, fahali wasio na uwezo kama huu huweza kurejelewa kama wa kifeministi na ambao hawana majukumu ya ki katika jamiiuwezo. Kwa upande mwingine, Izraeli ni nomino inayorejelea maana nyingine kama vile malaika mtoa roho za watu, nchi yenye uwezo mkubwa miongoni mwa maana nyingine.

Jigambo la 4

*1. Osama mwana wa tata
Mumbulihitsi bulayi
Uwira mundu mushikuri
shukhulwaninya
tsichilishi yakura*

Osama mwana wa baba
Mnisikilize vizuri
Aliyeua mtu kwenye mlima
Wa kupigania
Mafahali walishinda

*2. Nangungwa inguvu
Ichilishi ingali
Lwasenanga hasi
Shivala shitechelanga
Nitse muhaka mwene*

Ninaitwa kiboko
Fahali mkubwa
Nikikanyaga chini
Dunia hutetemeka
Ndimi shujaa mwenyewe
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili la 4 kuna matumizi ya nomino zilizobeba ubabedume. Mshororo wa tano una nomino *Inguvu* lililo na maana ya Kiboko katika Kiswahili. Neno hili limetumika kurejelea fahali aliye na nguvu nyingi katika sherehe ya miviga ya *Shilembe*

au *Mchezasili* wa *Mayo*. Katika jamii ya Waisukha, wakati wa sherehe hizi, fanani kutoka katika ukoo wa Vamilonje (taz. Kiamb. D, P2) hujigamba kwa jina hili kama ishara ya uwezo walio nao juu ya nasaba nyingine za Waisukha. Dhana hii hutumika kurejelea fahali wenye ‘nguvu’ katika ukoo huu na vilevile kumdhalilisha fahali ‘mzembe’. Neno kiboko pia lina maana zaidi ya moja. Maana nyingine ya kiboko inarejelea fimbo ya kumcharaza mtoto mkorofi. Hivyo, kutokana na nomino hii, wasailiwa wengine walieleza kuwa fahali wao alikuwa na sifa ya kuwa ‘kiboko yao’ dhana inayorejelea fahali wao kuwa shujaa zaidi ya wengine wote. Nadharia ya UCHAMAWADI ilituwezesha kuchanganua maana kwa kina ili kupata maana ya ziada katika nomino hizi.

Jigambo la 6

1. <i>Inzi ni muyayi wa Tata</i>	Mimi ni kijana wa Baba
<i>Wavaya tsichilishi tsinyishi</i>	Aliyewafuga fahali wengi
<i>Tsiamela tsinziga</i>	Wameota pembe
<i>Tsiasinjila vulahi</i>	Zilizosimika vizuri
<i>Bahilana ni bibula bana banyishi</i>	Wakaoana na kuzaa watoto wengi
<i>Ni bilachi ya malova</i>	Wengine ni wa kihakawia
<i>Indavu nende imwamu, manya Isekese</i>	Na meusi mfano wa Tausi
2. <i>Tata ni mubayi witsichilishi tsiakhomela</i>	Baba ni mfugaji wa fahali wanene
<i>Sindateshia tawe habula omwana wanje</i>	Sijaoa ila mwanangu
<i>Alangungwa Spana</i>	Anaitwa Spana
<i>Utechilitsanga shibala shiosi shi</i>	Anayetetemesha nchi yote
<i>simbia tsiosi tsi Isukha</i>	Na koo zote za Waisukha.
<i>Bakhali vosi bamuyanaza</i>	Wanawake wote wanampenda

(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili la sita, nomino mbalimbali zimebainika. Kwa mfano, *Tata* linalomaanisha ‘Baba’ katika Kiswahili. Kulingana na wasailiwa katika mijadala huru, fahali wao hawawezi kutajwa kwa jina la kuukeni kama vile mama. Aidha, katika jamii hii, ni ng’ombe dume tu ambao hupiganishwa na wala si wa kike. Kwa hivyo, baadhi ya

wasailiwa walieleza kuwa Baba ni nomino ambayo hurejelea fahali na vilevile mwanamume shujaa katika jamii hii, awe hai katika *Mayo* au mfu katika *Shilembe*. Vilevile, wasailiwa katika jamii hii walikubaliana kuwa, Baba hurejelea Mwisukha aliye shujaa hasa kwa kuua mnyama mkali au aliyeogopwa kama vile simba au chui. Sifa zaidi za nomino hii zimeelezwa katika jedwali la 4.1.

Jigambo la 7

1. <i>Mwana mluyia lwa Bamilonje</i>	Kijana wa mlango wa Bamilonje
<i>Khurula mluyia lwa Bateheli</i>	Wa kutoka mlango wa Bateheli
<i>Luyia lwa Bateheli wayatsa ichilishi</i>	Jamaa wa Bateheli wanapenda fahali
<i>Khutsi khwamanya khulwaninya tsichilishi</i>	Sisi tunajua kupiganisha fahali
<i>Kutsi shikhuli Basilu tawe</i>	Sisi si bongo lala
2. <i>Khulangungwa malaha Samsoni</i>	Tunaitwa majina Samsoni
<i>Luyibulu luwya Bichina Bahinda</i>	Uzao wa Bwichina tajiri
<i>Mumumoni khuli Ingwena Bakhaywa</i>	Mwenye uso kama wa Ngwena Vakhaywa
<i>Mukhali musatsa wayomba musatsa</i>	Bibi mwanamume aliyeshinda mume
<i>Yamanya tsinjila tsiosi tsukhulwaninya</i>	Ajuaye mbinu zote za kupigana
	(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili la 7, nomino *Samsoni* imetumika na katika Kiswahili ni vivyo hivyo, Samsoni. Kulingana na jamii ya Waisukha, jina hili hurejelea fahali wa ukoo wa Vakhaywa aliye na sura ya ukakamavu kama ya mnyama wa baharini aitwaye Ngwena. Kuibua dhana ya ubabedume katika majigambo ya Waisukha. Samsoni ni jina linalotumika kumwita jagina katika Biblia aliyekuwa na nguvu nyingi kupita kiasi. Inaaminika kuwa hakuwahi kunyolewa nywele zake tangu azaliwe. Wasailiwa wengine walidai kuwa dhana ya nguvu za Samsoni zilimithilishwa na fahali wa ukoo wa Vakhaywa walio shujaa katika kujigamba kwa sababu wanapopigana na fahali wa koo nyingine huwa hawachoki wala kujiuzulu mapema. Ushujaa wa Samsoni umemithilishwa na Mwanamume Mwisukha aliye kaburini na ushujaa wake haumtoki hata akiwa ameaga.

Jigambo la 6

1. *Inzi ni muyayi wa tata*

Wavaya tsichilishi tsinyishi

Tsiamela tsinziga

Tsiasinjila vulahi

Bahilana ni bibula bana banyishi

wengi

Ni bilachi ya malova

Indavu nende imwamu, manya isekese

Mimi ni mvulana wa baba

Aliyewafuga fahali wengi

Wameota pembe

Zilizosimika vizuri

Wakaoana na kuzaa watoto

Wengine ni wa kikhawia

Na meusi mfano wa tausi

2. *Tata ni mubayi witsichilishi tsiakhomela*

wanene

Sindateshia tawe habula omwana wanje

Alangungwa Spana

Utechilitsanga shibala shiosi shi

Tsimbia tsiosi tsi Isukha

Bakhali vosi bamuyanaza

Baba ni mfugaji wa fahali

Sijaoa ila mwanangu

Anaitwa Spana

Anayetemesha nchi yote

Na koo zote za Waisukha.

Wanawake wote wanampenda

(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili la sita, kuna nomino ya kawaida katika ubeti wa pili mshororo wa tatu ambapo nomino *Spana* limetumiwa. Jina hili *Spana* katika jigambo hili ni mfano wa jina la majazi kama lilivyo *Osama*. *Spana* kimsingi ni kifaa kitumiwacho kufungulia nati, Jigambo hili linarejelea dhakari ya mwanamume iliyo na uwezo wa kufungulia nati za aina mbalimbali. Katika hali hii, dhana hii inarejelea fahiwa ya uhuru na ukware wa watu wa jinsia ya kiume au wanaume. Wao wana uwezo wa kuwa na wanawake wengi, wawe wa halali au wa nje ya ndoa.

Hivyo, fanani mjigambi anaonea fahari uhodari wake wa kuweza kutongoza na hata kupata fahali wengi ilhali hajaoa. Hali hii ndiyo inayojenga ubabe wake. Kwa mujibu wa Connell (2005) ubabedume hautegemei nguvu za kiume bali majukumu ya mwanamume katika jamii. Katika mantiki hii, mwanamume anajitokeza kama jinsia iliyo na majukumu maalum yanayokuza na kuujenga ushindi wake na kufanya kazi mbalimbali dhidi ya

jinsia ya kike. Hali hii ndiyo inayodhihirika katika jamii ya Waisukha. Ndiposa majina yanayopewa fahali wakati wa majigambo yanadhihirisha maana katika njia anuwai.

Matumizi ya nomino katika jigambo lifuatalo ni kidokezi cha mamlaka aliyo nayo mwanamume dhidi ya jinsia ya kike. Ubabe unaojengwa na kudumishwa hujikita katika itikadi, falsafa, mielekeo na matarajio ya jamii ya Waisukha.

Jigambo la 9

1.Nachenda Isukha yiosi

Nise Indutsu –elinyoni

Nakona khali uwanja ndege

Havakwanyinga tsichilishi

Bakhanga khuli mulilu

Nimetembea Isukha kote

Ndimi Tai - ndege

Nikalala hata Kiwanja Ndege

Wanaopiganisha fahali

Wamewaka kama moto

2.Mulilu mwichenda nyama

Babimanga bura

Bura bwi sumu

Khumanyinya buhaka bwabwo

Nibalwaninyanga tsichilishi

Moto wa jangwani

Wanalenga mishale

Mshale ukiwa na sumu

Ili kuonyesha ushujaa wao

Wanapopiganisha fahali

(Tafsiri: Mtafiti)

Tukirejelea jigambo hili mshororo wa pili, tunapata ya kwamba nomino inayotaja aina ya ndege imetumiwa. Nomino hii *Indutsu*, katika muktadha huu ni nomino ya pekee. Indutsi ni aina ya ndege anayetoka katika sehemu hii ya Magharibi mwa nchi ya Kenya. Ndege huyu huwa na sifa za hekima, ujasiri na ukakamavu. Katika Kiswahili nano hili lina maana ya ‘Tai’. Fanani wanapojigamba katika sherehe za miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* hupenda kulitumia jina Tai kwa sababu wao hujihusisha na ndege ambaye si rahisi kumtega na ajabu ni kwamba, inaaminika kuwa ana uwezo wa kupaa juu hadi anakoishi Mungu. Kilicho cha ajabu kuhusu ndege huyu ni kwamba kidona chake kinapokomaa huwa na uwezo wa kukigonga jiwani na kinaanza kumea upya. Sifa za hizi za uungu huhusishwa na ubabedume kama anavyodai Ruether katika mhimili wa tatu wa nadharia ya Uwezo-Uume. Mtaalam huyu anaeleza kuwa, katika mgawanyo wa

majukumu, wanaume wameweka utambulisho wao katika sura na mfano wa mungu wa kiume kwa manufaa yao wenyewe. Anahoji kuwa mwanamume alipewa mwanamke kama mwenzi kutoka kwa mungu wa kiume. Mwanamume Mwisukha anasemekana kuwa na sifa kama za Tai kwa sababu ya ukakamavu wake na uwezo wake wa kustahimili mambo mengi katika jamii hii.

Jigambo la 11

*1. Inzi ni Mike Tysoni
Nuwisunda himbi handi
Kenyanza wekasie ubulahi
Ndamana khukhola avakhali
Nivanyola tsinda ni vevula
Avasiani avarambi tsifuti tisa*

Mimi ni Mike Tyson
Ukisogea karibu nami
Ni sharti ujihami vilivyo
Ninajua kufanya wake
Wakipata mimba na kuzaa
Wavulana warefu futi tisa

*2. Nitsi womuliango kwa Vakhaywa
Mwene tsichirishi tsyobucheli
Ovuhaka vwanje novunyishi
Avulaho wamanya tsa
Khulwaninja tsichirishi
Nitsi muhaka wonyene*

Natoka ukoo wa Vakhaywa
Mwenye fahali wa hekima
Ushujaa wangu ni mwingi
Hakuna anayejua kamwe
Kupiganisha fahali
Mimi ni shujaa wa kipekee
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili la 11 mshororo wa kwanza, fanani mjigambi anajirejelea kama *Mike Tysoni*. Katika Kiswahili nomino hii ini Mike Tyson. Nomino hii ni ya pekee iliyojaa sifa tele za ubabedume. Kwanza kabisa, Tyson anajulikana kama bingwa wa uzani mzito na mpiganaji wa kutajika wa wakati wake. Kisa chake kimejulikana katika jamii nyingi redioni, runingani na hata katika vyombo vingine vingi vya habari. Amejulikana kote ulimwenguni kama shujaa wa upiganaji. Wenye fahali huwapa jina hili kuonyesha ushujaa wa nguvu za kimwili na ukakamavu. Tukirejelea nadharia ya UCHAMAWADI, mhimili wa nne unaeleza kuwa usemi ni historia. Historia ya Mike Tyson inaonesha kuwa hakusoma. Aliachia shule katika madarasa ya chini. Hata hivyo, ni shujaa kwa sababu anahusishwa na jela, ubakaji na upiganaji. Nadharia ya UCHAMAWADI

inatusaidia kutambua kuwa, mwanamume ni mwanamume tu na ana sifa za ubabe hata kama hajasoma. Haijalishi kiwango chake cha elimu wala kimo chake, bora ana sifa za ubabe kama vile ujasiri, uvumilivu, ukware, uwezo na kuthubutu mambo miongoni mwa sifa nyingine. Dhana hii pia inasisitizwa na mhimili wa nne wa nadharia ya Uwezo-Uume. Connell (keshatajwa) anaeleza kuwa sifa angama za Uwezo-Uume ni sifa ambazo mwanamume apaswa kuwa nazo ili kuweza kujenga, kudumisha na kudhihirisha ubabedume. Sifa hizi anazitaja kama; ukware, ujasiri, uvumilivu, kuthubutu mambo miongoni mwa sifa nyingine. Kulingana na majigambo ya Waisukha ni kuwa Tyson ni shujaa kwa vile anamiliki sifa za ubabe kama ukware kwa sababu anahusishwa na kitendo cha ubakaji. Kwa upande mwingine, mtu hawezi kupigana ndondi ikiwa hana nguvu, hivyo, Tyson kulingana na baadhi ya wasailiwa ni fahali shujaa anayetoka katika ukoo wa Vakhaywa. Ukoo huu unajulikana sana kwa sifa zake kuu za kujigamba. Aidha, Tyson ni nomino inayotumiwa kumrejelea Mwanamume Mwisukha aliye shujaa kwa masuala mengine kama ya ndoa na hata aliye shujaa akiwa mfu.

Jedwali 4.1 Nomino Zinazosawiri Ubabedume katika Majigambo

Jig	Nomino	Maana Kijamii (Wasailiwa)	Ubabedume Kisemantiki
1	Osama	Kiongozi/ Fahali Shujaa	Ushujaa/fahali shujaa/ushujaa wa kigaidi/Mwisukha shujaa aliyeaga.
4	Baba	Kiongozi katika jamii	Mzazi wa kiume
4	Kiboko	Fahali shujaa	Mnyama mwenye Nguvu, fimbo ya kuadhibu mkorofi (Kiboko yao) Mwanamume shujaa.
7	Tinga	Fahali mwenye nguvu/Jina hili limetokana na Kinara wa mageuzi nchini Kenya (Raila).	Nguvu za Mamlaka/Ingiza goli/Daraja la mbao/Trekta/Kuwa nas hughuli nyingi / pachika mimba/fahali shujaa
6	Izraili	Fahali shujaa na aliye uwezo na maarifa mengi ya kupigana.	Fahali shujaa/malaika atoaye roho za watu/Nchi yenye uwezo mkubwa. Mwisukha shujaa kitandani
6	Spana	Fahali shujaa na mkakamavu.	Fahali shujaa / Ukwere / Mwisukha shujaa/ nati ya kufungulia skrubu/uwezo wakufanya majukumu mengi
7	Master key	Fahali shujaa na mwenye majukumu mengi kijamii	Ukiritimba / ufunguo wenye kazi nyingi/ Mwanamume Mwisukha aliye na majukumu anuwai/ Mwisukha aliyeoa wake wengi/aliyeua maadui wengi

(Chanzo: Ukokotezi wa Mtafiti)

4.2.2 Kipashio cha Kishazi

Matinde (2012) akiunga mkono mawazo ya Vuzo na wenzake (2004) anafafanua kishazi kama neno au kifungu cha maneno chenye kiima na kiarifu peke yake ambacho huwa ni sehemu ya sentensi kuu. Kishazi humilikiwa na kutawaliwa na kifungu kingine cha maneno katika sentensi chenye hadhi kubwa. Maana ya kishazi hutegemea kifungu kinachokimiliki na kukitawala. Kipashio kilicho muhimu ambacho hakina budi kuwepo katika kishazi ni kitenzi. Kitenzi kinaweza kuwa kinajitosheleza au hakijitoshelezi.

Kishazi hupatikana katika kiwango cha Kisintaksia Kiisimu. Vishazi vimejitokeza katika majigambo ya Waisukha kama ifuatavyo:

Jigambo la 4

*1. Osama mwana wa tata
Mumbulihitsi bulayi
Uwira mundu mushikuri
Shukhulwaninya
Tsichilishi yakura*

Osama mwana wa Baba
Mnisikilize vizuri
Aliyeua mtu kwenye mlima
Wa kupigania
Mafahali walishinda

*2. Nangungwa inguvu
Ichilishi ingali
Lwasenanga hasi
Shivala shitechelanga
Nitse muhaka mwene*

Ninaitwa Kiboko
Fahali mkubwa
Nikanyagapo chini
Dunia hutetemeka
Ndimi shujaa mwenyewe
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili, kuna kishazi ambacho kimetumika; *lwasenanga hasi* iliyo na maana katika Kiswahili kuwa, ‘Nikanyagapo chini’. Kishazi hiki kimetumika kurejelea fahali wa ukoo wa Vaterema walio na nguvu nyingi kama za *Inguvu* ambaye ni ‘Kiboko’ katika Kiswahili. Wasailiwa wengi katika mijadala huru walidai kuwa fahali wa ukoo huu ni wakubwa sana. Ndiposa wanafananishwa na kiboko aishiye majini na aliye na uzan mkubwa sana. Uzito wake hutetemesha nchi anapokanyaga chini. Uchanganuzi huu wa kina uliwezesha na nadharia ya UCHAMAWADI inayoelezea kuhusu kuchanganua na kufasiri kazi iwayo yote kwa kina na umakinifu zaidi. Nadharia hii pia inaangazia umuhimu wa historia katika kuyachanganua masuala ya kijamii kama anabainisha Wodak (mtaje).

Jigambo la 1

*1. Mumbulihitsi bulahi
Muhulili lwambolanga
Khuli lwanza khuhila makhuba
Khulifa manyanga nitsi Osama
Wavananga tsinyanda
Neshikulumi shisinjiye
Nuli mumusayi ulisunda himbi*

Nisikilizeni vizuri
Msikie ninavyosema
Nitakavyozungusha usukani
Kwa vile ninavyojua kuwa mimi ni
Osama mvunja miamba
Na rungu iliyosimama wima
Ukiwa hedhini usikaribie

*2. Muyayi ni linyonyi
Mundu wa maswa manyishi
Avula unyala kumala kumuveka
Anyala khuvekwa tsa namashini
Khali vamumali avwetsaa ta
Avetsaa tsa na maswa*

Mvulana ni ndege
Mwenye manyoya mengi
Hakuna amalizaye kumnyoa
Hunyolewa tu na mashini
Hata akimalizwa haishi
Bado huwa na manyoya
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili ubeti wa pili mshororo wa tatu, kuna kishazi *kumala kumuveka* katika Kiswahili ni ‘amalizaye kumnyoa’. Kishazi hiki kimetumika katika muktadha kuwa Mvulana ni ndege aliye na manyoya mengi. Aidha, akinyolewa nywele zenyewe huwa haziishi. Mvulana huyu huwa ananyolewa tu na mashini na hata akinyolewa huwa hayaishi kamwe. Kulingana na nadharia ya UCHAMAWADI, kishazi hiki kinaweza kuelezwa kwa kutumia diskosi mbalimbali. Kwanza kabisa, kulingana na wasailiwa kwenye mijadala huru, fahali amemithilishwa na mvulana aliye kijana na wala si mzee. Walielezea kuwa vijana wa kiume huwa na nguvu nyingi kuliko wa kike. Hivyo walifananisha hali hii na fahali walio na nguvu kama za vijana hao na ambao nguvu zao huongezeka wanapopigana na wenzao katika jamii hii. Hata hivyo, baadhi yao walidai kuwa ‘amalizaye kumnyoa’ hurejelea shujaa aliyeaga hivi kwamba ingawa hana uhai lakini bado ana ushujaa hata akiwa kaburini. Aidha, kishazi hiki kulingana na Waisukha wachache kinaashiria hali ya Mwanamume Mwisukha kuwa na majukumu mengi katika jamii yasiyokuwa na kikomo, hali iliyojitokeza bayana katika majigambo ya Waisukha.

UCHAMAWADI unajibu madhumuni ya kwanza ambayo yalibainisha ubabedume kwa kuchunguza vipashio vya lugha ambavyo ni nomino, vishazi na vitenzi katika majigambo ya Waisukha. Uchanganuzi huo ulijikita katika kuchanganua majigambo yaliyoghaniwa na fanani wajigambi na fanani watambaji ili kubaini nomino, vishazi na vitenzi ambavyo hudhihirisha sifa hizo za ubabedume miongoni mwa Waisukha. Hali hii ilihusisha kutambua, kueleza na kufasiri majigambo yanayoathiri jinsi maana inasawiriwa na majigambo hayo na kuweza kudhihirisha ubabedume kwa mtazamo wa kisemantiki unaozua maana ya ziadakatika utafiti huu. Van Dijk anapendekeza kuwa, ikiwa utafiti unalenga jinsi wazungumzaji fulani au waandishi wanavyosawiri uwezo na mamlaka kwa kutumia diskosi zao; basi uchunguzi utazingatia vile vipengele vya kimsingi katika diskosi kutegemea uamilifu wa mamlaka kijamii. Ndiposa utafiti huu ulijikita katika kuchunguza vipashio vya kimsingi vya lugha katika majigambo ambavyo vilikuwa ni nomino na vishazi katika muktadha huu. Vipengele hivi vilichanganuliwa kutegemea itikadi na utamaduni wa Waisukha.

Jedwali 4.2 Vishazi vinavyosawiri Ubabedume katika Majigambo

Jigambo	Vishazi	Ubabedume kisemantiki
1	Amalizaye kumnyoa	Fahali shujaa, kijana mwanamume aliye na nguvu nyingi, Mwanamume Mwisukha aliyeaga akiwa shujaa
4	Akimalizwa haishi	Shujaa aliye mfu lakini ana ushujaa, fahali shujaa, fahali ambaye hata akishindwa hachoki kurudi tena katika uwanja ili kuendelea na kupigana
14	Wanaotingisha viuno	Ukware, wanaume walio na majukumu mengi
	Anayetetemesha nchi	Fahali shujaa, mwanamume shujaa mwenye nguvu nyingi, Mwanamume Mwisukha ashujaa aliyeaga.

Chanzo: Ukokotozi wa Mtafiti

Katika jedwali hili la 4.2, vishazi vimetumika katika kubaini ubabedume katika majigambo ya Waisukha kwa kuzua maana anuwai kisemantiki.

Jedwali 4.3 Vitenzi vinavyosawiri Ubabedume katika Majigambo

Jigambo	Vitenzi	Ubabedume kisemantiki
7	Ninajua kupiga isukuti	Uwezo wa kumfurahisha mke kimapenzi/kupiganisha fahali, Shujaa katika kucheza ngoma ya Isukuti, mwanamume shujaa aliyeaga
9	Wanalenga mishale	Wanatumia dhakari kubikiri mabinti, fahali shujaa wapiganapo
15	Ninasikia mnaniita	Bingwa katika vita au ukware, fahali anayepelekwa kupigana asikiapo mwito, Mwanamume shujaa aliyeitwa na mungu akaitika kwa kufa, Mwanamume Mwisukha anayemtongoza mwanamke
4	Dunia hutetemeka	Ushujaa na uzito wa fahali hutingisha dunia akanyagapo chini, Mwanamume shujaa anapoaga dunia watu huwa na mshtuko, fahali ashindwapo, dunia hutetemeka.

Chanzo: Ukokotozi wa Mtafiti

4.3 Vipashio vya Lugha vinavyoshenei Ubabedume kwa mtazamo wa Kisemantiki.

Sehemu hii imeshughulikia madhumuni ya kwanza ya utafiti huu ambayo ni kubainisha, kuhakiki na kueleza namna ambavyo vipashio vya lugha katika majigambo ya Waisukha kwenye miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* husawiri ubabedume. Msingi wa madhumuni haya ni mawazo ya Van Dijk (2000) anayedai kuwa maneno ya wenye uwezo katika jamii huchukuliwa kuwa ya ukweli na yenye uamilifu wa kipekee katika kuhalalisha hali mahsusi za kijamii, ilhali kwa wale ambao hawana uwezo maneno yao hudunishwa na kupuuzwa na kusemekana kuwa yanashangilia jinsi hali ilivyo katika jamii. Hali hii ndiyo iliyoweza utafiti wetu kupata jukwaa la kuweza kuchanganua namna vipashio mbalimbali vya lugha ya majigambo huweza kujenga, kusawiri,

kudumisha na kushamirisha ubabedume katika jamii ya Waisukha kwa kurejelea kipashio cha kiisimu ambacho ni semantiki.

Lugha ni kipengele muhimu katika maisha ya binadamu. Lugha inapostawi, fasihi yake pia hupata mwanya wa kujiendeleza. Katika mantiki hii, tajriba za maisha ya watu huhifadhiwa na kukuzwa. Kwa hivyo, majigambo kama kipera cha ushairi ni sehemu mojawapo ya utamaduni wa jamii (King'ei na Kemoli 2000). Kwa hivyo, kwa kuzingatia uwasilishaji wa majigambo ya Waisukha, inabainika kuwa kuna kauli teule zinazotumika. Hivyo, kauli hizi huweza kuwa zile zinazojikita katika mapokeo ya jamii na zile zinazobuniwa kibinafsi au kimaksudi na wasanii au fanani. Hii inatokana na sababu kuwa fanani ni mwanajamii ambaye ameshuhudia au ameathirika kwa mambo au masuala mbalimbali yanayotendeka katika jamii husika. Wamitila (2008) anaeleza kuwa, baadhi ya mambo hayo ndiyo yanayomhamasisha na kumpa fanani ilhamu au kariha ya utunzi..

Katika muktadha huu, fanani huteua maneno mahsusi ili kuusawiri ujumbe unaoakisi uhalisi wa maisha ya watu. Ingawa kimsingi sajili ya ushairi huwa ni mchanganyiko wa lugha ngumu na ile ya kawaida, ile ya kawaida ndiyo hutumika zaidi katika majigambo ya Waisukha. Gibbe (1998) anachangia kuwa, labda ni kwa vile ni lugha ambayo inapatikana kwa urahisi katika maongezi ya kila siku katika jamii. Hivyo, kutokana na matumizi hayo, kipera hiki cha majigambo kinakuwa ni mwonzi wa maisha ya Waisukha kinachoakisi mila, desturi, itikadi na utamaduni wao na kusawiri ubabedume.

Senkoro (1995) anafafanua kuwa, fasihi ni sanaa inayotoa maudhui yake kwa kutumia lugha ya maneno yanayotamkwa au kuandikwa. Mawazo haya yanaungwa mkono na

Mohamed (1995) anayehoji kuwa, aghalabu, kama si kila wakati, lugha huitikia wito wa kukidhi mahitaji ya falsafa na itikadi za msanii na jamii yake. Lugha ni kipengele muhimu sana kwa vile hutumiwa katika kuitenga fasihi na sanaa nyinginezo. Hivyo, lugha ndiyo nyenzo muhimu ambayo hutumiwa na msanii au fanani kupitisha itikadi, maudhui, mielekeo, mitazamo, falsafa na matarajio ya kijamii kwa hadhira. Katika hali hii, msanii wa majigambo hutumia vipashio mbalimbali vya lugha katika kutekeleza kusudi lake. Yaliyokuwa ya manufaa kwa utafiti huu ni kwamba msanii au fanani huweza kuibuni miundo na maumbo ya sauti yake, maneno, ujengaji wa jazanda, taswira na mpangilio wake ili kuitikia wito huo. Hali hii inadhihirika wazi katika baadhi ya majigambo. Kwa mfano tukirejelea jigambo la kwanza ubeti wa kwanza, tunaweza kutambua sifa za ubabe zikilinganishwa na Osama bin Laden aliyekuwa mbabe wa Al-Qaeda. Osama ni mmojawapo wa wale waliotekeleza mashambulizi ya kigaidi kule Urusi. Aliogopwa sana na nchi za Ulaya. Wanaotekeleza mashambulizi kama hayo huchukulia vitendo vyao kuwa vya kishujaa. Kuitwa waoga ni kama matusi kwao. Owala (2015) anadai kuwa, sifa za Osama zilitetemsha dunia nzima kwa ajili ya ujasiri aliokuwa nao,. Kwa hivyo, ubeti huu unadhihirisha ushujaa na vilevile kuweka wazi itikadi, falsafa na matarajio ya kijamii kuhusu umuhimu wa sifa za kishujaa hususan za Mwanamume Mwisukha katika jamii ya Waisukha. Tazama jigambo hili la kwanza:

Jigambo la 1

*1. Mumbulihitsi bulahi
Muhulili lwambolanga
Khuli lwanza khuhila makhuba
Khuli manyanga nitsi Osama
Wavananga tsinyanda
Neshikulumi shisinjiye
Nuli mumusayi ulisunda himbi*

Nisikilizeni vizuri
Msikie ninavyosema
Nitavyozungusha usukani
Kwa vile ninavyojua kuwa mimi ni
Osama mvunja miamba
Na rungu iliyosimama wima
Ukiwa hedhini usikaribie

*2. Muyayi ni linyonyi
Mundu wa maswa manyishi
Avula unyala kumala kumuveka
Anyala khuvekwa tsa namashini
Khali vamumali avwetsaa ta
Avetsaa tsa na maswa*

Mvulana ni ndege
Mwenye manyoya mengi
Hakuna amalizaye kumnyoa
Hunyolewa tu na mashini
Hata akimalizwa haishi
Bado huwa na manyoya
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika ubeti huu, ukoo wa Vayokha wanaopenda kuwanasibisha fahali wao na shujaa Osama umeweza kudhihirisha na kuonyesha itikadi na imani za nasaba hii. Kulingana na data tuliyoipata, si ukoo huu pekee ambao hujihusisha na shujaa huyu bali koo nyingine kama vile *Avamilonje* kutoka katika kata ya Ilala na pia *Avayokha* wanaotoka katika kata za Khayega na Museno na pia *Avitsende* walijinasibisha na jina hili la kishujaa kwa vile majigambo yalikuwa mengi na baadhi yao yalifanana. Hali hii ilikuwa muhimu katika koo hizi kwa vile kila wakati walitarajiwa kuwa juu kishujaa wakati wa kupiganisha fahali na nasaba nyingine zilizoaminika kutokuwa na ushujaa wa hali ya juu kama vile wa Osama. Koo hizi zilipoenda kupiganisha fahali na koo nyingine, iliainika kuwa koo hizi zingeibuka washindi dhidi ya koo zile nyingine zilizoaminika kuwa za hali ya chini kishujaa. Umuhimu wa ng'ombe katika jamii umeoneshwa katika ubeti huu, muhimu ni kwamba, kulingana na Waisukha, wanaofaa kumiliki fahali wanaotumika katika mapigano ni wanaume na wala si wanawake. Hali hii inaweka wazi ujenzi na udumishaji wa ubabedume dhidi ya itikadi za jamii. Inaaminika kuwa Osama aliyetajwa ni mvunja

miamba. Hii ina maana ya kwamba, hakuna shujaa mwingine kuliko Osama. Anaposhika usukani kila mtu hunyamaza na kumsikiliza, yaani anapoingia uwanjani kupigana, wote wanaomtazama; wazee kwa vijana na wakubwa kwa wadogo huweka roho mikononi na kujua kuwa bila shaka ataibuka mshindi. Kisa na maana ni kwamba, yeye ni *mvunja miamba* kumaanisha ana nguvu zaidi za kuweza kupasua miamba kwa pembe zake tu. Nadharia ya UCHAMAWADI ilitusaidia hasa kwa kuurejelea mhimili wa pili unaoelezea kuwa uhusiano wa kimamlaka hutokana na usemi. Kwa kutumia mhimili huu, nguvu za kupasua miamba kwa pembe ni ile hali ya wanaume kuweza kuwabikiri wasichana kwa kutumia dhakari. Dhana hii inadhihirisha usemantiki katika majigambo haya. Licha ya kwamba Osama alitekeleza mashambulizi ya kigaidi na akaaga dunia, wanaume Waisukha bado wameishikilia dhana hiyo ya kishujaa. Hupitishwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine kwa njia ya masimulizi kupitia kwa majigambo ili kuendeleza na kudumisha ubabedume. Wanawake na watoto nao hushuhudia tu sherehe hii kwa ajili ya kupata burudani wakati wa kucheza isukuti na kuimba nyimbo na vilevile kwa minajili ya kuchekelewa na kupitisha wakati.

Fanani hutegemea ubunifu wake katika harakati ya kuteua sauti, neno, kirai, kishazi, sentensi na maana kwa ajili ya matumizi maalum hususan yanayolenga ujenzi wa taswira fulani. Hali hii ndiyo hurejelea vipengele mahsusi vya kiisimu kama vile, Mofolojia, Sintaksia na Semantiki. Uteuzi wa vipashio vya lugha katika majigambo hufumbata tamathali mbalimbali za usemi zinazojenga taswira tofautitofauti. Usemi huwa ni zaidi ya kipashio cha kiisimu kwa vile hufumbata na kusheheni mila, imani, itikadi na tajriba

zinazowaelekeza wanajamii katika namna ya kuwaza na kufikiria, kutagusana, kuhusiana, kutenda, kusema na kushirikiana.

Matinde (2015) akiwarejelea De Beaugrande na Dressler (1981) amefasiri matini kama tukio la kimawasiliano na ambalo sharti likitwe katika vigezo saba muhimu: mshikamano, mchukuano, dhamira, ukubalifu, ueleweshaji au uarifishaji, muktadha na hali pamoja na mwingiliano tanzu (Rejelea maelezo zaidi katika 2.9). Wanaeleza kuwa, matini ni sharti iendane na sheria za utanzu mahsusi kwa vile kila utanzu wa fasihi huwa na sifa mahsusi za kiisimu, uamilifu faafu na hukitwa ndani ya mipaka maalum ya uzalishaji na upokeaji wa hali za kijamii. Kuna maana ya kijuujuu na maana ya kindani. Katika msingi huu, uchanganuzi na ufasiri wa vipashio vya lugha ya majigambo ya Waisukha ulijikita katika vigezo hivyo saba vya ufasiri na uchanganuzi wa matini au usemi vilivyopendekezwa na wataalam hao.

Katika muktadha huu, kwa kutumia ubunifu, mtafiti pia alijikita katika kutafuta dhana maalum iliyoweza kuoanisha vipengele vya kiisimu na lugha ya kisanii ya fasihi. Dhana hiyo inajulikana kama tamathali za usemi kama anavyodai Simala (2013). Anaeleza tamathali za usemi kama maneno, nahau au sentensi ambazo hutumiwa na msanii ili kutia nguvu katika maana, mtindo na hata sauti katika maandishi au kusema. Dhana hii iliusaidia utafiti huu kuzua hali ya mwingiliano taaluma kwa vile kuna vipengele kadhaa katika maelezo ya Simala vinavyohusu taaluma ya Isimu na vilevile taaluma ya Fasihi. Kwa mfano, katika maelezo yake kuna dhana ya sauti inayojikita katika taaluma ya Kifonetiki na Kifonolojia. Kuna dhana ya nomino inayorejelea taaluma ya Kimofolojia, vishazi inayoashiria taaluma ya Kisintaksia na maana inayorejelea taaluma ya Semantiki.

Mtindo nao hurejelea mbinu inayotumiwa na msanii ili kudhihirisha upekee wa kazi yake. Hali hii ndiyo iliyosaidia utafiti huu kutambua kipengele cha kiisimu, Semantiki na vilevile vipashio vya lugha hususan nomino, vishazi na vitenzi katika majigambo.

Kwa upande mwingine, tamathali za usemi hutumiwa kama njia ya kuipamba kazi ya Fasihi na kuongeza utamu wa lugha (Senkoro, 1985; Gafkosoft, 2017). Mawazo haya yanasisitiza dhima ya tamathali ya kuwasilisha maana, mtindo na kupamba lugha. Hata hivyo, ingawa neno tamathali lina asili yake katika neno mithilisha lenye maana ya kufananisha, ni muhimu kufahamu kuwa tamathali za usemi hufanya kazi ya kufananisha dhana moja kwa nyingine tofauti. Aghalabu hutumiwa kurejelea usemi ubadilishao maana dhahiri au za kawaida za maneno kuleta maana maalum ya fasihi iliyokusudiwa na msanii. Wataalam hawa wanakubaliana kwa kiwango fulani kwamba ni fungu la maneno lililogeuzwa maaana yake ili kuwakilisha maana nyingine. Kwa hivyo, katika tamathali za usemi kuna maana na matumizi mengine ya kisanii (Msokile, 1992; Mwamanda, 2008). Janovsky (2014) anahoji kuwa tamathali za usemi kwa ujumla ni hali ya kuzungumzia jambo kwa kumaanisha jingine. Katika kazi hii, tamathali za usemi zimetumika kurejelea kipengele cha kiisimu ambacho ni semantiki na pia vipashio vya lugha kama vile majazi, taswira, chuku, takriri miongoni mwa vingine.

4.3.1 Majazi na Semantiki

Kamusi ya Karne ya Ishirini na Moja (2015) inasema kuwa majazi ni jina analopewa mtu ambalo hufanana na tabia au umbile lake kwa mfano Cheupe, Kidevu na Majivuno. Mwita (2005) anaeleza kuwa dhana ya majazi inarejelea mbinu wanayotumia wasanii wa kazi za kifasihi ili kumpa mhusika jina linalolingana na sifa, matendo au hulka zake.

Naye Wafula (1999) amefafanua dhana ya majazi kuwa ni mbinu kongwe, aghalabu inapotumiwa na wanafasihi huwa imenuiwa kuoanisha majina ya wahusika au mahali na dhana, hisia au tajriba zinazowasilishwa na kukisiwa katika katika majina hayo. Wamitila (2003) ameelezea majazi ni mbinu ya kuwapa wahusika majina ambayo yanaakisi au yanayotuelekeza kwenye wasifu wa tabia zao. Kutokana na fasili za wataalam hawa, hadhira huweza kubaini tabia ya mhusika au fanani na nafasi yake katika kuweka wazi lengo la jigambo lake.

Katika majigambo ya Waisukha, fanani hutumia vipashio teule vya lugha kufumba majazi yanayolenga katika kujenga, kuendeleza na kudumisha picha mbalimbali za ubabedume kutegemea mjiigambi husika. Mawazo ya Simala (2012) yanaonyesha utata katika dhana ya mafumbo ambayo huwa na istilahi nyingi kama vile tashbihi, uhaishi na jazanda. Anahoji kuwa, hizi ni tamathali za usemi zinazohusiana na maana za kauli. Katika msingi huu, cha kigezo cha maana pia huweza kudhihirika katika majazi. Anavyodai Matinde (2012), semantiki ni taaluma inayojikita katika ufasiri wa maana katika kiwango cha sentensi kwa kuchunguza miundo mbalimbali kwa mfano anomali, ukinzani, itkisadi na utata miongoni mwa miundo mingine. Katika majigambo ya Waisukha, hali hii pia ilidhihirika katika baadhi ya majigambo. Tazama jigambo la 6, ubeti wa pili:

Jigambo la 6

1. *Inzi ni muyayi wa tata*
Wavaya tsichilishi tsinyishi
Tsiamela tsinziga
Tsiasinjila vulahi
Bahilana ni bibula bana banyishi
wengi
Ni bilachi ya malova
Indavu nende imwamu, manya isekese

Mimi ni mvulana wa baba
Aliyewafuga fahali wengi
Wameota pembe
Zilizosimika vizuri
Wakaoana na kuzaa watoto
Wengine ni wa kikahawia
Na meusi mfano wa tausi

2. *Tata ni mubayi witsichilishi tsiakhomela*
wanene

Sindateshia tawe habula omwana wanje

Alangungwa Spana

Utechilitsanga shibala shiosi shi

Tsimbia tsiosi tsi Isukha

Bakhali vosi bamuyanza

Baba ni mfugaji wa fahali

Sijaoa ila mwanangu

Anaitwa Spana

Anayetemesha nchi yote

Na koo zote za Waisukha.

Wanawake wote wanampenda

(Tafsiri: Mtafiti)

4.3.2 Tashbihi na Semantiki

Tashbihi ni msembo wa kulinganisha ambao hufananisha vitu viwili au zaidi kwa kutumia maneno: kama, ja, mfano wa, kana kwamba au mithili ya. Mwita (2005) amekubaliana na hoja hii anahoji kwamba tashbihi ni maneno yanayofananisha jambo, kitu, hali au kitendo na kingine kwa kutumia vihusishi kama vile, kama, mfano wa, ja, mithili ya na mengine mengi. Mawazo ya wataalam hawa yanakaribiana na Kimani na Chimera (1999: 32) wanaodhukuru kuwa tashbihi ni maneno yanayofananishwa (au kushabihisha) kitu, jambo au kitendo na kingine kwa kutumia vihusishi. Hivyo, fasili za wataalam hawa zinafumbatwa na Arege (2002: 61) anayesema kuwa: Tashbihi ni dhana ambayo inatumiwa katika kurejelea hali yoyote ile ya ulinganishi wa watu au vitu vingine kwa kutumia maneno ya kuungia.

Mawazo ya wataalam hawa ni muhimu kwa vile zinarejelea ile hali ya kufananishwa kwa vitu viwili au zaidi kwa kutumia maneno ya kulinganisha. Hii ni mbinu inayotumiwa katika kulinganisha kwa kuchora picha au taswira halisi kuhusu kusudi la msanii. Anayejigamba hujifananisha na vitu au hali nyingi na wala si wanyama tu. Anaweza kujifananisha na aila yake, wazazi wake, mashujaa fulani katika jamii, waasisi wa jamii yake, miamba, moto na vitu vingine vilivyo hatari katika ulimwengu kijumla. Msanii hutumia vipashio vya lugha vinavyosheheni tashbihi na ambavyo hujenga ubabedume.

Mifano ifuatayo inaonesha jinsi fanani mjigambi anavyotumia kipashio hicho cha lugha katika kukuza na kudumisha ubabe na taswira za kiuwezo kwenye majigambo ya Waisukha wanapopiganisha fahali. (Taz. jigambo la 8, mshororo wa nne). Fanani mjigambi anasema, ‘Mwenye nguvu kama simba’ kurejelea fahali wa ukoo wa *Avateheli* ambao hawashindwi kamwe vitani hususan wanapopiganisha fahali. Tashbihi hii inarejelea ukali wa mwanamume ambaye akiwa katika boma hakuna anayethubutu kuleta mchezo au kufanya mambo ya kiupuzi, awe ni bibi au mkewe, watoto na hata majirani. Ukali wa simba umetumiwa kama kiarifu kidokezi cha nguvu na uwezo alio nao mwanamume bila kuhitaji msaada wowote. Kulingana na Habwe na Karanja (2004), Isimu maana ama semantiki huchunguza maana katika lugha ya binadamu. Katika mantiki hii, maana mbalimbali imehakikiwa ili kutambua aina mbalimbali za maana zinavyodhihirika katika tamathali za usemi.

Ni bora kutambua kuwa Majigambo ya Waisukha yalijikita katika kuweka wazi matumizi ya tashbihi na vilevile matumizi ya kiwango cha Kiisimu cha Semantiki ili kudhihirisha na kusawiri ubabedume. Katika kuangazia kiwango cha Kisemantiki, (tazama mshororo wa kwanza katika jigambo la 16 kwenye kiambatisho B) Fanani mjigambi hutumia tashbihi kujilinganisha na ushujaa fulani. Katika majigambo, tashbihi aghalabu hutumiwa katika ulinganishi wa watu, wanyama, hirimu, hali, ukoo au nasaba na vitu vingine mbalimbali ili kuonyesha sifa za kiubabe. Kwa upande mmoja, mwanamke huweza kupewa sifa zilizo duni au zilizodhalilishwa na kumlinganisha na wanyama waoga kama vile kunguru ilhali mwanamume hulimbikiziwa sifa za kumjenga kama mwenye uwezo, maamuzi, mamlaka, shujaa na huweza kulinganishwa na wanyama hatari, hali ngumu na

vitu mbalimbali na vyenye nguvu katika jamii kama vile, moto, radi, mwamba, ngwena, chatu na kadhalika. Hivyo, mwanamke huonekana kama jinsia tegemezi ambayo, kulingana na mila, itikadi, desturi na utamaduni wa Waisukha, wako chini ya mamlaka ya jinsia ya kiume. Hebu rejelea majigambo ya 8, 9 na 16 yanavyozua ubabedume kitashbihi kwa mtazamo wa kisemantiki:

Jigambo la 8

Luyia Iwa Bateheli
Khali nameneshi angwetsanga
Khuvumishi masamba kishimwa
Mwene tsingulu khuli Isimba
Hurenjitsanga shibara shioishi
Khuli shivala shia shikuri shitsi ndege
Khuli shiahionilwa vulavu

Wa ukoo wa Avateheli
Hata akivunjika huungwa
Kwa kutumia dawa ya kienyeji
Mwenye nguvu kama Simba
Anayetetemesha dunia nzima
Kwenye eneo kame la uwanja ndege
Kama kwamba linachochewa nuru
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili la nane, kuna tashbihi, *mwene tsingulu khuli isimba* yenye tafsiri ya ‘mwenye nguvu kama simba’. Kisemantiki, tashbihi hii inachukua aina mbalimbali za maana. Kulingana na wasailiwa kutoka katika ukoo wa *Vateheli* na *Varimbuli*, tashbihi hii inarejelea fahali aliye na nguvu nyingi zinazofananishwa na za simba. Aidha, mwanamume aliye na nguvu nyingi kimapenzi kama za simba. Wasailiwa wengine kutoka kwenye nasaba ya Vasikhovu walieleza kuwa hali hii inaashiria majukumu aliyo nayo Mwanamume wa Kiisukha zinamfanya aongeze nguvu kama za simba ili aweze kuyakamilisha ipasavyo.

Jigambo la 9

I.Nachenda Isukha yiosi
Nise Indutsu –elinyoni
Nakona khali uwanja ndege
Havakwanyinga tsichilishi
Bakhanga khuli mulilu

Nimetembea Isukha kote
Ndimi Tai - ndege
Nikalala hata Kiwanja Ndege
Wanaopiganisha fahali
Wamewaka kama moto

2. *Mulili mwichenda nyama*
Babimanga bura
Bura bwi sumu
Khumanyinya buhaka bwabwo
Nibalwaninyanga tsichilishi

Moto wa jangwani
Wanalenga mishale
Mshale ukiwa na sumu
Ili kuonyesha ushujaa wao
Wanapopiganisha fahali
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili la tisa, kuna tashbihi, ‘*Bakhanga khuli mulilu*’ iliyo na tafsiri ya Wanawaka kama moto’. Tashbihi hii imetumika kwa njia anuwai kulingana na wasailiwa wa jamii hii. Wasailiwa wengine walieleza kuwa ni fahali pekee walio na sifa hii ya kuwaka kama moto na wala si ng’ombe dume. Walieleza kuwa sifa ya kuwaka na kusimika inarejelea jinsia ya kiume. Aidha, walidai kuwa kuwaka ni sifa ya kishujaa kwa sababu inaashiria ukakamavu walio nao wanaume katika jamii hii. Vilevile, fahali wanapopigania kaburini ni ishara ya moto kuwaka.

Jigambo la 16

1. *Omuhaka nitsi wonyene*
Mwene tsingulu khuli isimba
Owamanya okhulwanyanya itsichirishi
Sinjendananga vutswa tawe
Khandi mbula bulalu

Shujaa ni mimi tu
Mwenye nguvu kama simba
Mimi ninajua kupiganisha fahali
Sitembeitembei tu ovyo
Tena sina kichaa

2. *Inzi nwaninja*
Tsichirichi khuli
Manya sinanwaninje
Nangunguwa tata wavo
Ndamanya khuvina isukuti
Matukhu koosi mbinanga

Mimi ninapiganisha
Fahali kama ambaye
Sitafanya hivyo tena
Ninaitwa baba yao
Ninajua kucheza isukuti
Nacheza kila siku
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili la 16, kuna uradidi wa ‘Mwenye nguvu kama simba’. Tashbihi hii inaashiria dhana ya kusesitiza kwa mfanano wa nguvu zilizo nyingi kama sisinanwaninjamba katika baadhi ya nasaba za Waisukha. Vilevile, kuna tashbihi nyingine inayosema, *Inzi nwaninja tsichilishi khuli manya sinanwaninje* yenye tafsiri ya, ‘Ninapiganisha fahali kama ambaye sitafanya hivyo tena’. Kwa mujibu wa wasailiwa

katika mijadala huru, walidai kuwa fahali wanapopiganishwa, huwa wanahimizwa kwa kupigiwa ngoma za isukuti na pia kuimbiwa majigambo ya kuwatia shime ili wapate ushindi. Vilevile, wanaopiganishwa kaburini huambiwa wapigane kwa nguvu nyingi ili wasichoke au kuweka akiba ya nguvu. Mwanamume shujaa aliyeaga hufanyiwa shilembe kwa sherehe ya kufana na kufananisha hali hiyo na kutotokea tena kwa sherehe nyingine kama hiyo.

4.3.3 Chuku na Semantiki

Dhana ya Chuku imefasiliwa na Kimani na Chimera (1999) kama hali ya kutia chumvi kwa minajili ya kuathiri hisia. Wanaeleza kuwa chuku hudokeza hali ambayo inakiuka mipaka ya kiuhalisia. Tamathali hii imetumika na semantiki katika utafiti huu kuonesha kuwa inajengwa na vipashio vya lugha ambavyo kwa namna ya kipekee hutumiwa na msanii kuijenga picha aliyoikusudia yeye mwenyewe. Katika majigambo ya Waisukha kuna upigaji chuku ambao mjigambi anatumia ili kujenga na kukuza sifa za ubabedume. Kwa mfano, katika jigambo la 11, ubeti wa kwanza, mshororo wa 6, kuna upigaji chuku kwa vile msanii anasema kuwa ‘fahali wa wa ukoo wa *Avisende* wanajua kufanya ili wanawake wapate mimba.’ Msanii ametumia sifa ya kujua kufanya kama kidokezi muhimu cha ubabedume unaojengwa na utendaji wa umbile la kiume kisemantiki. Rejelea jigambo la 11 lifuatalo.

Jigambo la 11

*I.Inzi ni Mike Tyson
Nuwisunda himbi handi
Kenyanga wekasie ubulahi*

Mimi ni Mike Tyson
Ukisogea karibu nami
Ni sharti ujihami vilivyo

*Ndamanya khukhola avakhali
Nivanyola tsinda ni vevula
Avasiani avarambi tsifuti tisa*

Ninajua kufanya wake
Wakipata mimba na kuzaa
Wavulana warefu futi tisa

*2. Nitsi womuliango kwa Vakhaywa
Mwene tsichirishi tsyobucheli
Ovuhaka vwanje novunyishi
Avulaho wamanya tsa
Khulwaninja tsichrishi
Nitsi muhaka wonyene*

Natoka ukoo wa Vakhaywa
Mwenye fahali wa hekima
Ushujaa wangu ni mwingi
Hakuna anayejua kamwe
Kupiganisha fahali
Mimi ni shujaa wa kipekee
(Tafsiri: Mtafiti)

Upigaji chuku pia umejitokeza katika jigambo hili la kumi na moja katika mshororo wa mwisho unaosema ‘wavulana warefu futi tisa’. Fanani mjigambi ameitumia sifa ya urefu wa mwanamume kuashiria dhana ya ubabedume unaojengwa na maumbile ya wanaume. Wanaume wa ukoo wa *Abisende* wanaaminika kuimiliki sifa hii ya urefu wa futi tisa ambao ni urefu unaoweza kukatwa mara mbili na kuumba watu wengine wawili. Hali hii inazua ubabedume kwa misingi kuwa urefu wa mwanamume huangazwa kwa njia chanya ilhali ufupi wa mwanamume huangazwa kwa njia hasi. Hata hivyo, kuna baadhi ya fanani watambaji wanaodokeza kuwa urefu au ufupi wa mwanaume haujalishi, lililo muhimu ni sifa za ubabe.

Katika jigambo hili la 11. fanani mjigambi anapiga chuku kwa kutudokezea kuhusu kumiliki fahali wenye hekima ambao ni wanaume wanaojua kutafuta mali katika jamii. Wanaume ndio wanarejelewa kuwa wenye akili katika jamii hii. Kwa hivyo, wao ndio wana akili ya kuweza kumiliki mali dhidi ya wanawake nahata kuweza kuitunza mali hiyo.

4.3.4 Jazanda na Semantiki

Mwita (2005) anasema kuwa jazanda ni maneno yanayotumika kugubika ujumbe fulani. Msikilizaji au msomaji hana budi kulifumbua fumbo hilo iwapo atapata ujumbe unaodhamiriwa. Kimani na Chimera (1992) nao wanahoji kuwa jazanda ni mafumbo

ambayo ndanimwe maana ya kitu imefichama. Ni sawa na istiara, yaani, ‘kilichosetiriwa’. Naye Wamitila (2003) amehusisha jazanda na taswira. Mawazo ya wataalam hawa yalikuwa msingi bora katika utafiti huu. Katika mantiki hii, tukirejelea majigambo ya Waisukha, wasanii wengi hutumia jazanda hususan katika kuibua taswira mbalimbali zinazoonisha ubabedume. Jazanda hizi hutumiwa kisemantiki katika usimbaji na matumizi ya baadhi ya maneno ambayo yanatumika katika kurejelea falsafa, mitazamo, mielekeo, matarajio na thamani za kijamii kuhusu sifa mbalimbali za ubabedume. Rejelea majigambo ya 12, 13 na 14 yafuatayo:

Jigambo la 12

*1. Khurulaa muluyia lwa Abitsende
Khurulaa Shing’oto
Sikhuvayilwa tawe
Itsichirishi tsyelu sitsiritsaa vunyasi
Tsilitanga vindu vinulu tsa*

Sisi ni wa ukoo wa Vitsende
Tunatoka Shing’oto
Hatuhezewi kamwe
Fahali wetu hawali tu nyasi
Hula vitu vitamu tu

*2. Tsichirishi tsieru tsiakhomera
Tsiekiwa khandi okhulwaninja
Tsirumikhira tsinjiga tsindulu
Tsili no vunyali vyokhumanyia
Ovuchesi nende buhaka*

Fahali wetu wamenona
Pia wamefunzwa kupigana
Kwa kutumia pembe kali
Wana uwezo wa kuonyesha
Hekima na ushujaa
(Tafsiri: Mtafiti)

Jigambo 13

*1. Nangungwa Maspana
Khurula mumuliango khwa Vakhaywa
Muhaka wobwiloli vwinji
Owetsula itsing’ining’ini tsilondananga
Omukono musatsa tsili amakhumi sita*

Ninaitwa Maspana
Kutoka mlango wa Vakhaywa
Shujaa mwenye madaha chekwa
Aliyejaa nyota zinazofuatana
Upande wa kuumeni zipo sitini

*2. Omukhono mukhali tsili shikhaya
Muhaka womuliango kwa Vakhulunya
Muliango kwanga Vayokha
Muliango kwa Vamilonje
Mundu wokhurula Shituchi*

Na upande wa kuukeni ni bure
Shujaa wa mlango wa Vakhulunya
Mlango wao na Vayokha
Mlango wa kina Vamjigailonje
Mtu wa kata ya Shituchi
(Tafsiri: Mtafiti)

Jigambo la 14

*1. Nitse mwirolu wamanyikhana
Owamanya okhulwanyanga itsichirishi
Ndayanzwa ni tsingombe tsinyishi
Tsisievitsanga visindi
Tsili nobuhaka bunyishi*

Mimi ni mjigambi hodari
Ninayejua kupiganisha fahali
Ninapendwa na ng'ombe wengi
Wanaotingisha viuno
Wana ushujaa mwingi

*2. Khurula muluyia lwa Vayokha
Ndahura vandi voosi
Mbetsaanga imberi vuri lwosi
Ndahura khuri itai
Vandi vali inyima khuri likoti*

Kutoka ukoo wa Vayokha
Ninawashinda wengine wote
Niko mbele kila mara
Ninashinda kama tai
Wengine wako nyuma kama koti
(Tafsiri: Mtafiti)

Dhana ya jazanda imerejelewa na wataalam wengi mathalan katika taaluma ya Onomastiki kama vile Choge (keshatajwa), anayeeleza kuwa masuala ya jazanda huweza kutumiwa ili kuondoa makali katika lugha. Katika mantiki hii na vilevile majigambo haya, mathalan jigambo la 14, ubeti wa 1, mshororo wa tatu, jazanda imejitokeza katika kauli hii 'mimi ni fahali hodari ninayependwa na ng'ombe wengi'. Jazanda hii inaashiria ukware kama sifa kuu ya ubabedume. Hii ina maana kwamba, wanaume ndio wana uwezo wa kuoa wanawake wengi katika jamii kinyume na wanawake. Aidha, kwa mujibu wa wasailiwa, fahali wa ukoo wa Vimalia wanapendwa sana kwa sababu ndio wanaotumika sana katika miviga ya *Shilembe*. Wasailiwa wengine walitoa maoni kuwa wanaume Waisukha hupendeka sana kwa vile wao ni shujaa kitandani. Vilevile, kundi jingine la wasailiwa lilidai kuwa Wanaume shujaa walioaga walipendeza sana na ndiposa waliweza kufanyiwa sherehe ya *Shilembe*.

4.3.5 Methali na Semantiki

Arege (2002) katika Matinde (2015) anaeleza kuwa methali ni fungu la maneno yaliyotumiwa pamoja kisanii yenye maana ambayo ni ndefu na pana kuliko maneno yenyewe yaliyotumiwa. Methali huwa na dhima mbalimbali katika jamii, kwa mfano huweza kutoa maadili, kukejeli, kukaripia na kupitisha hekima mbali na kusawiri na kuyakinisha mandhari ya kitamaduni ya jamii inayozitunga na kuzitumia. Katika utafiti huu kuna methali ambazo zimetumika katika majigambo ili kubainisha itikadi za kiubabe.

Mathalan katika jigambo la pili, ubeti wa pili mshororo wa kwanza, ‘Fahali ni moto wa koko, usipowaka utafuka’. Methali hii katika Kiswahili huwa hivi: Mume ni moto wa koko, usipowaka utafuka. Katika utafiti huu, methali hii inarejelea sifa za mwanaume au hata kuzisambaza mbegu zake mahali pengi, yaani kuzaa watot wengi na wanawake tofauti. Rejelea jigambo la pili lifuatalo

Jigambo la 2

1. Bisukha oyee!

Nitsi itaywa

Bisukha yaa!

Mbulili mnanganga

Muliango kwa mundu hu moyo mulayi

Waisukha oyee

Ni mimi jogoo

Waisukha yaa!

Nimesikia mmeniita

Mlango wa mwenye moyo safi

2. Ichirishi no muliro mukali

Nikulahamba kulatuma

Mulwani hatari hukhabaila

Ulangangwa lilaha lianje

Yitsi mushikuri khulolane!

Fahali ni moto wa koko

Usipowaka utafuka

Mpiganaji hodari msimchezee

Ajiiataye jina langu

Aje uwanjani tuonane!

(Tafsiri: Mtafiti)

Jedwali 4.4 Tamathali za Usemi Zinazosawiri Ubabedume katika Majigambo

Jigambo	Tamathali za Usemi	Mfano	Ubabedume kisemantiki
2	Methali	Fahali ni moto wa koko usipowaka utafuka	Ushujaa wa fahali, Sifa zake mwanamume Mwisukha kuweza kusambaza mbegu zake mahalipengi, Mwanamume Mwisukha aliyekufa akiwa shujaa
6	Tashbihi	Mwenye nguvu kama simba	Nguvu za kiume, fahali shujaa, Mwanamume Mwisukha mfu aliye shujaa
7	Majazi	Master key	Fahali shujaa, Uwezo wa dhakari kufanya kazi anuwai
11	Chuku	Wavulana warefu futi tisa	Fahali shujaa, Ubabe wa kimaumbile
14	Jazanda	Fahali kutoka katika ukoo wa Vayokha wanaopendwa na ng'ombe	Ukwere, fahali shujaa

Chanzo: Ukokotozi wa Mtafiti

Jedwali hili la 4.4 linaonesha namna tamathali za semi zinavyosawiri maana kwa njia anuwai katika majigambo ya Waisukha. Maana imejitokeza wazi kwamba ni ya aina nyingi kutegemea na usawiri wake hususan kupitia wasailiwa Waisukha,

4.4 Lugha, Historia na Itikadi Zinavyosawiri Ubabedume katika Majigambo

Itikadi ni dhana inayorejelea mfumo wa fikra na imani katika jamii yoyote ile aidha ni mchakato wa kijamii ambao hujenga na kushamirisha mtazamo wa kiulimwengu wa jamii husika. Itikadi za kijinsia ni kama seti ya imani ambayo hutawala uhusika wa wanajamii katika nyanja mbali mbali kufuatana na matukia ya jamii.

Katika jamii ya Waisukha, tofauti za kiuana huanza kujengwa punde tu mtoto anapozaliwa, hapo ndipo wanajamii wanaanza kutoa majukumu mbalimbali kwa jinsia ya kike na jinsia ya kiume. Nafasi ya mwanamke na mwanamume katika jamii hii ni muhimu sana kwa vile hudhihirika kupitia kwa majukumu mbalimbali. Kwa mfano, wasichana hupewa majukumu ya kupika, kuosha vyombo na kadhalika. Kwa upande mwingine wanaume hupewa majukumu ya kiume katika jamii kama vile kuchunga ng'ombe, kufyeka na kulinda mji. Kwa hivyo nafasi ya mwanamume na mwanamke katika jamii hii ni muhimu sana kwani ndiyo huratibu wakilishi uhusika na utendaji wao katika majukumu mbalimbali kuanzia utotoni hadi utu uzima.

Fasihi simulizi kupitia kwa lugha ya majigambo ya Waisukha ilikuwa na nafasi muhimu katika kukuza na kuendeleza ubabedume katika jamii hii.

4.5 Sifa Angama za Ubabedume

Jamii ya waisukha kupitia kwa lugha ya majigambo ilikuwa na uwezo wa kudhihirisha ubabedume kupitia kwa miviga ya sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* katika

upiganishaji wa fahali. Majigambo yalidhihirisha kwamba mwanamume ni shujaa, shupavu, mwenye akili na anayetekeleza majukumu muhimu katika jamii. Hivi kwamba, mwanamume husawiriwa kama aliye na mamlaka juu ya mwanamke.

4.5.1 Ushujaa

Jamii ya waisukha humkuza mwanamume kama shujaa katika vitendo vya upiganishaji fahali, hivyo basi ushujaa na uwezo ni sifa ambazo mwanamume mwisukha anafaa kudhirisha kila mara kinyume na sifa zinazomfanya achekwe na wanaume wengine na hata wanawake. Mwanamume Mwisukha anafaa kuwa na tabia na mazoea ya kustahimili shida na vitendo vya hatari kama vile kupiganisha fahali. Ifahamike kwamba, fahali wanapopigana ni tendo la hatari na hata huweza kusababisha kifo. Kwa hivyo, kila mwanamume anayejihusisha na upiganishaji wa fahali anafaa kuwa mkakamavu na asiyeogopa chochote hata kifo. Kwa mantiki hii, mwanamume yeyote anayedhihirisha tabia ya uoga hukejeliwa na kulinganishwa na mwanamke.

Majigambo mengi ya waisukha yalionyesha kuwa wanaume ni mashujaa katika jamii hii.

Tazama jigambo lifuatalo:

Jigambo la 15

*1.Sanditsi mno vaherwa
Mburiranga munanganga
Itse mbuchiriye Ndiho!
Afwananga ichirishi
Ilwaninjwa kushirindwa*

Ahsante sana wapendwa
Ninasikia mnaniita
Nami nimeitikia Abe!
Mithili ya fahali
Anayepigana kaburini

*2.Habula olwanwananga
Khusaya unangenge
Khuriila likhuure
Ohuli nende elira lyahunya vukhundu
Obura bululu vulisinja*

Lakini ninapopigana
Ninaomba uniite
Kwa jina bundi
Mwenye jina lenye uvundo
Mishale mikali iliyotisha
(Tafsiri: Mtafiti)

Katika jigambo hili, ni wazi kuwa mjigambi anaufananisha ushujaa wake na ndege anayeogopwa sana aitwaye bundi. Inaaminika kuwa ndege huyu akiimbia karibu na boma, mtu huwa anakufa katika boma hilo au kijiji hicho. Rejelea mshororo wa sita katika ubeti huu. Hali hii inadokeza ujasiri wa mjigambi ambaye haogopi kuwa bundi ni ndege mbaya bali yuko radhi kujihusisha naye hata kama huleta kifo. Ina maana kuwa Mwanamume Mwisukha haogopi hata kifo. Yeye ni shujaa na jasiri. Kwa upande mwingine, bundi pia huashiria dhana ya hatari katika jamii. Katika muktadha wa jamii ya Waisukha, mwanamume Mwisukha amesawiriwa kama aliye na sifa za hatari na ambaye hatishwi na jambo lolote la hatari.

4.5.2 Mvumilivu

Khaemba (2013) anahoji kuwa mara nyingi mwanamume anatarajiwa kuwa na hekima na uwezo wa kumfanya kudumisha mamlaka, uvumilivu na uongozi katika jamii hali hii ndiyo huchangia katika kuwaweka wanajamii katika makundi mawili; mwenye uwezo na asiye na uwezo kutegemea jamii husika. Mwanamume katika jamii ya Waisukha hafai kuonyesha udhaifu wowote na hastahili kukubali kushindwa katika sherehe yoyote ile ya kupiganisha fahali. Hata akishindwa hafai kuridhika kuwa ameshindwa hivyo anastahili kudhihirisha ubabedume hata kama tendo ni la hatari. Hivyo basi ni sharti awe tayari kufaulu katika azma yake bila kujali maumivu atakayokumbana nayo. Anafaa kuwa mkakamavu anayevumilia shida, asiye mwepesi wa kuvunjika moyo awe radhi kuvumilia uchungu unaotokana na maumivu ya kimwili ilimradi apate anachokitaka. Hali hii ilijitokeza katika lugha ya majigambo ya waisukha. Jigambo la tisa lifuatalo linatupa taswira hii.

Jigambo la 9

*1.Nachenda Isukha yiosi
Nise Indutsu –elinyoni
Nakona khali uwanja ndege
Havakwanyinga tsichilishi
Bakhanga khuli mulilu*

Nimetembea Isukha kote
Ndimi Tai - ndege
Nikalala hata Kiwanja Ndege
Wanaopiganisha fahali
Wamewaka kama moto

*2.Mulili mwichenda nyama
Babimanga bura
Bura bwi sumu
Khumanyinya buhaka bwabwo
Nibalwaninyanga tsichilishi*

Moto wa jangwani
Wanalenga mishale
Mshale ukiwa na sumu
Ili kuonyesha ushujaa wao
Wanapopiganisha fahali

(Tafsiri: Mtafiti)

Jigambo hili linadokeza jinsi msanii alivyozuru Isukha kote na akavumilia kwa kulala katika Uwanja wa Ndege. Anaeleza vile wanaopiganisha fahali wamewaka kama moto wa jangwa na pia kuna mishale inayolengwa ikiwa na sumu lakini wanastahili kuvumilia. Hali hii inamsawiri mwanamume huyu kama mtu mvumilivu na anayeweza kuikabili hatari yoyote. Dhana ya msanii huyu kuweza kutembea Isukha kote linaashiria ile hali ya mwanamume kuweza kuwa na uhuru wa kutembea pahali popote ili aweze kumpata msichana wa kuo na kumtolea mahari. Hali inayoifanya jinsia ya kike kuendelea kuwa tegemezi huku ubabedume ukiendelea kudumishwa.

Jedwali 4.5 Lugha, Historia na Itikadi zinavyosawiri Ubabedume

Jigambo	Uamilifu	Mfano	Ubabedume
5,6,7	Lugha	Vipashio vya lugha kama nomino kmf. Spana, Master key, Samsoni, Izraili na Tinga,	Uongozi, Ushujaa, Ukiritimba n.k
2,3,4	Historia	Majukumu wanayopewa wanaume na wanawake kijamii	Kujihusisha na kuumeni kuliko kuukeni kmf. J2.....chui wa baba (Ushujaa)
12,13 &14	Historia	Sifa ya Waisukha kujigamba kinasaba	Kujinasibisha na koo zenye umahiri katika kujigamba/fahali shujaa.
1	Itikadi	Mwanamke akiwa hedhini haruhusiwi kumkaribia fahali husika.	Huashiria bahati mbaya katika upiganaji wa fahali/kushindwa.

Chanzo: Ukokotozi wa Mtafiti

Jedwali 4.5 linatupa taswira ya namna lugha, historia na itikadi zilivyo na uwezo wa kuakisi maana ya kila nui katika jamii hii ya Waisukha.

4.6 Hitimisho

Sura hii imejishughulisha na uchanganuzi wa majigambo kulingana na madhumni ya utafiti, maswali ya utafiti na mwongozo wa teneti za nadharia mbili zilizoteuliwa. Katika uchanganuzi wa lugha inayotumiwa majigambo katika jamii ya waisukha, imebainika kuwa, majigambo hutumiwa katika kudhihirisha na kudumisha ubabedume katika jamii hii. Vilevile, majigambo katika jamii hii hutumiwa kuwahimiza au kuwarai wanaume na wanawake kukubali hali jinsi ilivyo na kuendeleza falsafa, matarajio, mielekeo na itikadi za kijamii zinazojenga na kudumisha mfumo dume wa jamii. Ni katika msingi huu

ambapo ubabedume wa jinsia ya kiume hujitokeza kama yenye uwezo, nguvu, uhuru, mamlaka na sifa nyingine za juu dhidi ya mwanamke. Kutokana na utafiti huu imedhihirika wazi kwamba mwanamume Mwisukha husawiriwa kama aliye na uwezo na mamlaka na vilevile mwenye uwezo wa kumiliki ardhi na mifugo hali hii humwezesha kuendeleza ruwaza mbalimbali za kiuwezo zinazompa hadhi ya juu na kumtofautisha kiuwezo na mwanamke hivyo kuchangia katika kuendeleza ubabedume katika jamii hii ya Waisukha.

SURA YA TANO

MUHTASARI, HITIMISHO NA MAPENDEKEZO

5.1 Muhtasari wa Tasnifu

Tasnifu hii ina jumla ya sura tano ambapo kila mojawapo imeshughulikia mambo maalum japo yana uhusianowa moja kwa moja na kazi ya utafiti mzima. Utafiti umebainisha kila sura kwa kina na kiukamilifu kulingana na malengo ya utafiti. Sura ya kwanza ilishughulikia usuli wa utafiti, suala la utafiti, madhumuni ya utafiti na maswali ya utafiti. Sura hii pia imeangazia sababu ya uteuzi wa mada ya utafiti, upeo wa utafiti, umuhimu wa utafiti na maelezo ya nadharia mbili zilizouongoza utafiti. Aidha, ufafanuzi wa istilahi na akronimu umehitimisha sura ya kwanza.

Sura ya pili imeshughulikia uhakiki wa maandishi yaliyolenga mada ya utafiti na yaliyokuwavya manufaa kwa utafiti huu. Udurusu wa maandishi haya ulihusishwa na suala na malengo ya utafiti. Katika sura ya tatu, njia na nyenzo za utafiti zilishughulikiwa. Sura hii ilijadili muundo wa utafiti, mahali pa utafiti, majaribio ya vifaa vya kukusanya data, sampuli teuliwa, nyenzo na njia za kukusanya data na utaratibu wa kuchanganua data. Sura ya nne imeshughulikia uchanganuzi wa data, uwasilishaji wa matokeo pamoja na mjadala. Yote yalishughulikiwa kwa kujikita katika matumizi ya majedwali, maelezo na vielelezo. Mwishowe ni sura hii ya tano.

5.2 Muhtasari wa Matokeo

Utafiti huu ulinua kuyatimiza malengo matatu na matokeo yake ni kama ifuatavyo:

5.2.1 Namna Nomino, Vishazi na Vitenzi Vinadhihirisha Ubabedume

Kwa mujibu wa Choge (1997), akiunga mkono mawazo ya Firth (1890-1969), ameeleza kuwa lugha ambayo imeshenehewa na utamaduni wa wanajamii husika. Kwa hivyo, wanapendekeza kuwa uchunguzi wa kipengele chochote cha lugha fulani sharti ufanywe katika muktadha wa utamaduni unaosheheneza lugha inayochunguzwa. Choge alitafiti anthroponimu asilia za Kinandi kwa mtazamo wa Kisemantiki na matokeo ya utafiti wake yameonyesha kuwa anthroponimu yoyote ile ya Kiafrika si alama tu ya kutambulisha na kutofautisha bali ni kioo chenye nguvu kinachoakisi tamaduni za daikronia na sinkronia ya wanajamii husika. Ndiposa, utafiti huu ulijikita katika kubainisha namna nomino, vishazi na vitenzi katika majigambo ya miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* ya Waisukha hudhihirisha ubabedume. Majina/animonimu kama vile Samson, Spana, Kiboko, Tinga, Bundi, Tai ‘Master Key’ na ‘Mike Tyson’ zimetumika ili kudhihirisha sifa anuwai za ubabedume. Majina/animonimu hizi hazipatikani katika ombwe tupu bali katika muktadha wa jamii ya Waisukha hususan katika sherehe tajwa.

Vishazi pia vilichunguzwa katika majigambo ya Waisukha kwa mfano ‘Wanaotingisha viuno’ ili kuonyesha jinsi ubabedume unavyojitokeza. Aidha, vitenzi kama vile ‘Ninasikia mnaniita’ vilichunguzwa ili kuzitambua sifa hizo za ubabe. Utafiti ulibainisha kuwa majigambo yanayoghaniwa katika sherehe hizo za Waisukha si kama burudani tu bali yanasheheni vipengele vya lugha na vinavyosawiri ubabedume.

5.2.2 Tamathali za Usemi Zinazosawiri Ubabedume kwa Mtazamo wa Kisemantiki

Kulingana na Litosseliti (2010), usemi ni zaidi ya kipashio cha kiisimu, kwani husimba pia imani, itikadi na tajriba za kijamii ambazo huwaongoza wanajamii namna ya kufikiri,

kusema, kutenda na hata kutagusana. Lugha inayotumiwa katika majigambo ya Waisukha katika sherehe za miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* husheheni matumizi mbalimbali ya vipashio vya lugha ambavyo husimba tamathali nyingi za usemi na kujenga taswira kadhaa. Utata wa dhana ya mafumbo huongezeka kwa ajili ya istilahi nyingi zinazohusiana na mafumbo kama vile taswira, uhuishi, takriri na jazanda. Kinachorejelewa hapa ni tamathali za usemi ambazo ni semi zinazohusiana na maana za kauli. Wataalamu hawa wanapendekeza kuwa maana katika tamathali za usemi zinahitaji kufasiriwa na kuchunguzwa kwa kina ili kueleweka kwa urahisi kama vile kwa mfano nadharia ya UCHAMAWADI inavyoelezea.

Matokeo ya utafiti huu yanaonyesha kuwa tamathali za usemi mathalan majazi kama vile ‘Master Key’ katika jigambo la 6, tashbihi mfano ‘mwenye nguvu kama simba’, chuku kwa mfano ‘wavulana warefu futi tisa’ na jazanda kama vile ‘fahali kutoka katika ukoo wa Vayokha wanavyopendwa na ng’ombe wengi’ ili kuashiria ukwarekatika jigambo la 14. Tamathali hizi za usemi zinasheheni sifa mbalimbali za ubabedume katika majigambo ya Waisukha. Sifa za ubabe zilizobainika kupitia kwa tamathali hizi za usemi ni kama vile ukakamavu, uvumilivu, mwanamume kama aliye na mamlaka kuhusu masuala ya mapenzi, ya umiliki wa mali, jasiri, aliye na ukware, shujaa na sifa nyinginezo.

Utafiti huu umedhihirisha kuwa wasanii wa majigambo ya Waisukha yanayoghaniwa wakati wa miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* hutumia vipashio anuwai vya lugha kusimba tamathali za usemi zinazoakisi na kudumisha ubabedume katika jamii ya Waisukha. Kwa hivyo, kila kipengele cha tamathali ya usemi tulichokichunguza katika

majigambo hayo kilisheheni ubabedume na hayo yote yaliwekwa wazi kwa kutumia mtazamo wa kisemantiki.

5.2.3 Nafasi ya lugha, Historia na Itikadi za Waisukha katika kujenga Ubabedume

Kulingana na Habermas (1997), lugha hutumika kushamirisha na kuhalalisha ubabedume na pia mahusiano ya kiuwezo katika jamii. Kwa hivyo, utafiti huu umedhihirisha kuwa ubabedume hautokei tu bure bali hujengwa, hushamirishwa na kudumishwa kutegemea matarajio na mielekeo ya kiitikadi, historia na kitamaduni kuhusu wanajamii. Baadhi ya sifa ambazo husisitizwa kupitia kwa lugha ni uvumilivu, ukatili, ubabe na uwezo miongoni mwa sifa nyingine za kiubabe. Mwangike (2015) anaeleza kwamba, ni kutokana na matarajio hayo ya kijamii ambapo sifa hizi na nyingine husisitizwa. Katika majigambo ya Waisukha, hali hii husimbwa kisanii kwa vipashio teule vya lugha. Lugha ni mfumo amilifu unaojenga na kuendeleza vitendo, mielekeo na mitazamo ya kijamii na kubainisha hali halisi ya kijamii (Matinde 2015). Utafiti huu uliweza kutalii na kuchunguza historia ya koo za Waisukha kwa sababu mazingira, historia na itikadi za jamii hii zina uamilifu wa kuendeleza na kudumisha hali halisi ya Waisukha kupitia kwa majigambo ya miviga ya sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*.

Itikadi ni mfumo wa fikra na imani katika jamii. Mfumo huu hutawala hali na miktadha mbalimbali katika kipindi fulani cha kihistoria na huendelezwa na kundi fulani lenye uwezo katika nyanja za kisiasa, kiuchumi, sanaa, dini na sayansi. Wanjala (2015) anafafanua kuwa itikadi ni mchakato wa kijamii unaojenga na kubainisha mtazamo wa kiulimwengu wa jamii husika. Kwa hivyo, itikadi katika jamii ya Waisukha ni dhana ambayo imetumika kuashiria uwepo wa nguvu mbalimbali za kijamii ambazo huyapatia

majigambo uwezo wa kusawiri, kujenga, kuimarisha na kudumisha ubabedume kupitia kwa miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo*. Kwa vile majigambo ni aina ya usemi, hukitwa katika miktadha mahsusi kupitia kwa sherehe hizi za kupiganisha fahali na ndani ya miktadha hiyo, huzungumzia masuala ya kihistoria, kisiasa, kiuchumi, kifalsafa kitamaduni na hata kiitikadi.

Tasnifu hii imechunguza majigambo kumi na sita ya Waisukha na kubainisha uamilifu wake katika kujenga, kusawiri na kuendeleza itikadi za ubabedume katika jamii ya Waisukha. Matumizi ya vipashio mbalimbali vya lugha katika majigambo hayo yamedhihirisha jinsi fanani hutumia ubunifu na usanii wao kuendeleza fikra, mielekeo, mitazamo, misimamo na falsafa ya jamii ambayo hushamirishwa na utamaduni na mfumo wa jamii ya Waisukha. Hivyo basi, ubabedume katika jamii ya Waisukha umebainika kuwa ni zao la mazingira, historia na itikadi kupitia kwa lugha inayoteuliwa na kutumiwa na fanani watambaji na fanani wajigambi wakati wa miviga ya *Shilembe* na *Mchezasiliwa Mayo*. Utafiti huu umedhihirisha kuwa lugha ni nguzo muhimu ya utamaduni ambayo huongoza wanajamii jinsi ya kuwaza, kuamua na hata kutenda. Uchanganuzi wa majigambo kwa kutumia nadharia mbili za UCHAMAWADI na Uwezo-Uume uliwezesha uchanganuzi na ufafanuzi wa matini husika kwenye muktadha mpana na jamii ya Waisukha.

Dhana ya ubabedume huanza kuchipuka kuanzia utotoni wakati ambapo watoto hutambua jinsia yao. Watoto wa jinsia ya kiume hupewa majukumu yao katika jamii ambayo ni pamoja na kuchunga mifugo, kufyeka, kuwinda miongoni mwa majukumu mengine. Kwa upande mwingine watoto wa jinsia ya kike hupewa majukumu kama vile

kuosha vyombo, kuteka maji mtoni, kuwalea watoto wadogo, kutenya kuni miongoni mwa mengine. Mambo hayo hujikita katika utamaduni wa jamii husika. Malezi ya wanajamii hujikita kwenye mfumo wa jamii ambao hujengwa na kushamirishwa kupitia kwa itikadi, imani na kanuni za jamii ambazo hubainisha mitazamo, falsafa, matarajio na mielekeo kuhusu hali mbalimbali za kijamii ikihusisha hali na nafasi ya jinsia ya kiume na kike. Ni katika muktadha huu ambapo ubabedume wa jinsia ya kiume hukuzwa na kuendelezwa, jambo ambalo humfanya mtoto wa kiume kuwa na uwezo, ushujaa, mamlaka, nguvu na ushari dhidi ya jinsia ya kike. Kwa upande mwingine hali hii ndiyo humfanya mtoto wa jinsia ya kike kusawiriwa kama aliyedunishwa na kudhalilishwa katika jamii. Mambo hayo yote yamejikita katika mafunzo ya kitamaduni kutegemea jamii husika.

Utafiti huu umebainisha wazi kuwa hali ya ubabedume hukuzwa na kuendelezwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine kulingana na mila na desturi za Waisukha zinazodhihirika kupitia kwa miviga ya sherehe ya *Shilembe* na *Mchezasili waMayo* miongoni mwa Waisukha. Utafiti huu ulijikita katika utanzu wa majigambo kama kipera cha Fasihi Simulizi kinachoweza kutumiwa kudhihirisha hali hii.

Majigambo yana majukumu mengi katika jamii na yanaweza kutumika katika kuweka wazi masuala ibuka kama vile magonjwa kama vile UKIMWI na namna ya kuyaepuka, matumizi ya mihadarati na matumizi ya utandawazi na kadhalika.

Wanajamii wanapaswa kutambua kuwa miviga katika jamii ni muhimu kwa vile hutumika kama jukwaa la kuendeleza mila, desturi na itikadi pamoja na utamaduni wa

jamii husika. Miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayoni* matukio katika jamii ya Waisukha ambayo hayafai kupuuzwa tu na wanajamii bali yanafaa kuchukuliwa kama jukwaa la kupitisha maarifa na ujuzi na pia kuelimisha vizazi baada ya vizazi kupitia kwa masimulizi ya fanani. Utafiti huu umedhihirisha wazi kuwa Fasihi Simulizi ni hai na tendi kwa vile mtafiti aliweza kutangamana na Waisukha katika miviga ya sherehe ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* na kushiriki katika sherehe hizo na vilevile kuwahoji wanajamii kuhusu miviga husika.

Uchunguzi huu umedhihirisha kuwa jamii ya Waisukha ina mgogoro baina ya ubabedume na mfumodume. Kwa hivyo, katika jamii ya mfumodume, Waisukha wakiwa mojawapo humwinua mwanamume na kumdhalilisha mwanamke. Mwanamke hupewa majukumu ya chini katika jamii ilhali mwanamume hupewa majukumu yenye nguvu, mamlaka na uwezo katika maswala yote ya kijamii.

Utafiti huu vilevile umebainisha namna taasubi za kiume zinavyompa mwanamume uwezo na mamlaka juu ya jinsia ya kike. Katika jamii hii, mwanamume Mwisukha amelimbikiziwa sifa zote za kishujaa kama vile mamlaka, uwezo, ujasiri, ukakamavu, uhodari miongoni mwa sifa nyingine huku mwanamke akijitokeza kama jinsia tegemezi, anayetarajiwa kumhudumia na kumridhisha mwanamume. Isitoshe, mwanamume ndiye anayemiliki fahali wanaotumiwa wakati wakupiganishwa. Fahali hao ndio hubeba ushujaa husika kutegemea nasaba mbalimbali za Waisukha. Majigambo kama utanzu wa Fasihi Simulizi ya Waisukha huendeleza na kudumisha mila, itikadi, imani, desturi na utamaduni wa Waisukha. Hali hii ni ya kipekee kwa sababu itikadi ya Waisukha na uamilifu wa lugha ya majigambo hukuza na kuhalalisha tofauti za kiuwezo au kimamlaka

baina ya wanajamii, hali ambayo huigawa jamii katika sehemu mbili; ya wenye uwezo – wanaume na wasio na uwezo - wanawake. Itikadi hizi ndizo hutumika katika kuendeleza mfumo wa jamii, mamlaka na madaraka katika jamii ya Waisukha. Katika muktadha huu ni wazi kuwa lugha ya majigambo ina uwezo wa kusababisha mgawanyiko na ukosefu wa usawa katika jamii hii.

5.3 Hitimisho

Utafiti huu unatuongoza katika kutamatisha kwamba, sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* huchukuliwa tu kama burudani katika jamii ya Waisukha. Wengi wa wanajamii hawa huhudhuria sherehe hizi ili kuburudishwa na ngoma ya ‘Isukuti’ bila kutilia maanani matumizi ya lugha katika majigambo mbalimbali yanayoghaniwa na fanani wajigambi na fanani watambaji. Sherehe hizi zimekuwa sehemu ya utamaduni wa Waisukha ya kutimiza majukumu tofauti kama mazishi na burudani. Uchanganuzi wa data zilizopatikana nyanjani kuhusiana na suala la utafiti unatuelekeza katika kuhitimisha kuwa sherehe hizi hupendwa sana na wanajamii katika jamii hii wakiwemo wazee kwa vijana. Wengi wao hupitisha tu wakati bila kuzingatia umuhimu wake. Utafiti ulionyesha kwamba wasanii huteua vipashio mbalimbali vya lugha kama vile nomino, vishazi na vitenzi vinavyosheheni ubabedume. Isitoshe, fanani watambaji na fanani wajigambi pia huteua tamathali mbalimbali za usemi kama vile jazanda, chuku, kejeli na taswira ili kusawiri ubabedume kama vile utafiti ulivyodhihirisha kwa mtazamo wa Kisemantiki. Majigambo hayo yalipokuwa yakighaniwa wakati wa miviga ya sherehe ya *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo*, wengi wa washiriki walikuwa wakicheka tu na kucheza ‘isukuti.’ Hata hivyo, matokeo ya utafiti huu yanaonyesha kuwa majigambo ya Waisukha katika

miviga ya sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* husheheni ubabedume kupitia kwa vipengele mbalimbali vya lugha.

5.4 Mapendekezo

Utafiti huu umebainisha kuwa Waisukha hawatilii maanani majigambo yanayoghaniwa wakati wa sherehe za miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo*. Majigambo hayo kupitia kwa vipengele vya lugha kama vile nomino, vishazi na vitenzi husheheni ubabedume. Sifa hizi za ubabe zimedhihirika kupitia kwa anthroponimu na animonimu mbalimbali kama vile Osama, Tai, ‘Mike Tyson,’ Samson, Tinga, Master Key’ na Kiboko miongoni mwa majina mengine. Vishazi kama vile ‘wanaotingisha kiuno’ na vitenzi kama vile ‘Ninasikia mnaniita’ vimechunguzwa na kubaini sifa za ubabedume. Aidha, tamathali za usemi kama vile tashbihi, majazi, jazanda na chuku zimechunguzwa katika majigambo hayo ili kudhihirisha ubabedume. Nafasi ya lugha, historia na itikadi pia imechunguzwa ili kubaini sifa za kiubabe katika jamii hii. Utafiti huu unapendekeza kuwa:

Majigambo yanayoghaniwa wakati wa sherehe hizi yasiuuzwe bali yazingatiwe kwa kudondolewa vipengele zaidi vya lugha na kurekodiwa ili yaweze kupitisha utamaduni na itikadi za Waisukha kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Hali hii itasaidia katika kuhifadhi majigambo hayo kwa kutumia teknolojia ya kisasa na pia kueneza utamaduni huu ili ufahamike mtandaoni na kufaa taaluma za fasihi linganishi na isimu kijumla.

Utafiti huu pia unapendekeza kuwa tamathali nyingine za usemi zitafitiwe ili kuweka wazi sifa zaidi za ubabedume. Aidha, mbinu za uandishi zichunguzwe katika majigambo haya ya Waisukha.

Utafiti unapendekeza kuwa nafasi ya lugha katika majigambo izingatiwe kwa misingi ya isimu dayakronia, isimu sinkronia, utamaduni na itikadi mintaarafu ubabedume. Kwa msingi wa matokeo ya utafiti huu, watafiti waweze kuchanganua vipera vingine vya Fasihi Simulizi kwa kuangazia vipashio vingine vya lugha kwa mtazamo wa Uamali au kipashio kingine chochote kile cha kiisimu. Utafiti umebainisha kuwa uwezo wa mwanamume umetamalaki katika mahusiano ya kijinsia. Kwa hivyo, mwanamume Mwisukha anasawiriwa kama aliye na mamlaka zaidi kuliko mwanamke. Hivyo basi, utafiti huu umedhihirisha ubabedume katika majigambo ya Waisukha. Isitoshe, kuna haja ya wanajamii kuelimishwa namna utamaduni na itikadi za kijamii kutawala falsafa, mielekeo, matarajio na mitazamo yao ya kiulimwengu. Hali hii itawawezesha kubuni mikakati faafu ya kubadili baadhi ya imani, desturi na itikadi kwa kuangazia maendeleo ya kiulimwengu.

Utafiti huu unapendekeza kuwa sherehe za *Shilembe* na *Mchezasili* wa *Mayo* katika jamii hii ya Waisukha zipewe mtazamo mpya ili ziweze kutumika kama kitega uchumi katika masuala ya kiakademia na wala si burudani tu.

5.5 Mapendekezo ya Utafiti Zaidi

Utafiti huu unapendekezatafiti zaidi zifuatazo zifanywe juu ya ubabedume:

1. Utafiti ufanywe zaidi kuhusu ubabedume katika tanzu nyingine za Fasihi Simulizi ya jamii zingine za Kiafrika.
2. Utafiti ufanywe katika majigambo ya jamii nyingine kwa kutumia mitazamo mingine ya kiisimu kama vile Kisintaksia na Kipragmatiki.

3. Utafiti ufanywe ili kuchunguza usasaishaji wa sherehe zingine za Kiafrika kwa kuangazia vipashio vingine vya lugha na tanzu nyingine za fasihi.
4. Utafiti ufanywe ili kubaini mitindo ya lugha inavyotumika katika majigambo ya Miviga ya *Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* katika jamii ya Waisukha.

MAREJELEO

- Alembi, E. (2002). *The Construction of Abanyore on Death through Oral Funeral Poetry*. PhD Thesis. Helsinki University Press.
- Anzumbu, M. (2018). Usaili Simulizi nyumbani kwake Ilala karibu na Mukumu, tarehe 9 Novemba 2018 kuhusu “Dhana ya Upiganishaji fahali na historia ya Waisukha”.
- Arege, T. (2002). *Mwongozo wa Kilio cha Haki*. Nairobi: SAT Publishers.
- Aswani, F.O. (1993). ‘Anthroponemia katika jamii ya Kiluhya’ Makala iliyowasilishwa katika Idara ya Kiswahili, Njoro: Chuo Kikuu cha Egerton.
- Atanga, L. (2010). *Gender, Discourse and Power in the Cameroonian Parliament*. Bamenda: RPCIG.
- Atanga, L. (2013). African Feminism? In L.Atanga, S.E. Ellece, L. Litosseliti, & J. Sunderland (Eds.) *Gender and Language in Sub-Saharan African Contexts: Tradition, Struggle and Change*, pp 301-315. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Bakari, K. B. (2015). *Ulinganishi wa Kiisimu kati ya Lahaja ya Kipemba na Kitumbatu*. Tasnifu ya Uzamili. Dar es Salaam: Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Berg, L. K. (2001). *Qualitative Research Methods for Social Sciences*. California: Pearson Education Company .
- Best, J. W. & Khan. J. V. (2003). *Research in Education*. New Delhi: Asoke K. Ghosh.

- Beverline, M. (2018). Usaili Simulizi nyumbani kwake Museno tarehe 18 Oktoba 2018 kuhusu ‘Dhana na Historia ya Upiganishaji Fahali.’
- Bliss, E. J. (1974). Plasma Testosterone: Correlation with Aggressive Behaviour and Social Dominance in Man. *Psychosomatic Medicine* 36, pp 469-475
- Bryman, A. (2006). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- “Bull Wrestling”-news. newspapers. Books. Scholar. JSTOR (April 2010).
- Chacha, D. M. (1991). *Kitendawili cha Vitendawili: Maana na Matumizi katika Jamii ya Wakuria*. (Tasnifu ya Uzamili ambayo haijachapishwa). Nairobi: Ndaki ya Kenyatta.
- Chacha, I. N. (1997). *Majigambo ya Kikuria: Mtazamo wa Kiisimu*. (Tasnifu ya Uzamili ambayo haijachapishwa). Nairobi: Ndaki ya Kenyatta
- Chafetz, J. (1974). *Masculine / Feminine or Human?* Itasca, IL: Peacock Publishers.
- Choge, S. C. (1997). *Anthroponimu Asilia za Kinandi kwa Mtazamo wa Kisemantiki*. (Tasnifu ya Uzamili ambayo haijachapishwa). Eldoret: Ndaki ya Moi.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Choti, J. N. (1998). *Language and Hierarchy: The Linguistic Potrayal of Gusii Woman*. M.A Thesis. Nairobi: Kenyatta University. (Haijachapishwa).
- Collins, R. (1971). A Conflict Theory of Sexual Stratification. *In Social Problems*. 19, pp 3-21.
- Connell, R. W. & Messerchmidt, L.W.I.W. (2005). *Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept*. Sydney, Australia: Sage Publications.

- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Cope, T. (1968). *Izibongo: Zulu Praise-Poems*. Oxford: Oxford University Press.
- Coward, R. & Ellis, J. (1977). *Language and Materialism*. London: Routledge.
- Crystal, D. (1987). *The Cambridge Encyclopaedia of Language*. New York: Oxford University Press.
- De Beaugrande, R. & Dressler, W. (1981). *Introduction on Text Linguistics*. London: Longman.
- Donald, K. & Delno, L. (2006). *Proposal and Thesis Writing: An Introduction*. Nairobi: Paulines Publications Africa.
- Doyle, J.A. (1985). *Sex and Gender*. Iowa: CW Brown Publishers.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. New York: Longman.
- Fairclough, N. (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology in British Press*. London: Routledge.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fairlough, N. (2002). *The dialectics of discourse*. *Textus*, 14(2), 3 – 10. Retrieved from http://www.ling.lanes.ac.uk/staff/norman/2001_a.doc 7/8/2018.
- Fave, D. (1980). *The Meek Shall not Inherit the Earth: Self- Evaluation and the Legitimacy of Stratification*. *American Social Review* 45, pp 955 - 971
- Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. Oxford: Oxford University Press.

- Finnegan, R. (2012). *Oral Literature in Africa*. Chapter 15, UK: Open book publishers CIC Limited. Retrieved from [http:// www.open book publishers](http://www.openbookpublishers.com) 12/9/2018
- Fiske, S.T. (1990). Controlling other People: The Impact of Power on Stereotyping. *American Psychologist*, 48, pp 621-628
- Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality Volume 1, 3: An Introduction*. London: Penguin. Translated by R. Hurley.
- Fox (1993). in [http://www.kidsource.com/education/gender.issues. L.A.html](http://www.kidsource.com/education/gender.issues.L.A.html). Retrieved on 6/8/2018
- Fudge, E.C. (1973). *Phonology, Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin.
- Gafkosoftware, S. (2017). *Uainishaji wa Tanzania za Fasihi Simulizi*. Paneli la Kiswahili. swa.gafkosoftware.com>fasihi-simulizi retrieved on 9/9/2018
- Gee, J. P. (1990). *Social Linguistics and Literatures: Ideologies in Discourses*. London: Taylor and Francis.
- Gibbe, B. (1998). *Social Roles and Participation in Society*. Bruxelles: Pierre Mardaga.
- Grice, H. P. (1971). *Logic and Conversation*. In Cole and Morgan (Eds.). pp 41-58.
- Habermas, J. (1997). "Ideology" in Eagleton and Rottomore, A (Eds). *Interpretation of Marxism*. Oxford: Blackwell, 187-201.
- Habwe, J. & Karanja, P. (2004). *Misingi ya Sarufi ya Kiswahili*. Nairobi: Phoenix Publishers.
- Halliday, M. A. K. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.

- Hanke, R. (1998). *Theorizing Masculinity with / in the Media*. *Communication Theory* 8, pp 183-203.
- Hartman, R. (1972). *Dictionary of Language and Linguistics*. London: Applied Science Publisher.
- Hemingway, E. (1932). *Death in the Afternoon: Treatise on Spanish Bullfighting*. Retrieved on 1st September 2018.
- Hemingway, E. (1932). *The Sun Also Rises: A Novel that includes many accounts of Bullfighting*. Retrieved on 2nd September 2018.
- Hodza, A.C. (1979). *Shona Praise Poetry*. Oxford: Oxford University Press.
- Janovsky, A. (2014). *The Art of Language. Figure of Speech: Definition, Types & Examples*, <https://study.com/>retrieved on 10/9/2018
- Jeftha, A. (2006). *The Construction of Masculinity and Risk- Taking Behaviour Among Adolescent Boys in Seven Schools in the Western Cape*. University of Western Cape.
- Kabaji, E. (2008). *Masculinity and Ritual Violence: A study of Bullfighting among the Luhyia of Western Kenya*. Pdf retrieved on 17/9/2018.
- Kakhai, J. (2018). Usaili Simulizi nyumbani kwake Shinyalu tarehe 18/10/2018 kuhusu ‘Nasaba za Waisukha’.
- Kerlinger, F. N. (1973). *Foundations of Behavioural Research*. New York: Holt Renahart & Winston.
- Kerubo, O. A. (2015). *Uwazi na Umaanisho: Usimbaji Maana Kimazungumzo katika Ekegusii na Kiswahili*. (Tasnifu ya Uzamili ambayo haijchapishwa). Nairobi: Ndaki ya Nairobi.

- Khaemba, J. M. (2013). *The Discursive Construction of Hegemonic Masculinities in Selected Rituals of the Bukusu of Kenya*. (Tasnifu ya Uzamifu ambayo haijachapishwa). Njoro: Ndaki ya Egerton.
- Khakasa, S. L. (2018). *Mikakati ya Kufundishia Stadi za Kusoma kwa kutumia Vitabu vya Hadithi katika Shule za Msingi za Kaunti ya Kakamega Nchini Kenya*. Tasnifu ya Uzamili. Kakamega: Ndaki ya MMUST.
- Khiyanjila, L. (2018). Usaili Simulizi nyumbani kwake Uwanja Ndege tarehe 25/10/2018 kuhusu 'Miviga ya Shilembe na Mayo ya Waisukha'.
- Kibigo, M. L. (2015). *Matumizi ya Ngeli Miongoni mwa Wanafunzi wa Kiswahili wa Chuo Kikuu cha Maseno*. (Tasnifu ya Uzamili ambayo haijachapishwa). Maseno: Ndaki ya Maseno.
- Kibigo, M.L. Choge, S. C. & Wanjala, F. S. (2019). *Mwanga wa Lugha: Vipashio vya Lugha Vinavyosawiri Ubabedume katika Majigambo ya Waisukha*. Eldoret: Moi University Press.
- Kimani, W. & Rocha, C. (1999). *Ufundishaji wa Fasihi; Nadharia na Mbinu*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.
- King'ei, K. & Kemoli, K. (2001). *Taaluma ya Ushairi*. Nairobi: Acacia Stantex Publishers.
- Kirsten, A. K. & Svensson, A. B. (1988). *Kuria Pictures from 1904: Kenya Archaeological and Ethnographic Research Agency (KEARA), Gusii Cultural Centre, Kuria*.
- Knappert, J. (1979). *Myths and Legends of the Swahili*. Nairobi: EAEP.
- Kombo, D. K. & Tromp, L. A. D. (2006). *Proposal and Thesis Writing: An Introduction*. Nairobi: Paulines Publications Africa.

- Kothari, C. R. (2004). *Research Methodology: Methods and Techniques*. (2nd ed.). New Delhi: New Age International (P) Ltd.
- Kunene, D. P. (1971). *Heroic Poetry of the Basotso*. Oxford: Oxford University Press.
- Leech, G. (1981). *Semantics*. Harmondsworth: Penguin Books Limited Hazel Watson & Veney Ltd.
- Levinson, S. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Litosseliti, L. (2010). *Research Methods in Linguistics*. London: Continuum.
- Machoni, E. (2018). Usaili Simulizi nyumbani kwake Shinyalu, tarehe 6 Oktoba 2018 kuhusu 'Mila, desturi, itikadi na utamaduni wa Waisukha'.
- Mark, B. & C. Peter (2001). *An Introduction of Quantitative Research Methods*. London: Sage Publications.
- Marwell, G. (1975). *Why Ascription? : Parts of a More or Less Formal Theory of the Functions and Dysfunctions of Sex Roles*. American Sociological Review, 40, pp 445-455.
- Matei, K. A. (2011). *Fani ya Fasihi Simulizi kwa Shule za Upili*. Nairobi: Oxford University Press.
- Matinde, R. (2006). *Usawiri wa Mwanamume katika Nyiso za Abakuria*. (Tasnifu ya Uzamili ambayo haijchapishwa). Njoro: Ndaki ya Egerton.
- Matinde, R. (2012). *Dafina ya Lugha, Isimu na Nadharia: Kwa Sekondari, Vyuo vya Kati na Vyuo Vikuu*. Mwanza: Serengeti Educational Publishers (T) Ltd.
- Matinde, R. (2015). *Uchanganuzi wa Ubabedume katika Majigambo (Amabaiko) ya Abakuria*. (Tasnifu ya Uzamifu ambayo haijchapishwa). Laikipia: Ndaki ya Laikipia.

- Mdee, J. S. & wenzake (2011). *Kamusi ya Karne ya 21: Kamusi ya Kiswahili Yenye UketoZaidi Katika Karne Hii*. Nairobi: Longhorn Publishers.
- Mellaart, J. (1958). 'Anatolian Chronology in the Early and Middle Bronze Age' *Anatolian Studies VII*, 1957
- Mgullu, R. S. (2002). *Mtalaa wa Isimu: Fonetiki, Fonolojia na Mofolojia ya Kiswahili*. Nairobi: Longhorn Publishers.
- Mills, S. (1997). *Discourse*. New York: Routledge
- Milroy, L. (1987). *Language and Social Networks*:(2nd ed.). Oxford: Blackwell.
- Miruka, F. A. (2014). *Maumbo ya Fasihi Simulizi katika Mashairi Andishi ya Kiswahili*. (Tasnifu ya Uzamili ambayo haijchapishwa).Maseno: Ndaki ya Maseno.
- Mitchelle, A. & Coltrane, S. (2005). *Boys and Men in Families. The Domestic Production of Gender, Power and Priviledgein* Kimmel M. S. Hearn J. and Connel R. W. (eds.) *Handbook of Studies on Men and Masculinities*. New Delhi: Sage Publications, 14, pp 230-249.
- M'Ngaruthi, T. K. (2008). *Fasihi Simulizi na Utamaduni*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundations.
- Mohamed, A.M. (1986). *Sarufi Mpya*. Nairobi: Foundation Publishers.
- Msokile, M. (1992). *Misingi ya Hadithi Fupi*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Mugenda, O. M &Mugenda, A. G (1999). *Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Nairobi: Acts Press.
- Mugenda, O. M. & Mugenda, A. G. (2003). *Qualitative and Quantitative Approaches*. Nairobi: Acts Press.

- Mulokozi, M. M. (1989). *Tanzu za Fasihi Simulizi: Katika Juzuu la Mulika 21*. Dar es Salaam. TUKI.
- Mulokozi, M. M. (1996). *Fasihi ya Kiswahili*. Dar es Salaam: TUKI.
- Mung'ahu, R. & Kobia, J. (2016). *Ubabedume katika Ushairi wa Kiswahili: Mfano wa Utenzi wa Fumo Liyongo* katika Kioo cha Lugha Juzuu la 11.
- Mwagike, L. (2005). "An Assessment of the Factors that Hinder Women's Movement and Empowerment: The Crisis of Masculinity in Tanzania Perspectives" In Uchendu, E. (ed). *Masculinities in Contemporary Africa*. CODESRIA Gender Institute, Session, June, 2005.
- Mwamanda, J. (2008). *Nadharia ya Fasihi, Uchambuzi na Uhakiki*. Dar es Salaam: JPD Company and General Supplies Ltd.
- Mwita, L. C. (1997). *Majigambo ya Kikuria: Mtazamo wa Kiisimu*. (Tasnifu ya Uzamili. ambayo haijachapishwa). Nairobi: Ndaki ya Kenyatta.
- Mwita, B. M. (2005). *Dhima ya Ichingaro za Wakuria Kusawiri Taswira ya Mwanamke*. (Tasnifu ya Uzamifu ambayo haijachapishwa). Eldoret: Ndaki ya Moi.
- Nayak, A. & Kehily, M.J. (2008). *Gender, Youth and Culture: Young Masculinities and Feminities*. New York: Palgrave: Macmillan.
- Ndumbaro, E. (2013). *Tanzu na Vipera vya Fasihi Simulizi*. Chomboz. *Blogspot. com*. (2013) 07 tanzu-na-vipera-vya-f-simulizi.html Retrieved on 9/9/2018
- Obura, A. P. (1991). *Changing Images: Portrayal of Girls and Women in Kenyan Textbooks*. Nairobi: ACTS Press.

- Okal, B. O. (2012). *Nafasi ya Tafsiri katika Taaluma ya Onomastiki: Uhakiki wa Mbinu zake katika Tafsiri ya Toponomastiki*. Kiswahili Journal pp. 27-42, 2012), vol. 75. Dar es Salaam : Journal of Institute of Research
- Okal, B. O. (2012). *Nafasi ya Tafsiri katika Taaluma ya Onomastiki: Uhakiki wa Mbinu zake katika tafsiri ya Toponomastiki*.<https://www.academia.edu>TAFSIRI-KATIKA-TAALUMA-YA-ONOMASTIKI>. Retrieved on 10/10/2018.
- Okpewho, I. (1985). *The Heritage of African Poetry*. England: Longman Group Ltd.
- Okpewho, I. (1992). *African Oral Literature*. Indiana: Background, Character and Continuity.
- Onyango, J. O. (2011). *Discursive Masculinities and the War Against AIDS: The Kenyan Experience*. Division of Research and Extension. Njoro: Egerton University.
- Opira, G. (2010). *Effects of Communication Techhnology on Students' Learning: A case Study of Gulu University, BA*. Uganda: Makerere University Press.
- Orodho, A. J. (2004). *Techniques of Writing Research Proposals and Reports in Education and Social Research*. Nairobi: Masola Publishers.
- Orodho, A. J. (2004). *Techniques of Writing Research Proposals and Reports in Education and Social Research*. Nairobi: Masola Publishers
<https://www.coursehero.com>. Retrieved on 15/11/2018.
- Otieno, A. M. (2011). *Language, Gender and Power Relations: A Study of Sexism in Dholuo Honorifics Expressions and Idioms in Specific Contexts of the Private Domain*. M.A. Thesis (Tasnifu ya uzamili ambayo haijchapishwa).Njoro: Egerton University.

- Owala, S. O. (2014). *Uchanganuzi wa Matini Zilizoteuliwa za Ugaidi katika Gazeti la Taifa Leo la Kenya kati ya Oktoba 2010- Novemba 2011*. (Tasnifu ya Uzamifu ambayo haijchapishwa). Maseno: Ndaki ya Maseno.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Evaluation and Research Methods* (3rd ed.) London. New Delhi: Sage Publications <https://bibliotecadecienciassociales>. Retrieved on 5/10/2018.
- Patton, M.Q. (1999). Enhancing the Quality and Credibility of Qualitative Analysis. *HSR: Health Science Research*. 34 (5) Part II.
- Peplau, L. (1983). *Roles and Gender*. In H: Kelly et al. (ed.s). *Close Relationships* (pp. 220-264). New York: W. H. Freeman.
- Ruether, R. (1974). *Religion and Sexism*. New York: Simon and Schuster.
- Sekaran, R. (2003). *Research Methods for Business*. New York: John Wiley & Sons. Inc
- Senkoro, F. E. M. K. (1982). *Fasihi na Jamii*. Dar es Salaam: Press and Publishing Centre.
- Senkoro, F. E. M. K. (2011). *Fasihi*. Dar es Salaam: Kauttu Limited.
- Simala, I. K. (2012). *Sexist Overtones in Kiswahili Female Metaphors: A critical Analysis*. 42nd Annual conference on African Languages. ed. Michael R. Marlo et.al pp. 278-290. Somerville, MA.
- Simala, I. K. (2013). *Moduli ya Mhadhara wa Kozi ya Semantiki kwa Wanafunzi wa Kiswahili wa Mwaka wa Nne*. Kakamega: Ndaki ya Masinde Muliro.
- Shitekha, V. (2018). Usaili Simulizi Nyumbani kwake Murhanda tarehe 18 Oktoba 2018 kuhusu ‘Asili ya Miviga ya Shilembe na Mayo ya Waisukha’.
- Sokoloff, N. (1980). *Between Money and Love*. New York: Praeger.

- Ssettuba, I. (2002). "The Hold of Patriarchy: An Appraisal of the Ganda Proverb in the Light of Modern Gender Relations", Paper presented at Cairo Gender Symposium. CODESRIA/ ARC, Cairo, 7th-10th April 2002.
- Sunderland, J. (2004). *Gendered Discourses*. Basingstoke: Palgrave.
- Suzette, H. (1991). *Praise Poem of the Kuria*. Nairobi: Phoenix Publishers Ltd.
- Svensson, A. B. (1994). *Kuria Proverbs*. Nairobi: Executive Printing Works Ltd.
- Tischer, S., & Wenzake (2002). *Methods of Text Discourse Analysis*. London: Thousands Oaks, New Delhi: Sage.
- Van Dijk, T.A. (1993). *Discourse and Society*. London: Sage.
- Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- Van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and Practice: New Tools for Critical Analysis*. London: Routledge.
- Van Dijk, T. A. (2000). *Critical Discourse Analysis*. Discourses in Society website. <https://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf> on 3/8/2018
- Vuzo, A. & Wenzake (2004). *Kiswahili Fasaha: Kidato cha 3*. Nairobi: Oxford University Press.
- Wafula, R. M. (2003). *Uhakiki wa Tamthilia, Historia na Maendeleo yake*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundations.
- Walsh, M. R. (1997). *Women, Men and Gender: Ongoing Debates*. London: Yale University Press, New Haven.

- Walsh, C. (2001). *Gender and Discourse; Language and Power in Politics, the Church and Organizations*. London: Longman.
- Wamitila, K. W. (2002). *Uhakiki wa Fasihi, Misingi na Vipengele Vyake*. Mombasa: Phoenix Publishers.
- Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya Fasihi, Istilahi na Nadharia*. Nairobi: Focus Publishers Ltd.
- Wamitila, K. W. (2008). *Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi*. Nairobi: Vide~Muwa Publishers.
- Wamitila, K. W. (2008). *Kanzi za Fasihi*. Nairobi: Vide~Muwa Publishers.
- Wamitila, K.W. (2010). *Kichocheo cha Fasihi*. Nairobi: Vide~Muwa Publishers.
- Wandera, S. P. (1996). *Usawiri wa Mwanamke katika Ushairi wa Kiswahili: 1800 – 1900 Uhalisia au Ugandamishwaji?: (Tasnifu ya Uzamili ambayo haijachapishwa)*. Njoro: Ndaki ya Egerton.
- Wanjala, S. F. (2007). *Nyiso za Wabukusu; Maendeleo na Mabadiliko ya Lugha na Maudhui*. (Tasnifu ya Uzamili ambayo haijachapishwa). Nairobi: Ndaki ya Kenyatta.
- Wanjala, S, F. (2011). *Kitovu cha Fasihi Simulizi: Kwa Shule, Vyuho na Ndaki*. Mwanza: Serengeti Educational Publishers (T) Ltd.
- Wanjala, S. F. (2015). *Mwingilianotanzu katika Fasihi Simulizi ya Kiafrika: Mfano wa Embalu na Mwaka Kogwa*. (Tasnifu ya Uzamifu ambayo haijachapishwa). Nairobi: Ndaki ya Kenyatta.
- Webster Dictionary. <https://www.merriam-webster.com/onomastics>. Retrieved on 5/9/2018

- Weiss, M. (1910). *Die Volkerstamme in Norden Deutch Ostafricas*. Berlin
- Wells-Wilbon, R na Holland, S. (2001. December). *Social learning theory and the Influence of male role models on African American children in PROJECT 2000*.
- Were, G. S. (1976). *A History of the Abaluhya of Western Kenya 1500 – 1930*. Nairobi: E.A.P.H.
- Wikipedia.<https://en.wikipedia.org/wiki/onomastics>. Retrieved on 6/9/2018
- Williams, R. (1978). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Wodak, R. (1999). Introduction in R. Wodak (ed.), *Language, Power and Ideology*. Amsterdam: Benjamins.
- Wodak, R. (1996). *Critical Linguistics and Critical Analysis: A Handbook of Pragmatics*. Amsterdam: Benjamins.
- Wodak, R. (1989). *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*. Amsterdam: Benjamins Publishing Company.
- Wodak, R. (2001). “What CDA is about-A Summary of its History, Important Concepts and its Developments.” In Wodak, R. I. and Meyer, M. (ed.s): *Methods of Critical Discourse Analysis: Introducing Qualitative Methods* pp 1-13. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications.
- Yin, R. K. (2011). *Qualitative Research from Start to Finish*. New York: The Guildford Press.

VIAMBATISHO

KIAMBATISHO A: RATIBA YA UTAZAMAJI NA UCHUNGUZI- SHIRIKI

MUDA	MAHALI	TUKIO	SHUGHULI
Septemba, 2018	Khayega/Ilala/ Museno	Sherehe za <i>Shilembe</i> na <i>Mayo</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Kurekodi majigambo ● Kuwahoji wasailiwa ● Mijadala huru na wasailiwa ● Kupiga picha
Oktoba, 2018	UwanjaNdege/Murhanda /Malimili	Sherehe za <i>Shilembe</i> na <i>Mayo</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Kurekodi majigambo ● Kuwahoji wasailiwa ● Mijadala huru na wasailiwa ● Kupiga picha
Novemba, 2018 hadi Januari, 2019	Shinyalu/ Murhanda	Sherehe za <i>Shilembe</i> na <i>Mayo</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Kurekodi majigambo ● Kuwahoji wasailiwa ● Mijadala huru na wasailiwa ● Kupiga picha

KIAMBATISHO B:MAJIGAMBO YALIYOKUSANYWA NYANJANI NA KUCHANGANULIWA

Jigambo la 1

*1.Mumbulihitsi bulahi
Muhulili lwambolanga
Khuli lwanza khuhila makhuba
Khuli manyanga nitsi Osama
Wavananga tsinyanda
Neshikulumi shisinjiye
Nuli mumusayi ulisunda himbi*

Nisikilize vizuri
Msikie ninavyosema
Nitavyozungusha usukani
Kwa vile ninavyojua kuwa mimi ni
Osama mvunja miamba
Na rungu iliyosimama wima
Ukiwa hedhini usikaribie

*2.Muyayi ni linyonyi
Mundu wa maswa manyishi
Avula unyala kumala kumuveka
Anyala khuvekwa tsa namashini
Khali vamumali avwetsaa ta
Avetsaa tsa na maswa*

Mvulana ni ndege
Mwenye manyoya mengi
Hakuna amalizaye kumnyoa
Hunyolewa tu na mashini
Hata akimalizwa haishi
Bado huwa na manyoya

Jigambo la 2

*1.Bisukha oyee!
Nitsi itaywa
Bisukha yaa!
Mbulili mnanganga
Muliango kwa mundu hu moyo mulayi*

Waisukha oyee
Ni mimi jogoo
Waisukha yaa!
Nimesikia mmeniita
Mlango wa mwenye moyo safi

*2.Ichirishi no muliro mukali
Nikulahamba kulatuma
Mulwani hatari hukhabaila
Ulangangwa lilaha lianje
Yitsi mushikuri khulolane!*

Fahali ni moto wa koko
Usipowaka utafuka
Mpiganaji hodari msimchezee
Ajiiataye jina langu
Aje uwanjani tuonane!

Jigambo la 3

*1.Nitsi ingwe ya tata
Ichilishi ingali mwana wa Basakhulu
Nzi huyu ndi ichilishi yukhulwana
Yarishitsa khali "Bahaka"
Mulina wanje huluyia lwa Bamilonje*

Mimi ni chui wa baba
Fahali mkubwa kijana wa wazee
Mimi huyu ni gwiji wa kupigana
Atishaye hata mashujaa
Rafiki yangu wa ukoo wa Avamilonje

*2.Nitsi welilaha Izraeli
Ihaywa yarakhanga tsikhwi
Omusumeno kusietsanga khabiri
Khali nikutila ikutu
Kutsiriranga kukalakha bulayi*

Jina langu Izraeli
Shoka lipasualo kuni
Msumeno ukatao kuwili
Hata ukishika kutu
Bado hukata vizuri

Jigambo la 4

*1. Osama mwana wa tata
Mumbulihitsi bulayi
Uwira mundu mushikuri
shukhulwaninya
tsichilishi yakura*

*2. Nangungwa inguvu
Ichilishi ingali
Lwasenanga hasi
Shivala shitechelanga
Nitse muhaka mwene*

Osama mwana wa Baba
Mnisikilize vizuri
Aliyeua mtu kwenye mlima
Wa kupigania
Mafahali walishinda

Ninaitwa Kiboko
Fahali mkubwa
Nikikanyaga chini
Dunia hutetemeka
Ndimi shujaa mwenyewe

Jigambo la 5

*1. Mwana mluyia lwa Bamilonje
Khurula mluyia lwa Bateheli
Luyia lwa Bateheli wayatsa ichilishi
Khutsi khwamanya khulwaninya tsichilishi
Kutsi shikhuli Basilu tawe*

*2. Khulangungwa malaha Samsoni
Luyibulu luwya Bichina Bahinda
Mumumoni khuli ingwena bakhaywa
Mukhali musatsa wayomba musatsa
Yamanya tsinjila tsiosi tsukhulwaninya*

Kijana wa mlango wa Bamilonje
Wa kutoka mlango wa Bateheli
Jamaa wa Bateheli wanapenda fahali
Sisi tunajua kupiganisha fahali
Sisi si bongo lala

Tunaitwa majina Samsoni
Uzao wa Bwichina tajiri
Mwenye uso kama wa ngwena
Bibi mwanamume aliyeshinda mume
Ajuaye mbinu zote za kupigana

Jigambo la 6

*1. Inzi ni muyayi wa tata
Wavaya tsichilishi tsinyishi
Bahilana ni bibula bana banyishi
Ni bilachi ya malova
Indavu nende imwamu, manya isekese*

*2. Tata ni mubayi witsichilishi
Sindateshia tawe habula omwana wanje
Alangungwa Spana
Utechilitsanga shibala shiosi
Tsimbia tsiosi tsi Isukha*

Mimi ni mvulana wa baba
Aliyewafuga fahali wengi
Wakaoana na kuzaa watoto wengi
Wengine ni wa kikahawia
Na meusi mfano wa tausi

Baba ni mfugaji wa fahali
Sijaoa ila mwanangu
Anaitwa Spana
Anayetemesha nchi yote
Na koo zote za Waisukha.

(Tafsiri: Mtafiti)

Jigambo la 7

*1. Inzi ni Master Key
Namanya khuli bakhubanga isukuti
Ndahula tsichilishi tsiosi
Mu matukhu kanu
Salanga mumba luyali*

*2. Khu ka toto khuvolele
Tata wanje alangwanga TINGA
Niye wanjibula
Yibulwa mu luyia shitekha
Mulina wewe ni Obama*

Jigambo la 8

*Luyia lwa Bateheli
Khali nameneshi angwetsanga
Khuvumishi masamba kishimwa
Mwene tsingulu khuli isimba
Hurenjitsanga shibara shioishi
Khuli shivala shia shikuri shitsi ndege
Khuli shiahionilwa vulavu*

Jigambo la 9

*1. Nachenda Isukha yiosi
Nise Indutsu –elinyoni
Nakona khali uwanja ndege
Havakwanyinga tsichilishi
Bakhanga khuli mulilu*

*2. Mulili mwichenda nyama
Babimanga bura
Bura bwi sumu
Khumanyinya buhaka bwabwo
Nibalwaninyanga tsichilishi*

Jigambo la 10

*1. Nangungwa ingubu
Habula ichilishi
akwanianyanga lichina
Ichilishi yanje ihaka
Ne ingubu ya toto*

Mimi ni Master Key
Ninajua jinsi ya kupiga ‘isukuti’
Nimewashinda fahali wote
Katika karne hii
Ninaomba mniheshimu

Kweli nimekuambia kuwa
Babangu anaitwa TINGA
Ndiye aliyenizaa
Kwa hirimu baba ni Buleheli
Rafiki yake ni Obama
(Tafsiri: Mtafiti)

Wa ukoo wa Avateheli
Hata akivunjika huungwa
Kwa kutumia dawa ya kienyeji
Mwenye nguvu kama simba
Anayetemesha dunia nzima
Kwenye eneo kame la uwanja ndege
Kama kwamba linachochewa nuru

Nimetembea Isukha kote
Ndimi Tai - ndege
Nikalala hata Kiwanja Ndege
Wanaopiganisha fahali
Wamewaka kama moto

Moto wa jangwani
Wanalenga mishale
Mshale ukiwa na sumu
Ili kuonyesha ushujaa wao
Wanapopiganisha fahali

Ninaitwa kiboko
Asiye na fahali
Apakate jiwe
Fahali wangu shujaa
Ni kiboko wa kweli

2. *Shia mundu wisunda*
Himbi hakhaywanga
Nitsi wetsingulu tsinyishi
Okhubira boosi tsa
Avulaho ushilaanga

Jigambo la 11

1. *Inzi ni Mike Tyson*
Nuwisunda himbi handi
Kenyanga wekasie ubulahi
Ndamanya khukhola avakhali
Nivanyola tsinda ni vevula
Avasiani avarambi tsifuti tisa

2. *Nitsi womuliango kwa Vakhaywa*
Mwene tsichirishi tsyobucheli
Ovuhaka vwanje novunyishi
Avulaho wamanya tsa
Khulwaninja tsichirishi
Nitsi muhaka wonyene

Jigambo la 12

1. *Khurulaa muluyia lwa Abitsende*
Khurulaa Shing'oto
Sikhuvayilwa tawe
Itsichirishi tsyelu sitsiritsaa vunyasi
Tsilitsanga vindu vinulu tsa

2. *Tsichirishi tsieru tsiakhomera*
Tsieki bwa khandi okhulwaninja
Tsirumikhira tsinjiga tsindulu
Tsili no vunyali vyokhumanyia
Ovuchesi nende buhaka

Jigambo 13

1. *Nangungwa Maspana*
Khurula mumuliango khwa Vakhaywa
Muhaka wobwiloli vwinji
Owetsula itsing'ining'ini tsilondananga
Omukono musatsa tsili amakhumi sita

2. *Omukhono mukhali tsili shikhaya*
Muhaka womuliango kwa Vakhulunya
Muliango kwanga Vayokha
Muliango kwa Vamilonje

Kila akaribiaye
Hushindwa kabisa
Mimi ni mwenye nguvu
Kushinda wote kabisa
Hakuna anishindaye

Mimi ni Mike Tyson
Ukisogea karibu nami
Ni sharti ujihami vilivyo
Ninajua kufanya wake
Wakipata mimba na kuzaa
Wavulana warefu futi tisa

Natoka ukoo wa Vakhaywa
Mwenye fahali wa hekima
Ushujaa wangu ni mwingi
Hakuna anayejua kamwe
Kupiganisha fahali
Mimi ni shujaa wa kipekee

Sisi ni wa ukoo wa Vitsende
Tunatoka Shing'oto
Hatuchezezi kamwe
Fahali wetu hawali tu nyasi
Hula vitu vitamu tu

Fahali wetu wamenona
Pia wamefunzwa kupigana
Kwa kutumia pembe kali
Wana uwezo wa kuonyesha
Hekima na ushujaa
(Tafsiri: Mtafiti)

Ninaitwa Maspana
Kutoka mlango wa Vakhaywa
Shujaa mwenye madaha chekwa
Aliyejaa nyota zinazofuatana
Upande wa kuumeni zipo sitini

Na upande wa kuukeni ni bure
Shujaa wa mlango wa Vakhulunya
Mlango wao na Vayokha
Mlango wa kina Vamilonje

Mundu wokhurula Shituchi

Mtu wa kata ya Shituchi
(Tafsiri: Mtafiti)

Jigambo la 14

*1. Nitse mwirolu wamanyikhana
Owamanya okhulwanyanga itsichirishi
Ndayanzwa ni tsingombe tsinyishi
Tsisievitsanga visindi
Tsili nobuhaka bunyishi*

Mimi ni mjigambi hodari
Ninayejua kupiganisha fahali
Ninapendwa na ng'ombe wengi
Wanaotingisha viuno
Wana ushujaa mwingi

*2. Khurula muluyia lwa Vayokha
Ndahura vandi voosi
Mbetsaanga imberi vuri lwosi
Ndahura khuri itai
Vandi vali inyima khuri likoti*

Kutoka ukoo wa Vayokha
Ninawashinda wengine wote
Niko mbele kila mara
Ninashinda kama tai
Wengine wako nyuma kama koti
(Tafsiri: Mtafiti)

Jigambo la 15

*1. Sanditsi mno vaherwa
Mburiranga munanganga
Itse mbuchiriye Ndiho!
Afwananga ichirishi
Ilwaninjwa kushirindwa*

Ahsante sana wapendwa
Ninasikia mnaniita
Nami nimeitikia Abe!
Mithili ya fahali
Anayepigana kaburini

*2. Habula olwanwananga
Khusaya unangenge
Khuriila likhuure
Ohuli nende elira lyahunya vukhundu
Obura bululu vulisinja*

Lakini ninapopigana
Ninaomba uniite
Kwa jina bundi
Mwenye jina lenye uvundo
Mishale mikali iliyotisha
(Tafsiri: Mtafiti)

Jigambo la 16

*1. Omuhaka nitsi wonyene
Mwene tsingulu khuli isimba
Owamanya okhulwanyanga itsichirishi
Sinjendananga vutswa tawe
Khandi mbula bulalu*

Shujaa ni mimi tu
Mwenye nguvu kama simba
Mimi ninajua kupiganisha fahali
Sitembeitembei tu ovyo
Tena sina kichaa

*2. Inzi nwaninja
Tsichirichi khuli
Manya sinanwaninje
Nangunguwa tata wavo
Ndamanya khuvina isukuti
Matukhu koosi mbinanga*

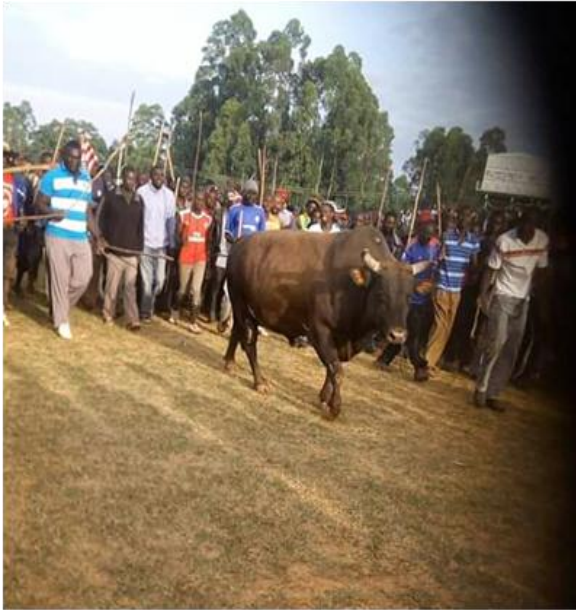
Mimi ninapiganisha
Fahali kama ambaye
Sitafanya hivyo tena
Ninaitwa baba yao
Ninajua kucheza isukuti
Nacheza kila siku
(Tafsiri: Mtafiti)

KIAMBATISHO C: ORODHA YA WAHOJIWA

MHOJIWA	JINSIA	UMRI	UKOO	KATA	TUKIO
MHOJ: 1	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vakhulunya	Shirere	Kupiganisha fahali
MHOJ: 2	Mke	Zaidi ya miaka 40	Vakhulunya	Munisipaa	//
MHOJ:3	Mke	Zaidi ya miaka 40	Vakhulunya	Shirere	//
MHOJ:4	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vakhulunya	Shirere	//
MHOJ:5	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vayokha	Museno	//
MHOJ: 6	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vayokha	Khayega	//
MHOJ: 7	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vayokha	Khayega	//
MHOJ: 8	Mke	Zaidi ya miaka 40	Vayokha	Museno	//
MHOJ: 9	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vamilonje	Shituchi	//
MHOJ: 10	Mke	Zaidi ya miaka 40	Vamilonje	Ilala	//
MHOJ: 11	Mke	Zaidi ya miaka 40	Vamilonje	Ilala	//
MHOJ: 12	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vamilonje	Shidodo	//
MHOJ: 13	Mke	Zaidi ya miaka 40	Vitsende	Shing'oto	//
MHOJ: 14	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vitsende	Shing'oto	//
MHOJ: 15	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vitsende	Shinyalu	//
MHOJ: 16	Mume	Zaidi ya miaka 40	Vitsende	Shinyalu	//

CHANZO: UKOKOTOZI WA MTAFIGI NYANJANI

KIAMBATISHO D: BAADHI YA PICHA ZILIZOCHUKULIWA UWANDANI

P1: Mtafiti akiwahoji wasailiwa Museno (i), Mayo 4/7/2018

P2: Mtafiti akishuhudia upiganishaji fahali, Shinyalu, Mayo 10/10/2018

P3: Mtafiti akiwahoji wasailiwa Malimbili, Mayo (ii) 11/9/2018

P4: Mtafiti akiwasaili wasailiwa (iii) Murhanda, 18/10/2018

P5 Fanani katika sherehe ya Isukuti wakati wa Mayo, Khavega, 25/9/2018

P6 Mtafiti akiwasaili watafitiwa, Murhanda, 25/10/2018

P7 Mtafiti katika sehemu za utafiti, Uwanja Ndege, Murhanda 12/10/2018

**P8: Fahali wanapiganishwa :
Mayo, Shinyalu: 5/9/2018**

**P9: Fahali apigania kaburini, *Shilembe*,
Murhanda, kwa Meja, 4/1/2019, Vasalwa.**

**P10: Fahali wikipiganishwa, *shilembe*,
murhanda kwa Elisha, 5/9/18, nasaba:
Mshitaho.**

**P11: Mtafiti akishuhudia *Shilembe*,
Uwanja Ndege, kwa Mukabwa,
3/10/2018, nasaba: Mumilonje.**

P12: Mtafiti akisaili fanani kuhusu Shilembe, Murhanda (iv), 18/10/2018

P13: Mtafiti akingojea sherehe ya Mayo, Murhanda 26/9/2018

P14: Mtafiti akiwahoji fanani kuhusu historia ya Waisukha, Khayega (v) 2/9/2018

P15: Mtafiti akijitayarisha kushiriki katika utendaji wa ngoma ya Isukuti wakati wa Mayo Uwanjani Khayega, 2/9/2018

**P 16: Mtafiti akiwahoji wasailiwa, Ilala (vi)
6/9/2018**

**P17: Mtafiti akiwahoji fanani kuhusu
Mayo, Khayega, 6/9/2018**

**P18: Mtafiti akijiandaa kwenda
kuhudhuria Sherehe ya 'Mayo' kule
Shinyalu, 11/11/2018**

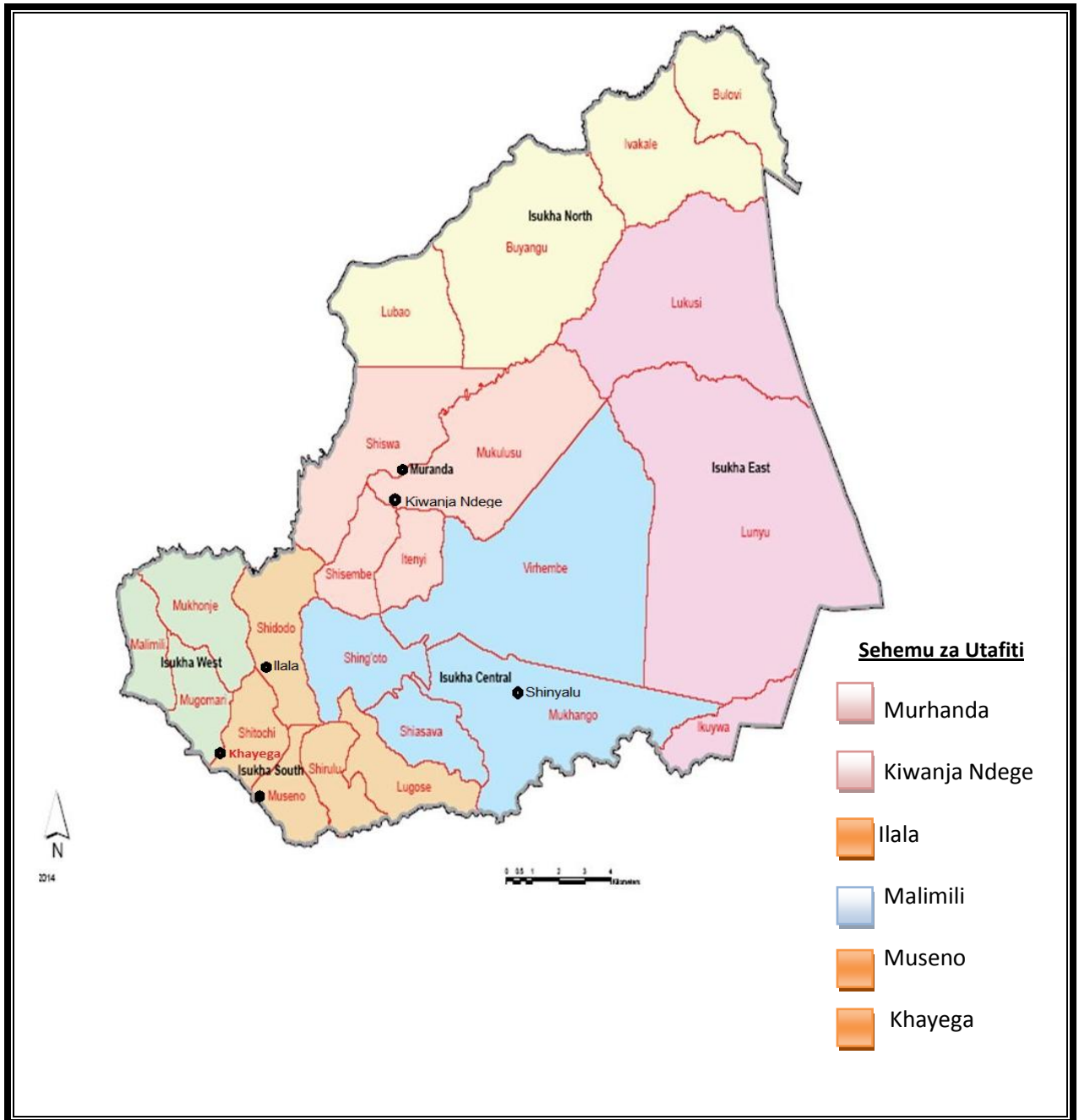
**P19: Mtafiti akiwahoji fanani, Ilala
6/9/2018**

KIAMBATISHO E: MWONGOZO WA MAHOJIANO NA MIJADALA HURU

Tafadhali jitambulishhe: Majina, umri, ukoo, kata/kijiji, hirimu, hali ya ndoa na nafasi yako katika jamii.

1. Je, unaifahamu sherehe ya *shilembe* na uhusiano wake na sherehe za upiganishaji wa fahali katika jamii ya Waisukha?
2. Je, unaifahamu dhana ya majigambo (okhweinula)?
3. Ni lugha ya aina gani inayotumika katika sherehe za *Shilembe* na Mayo
4. Majigambo huwa na umuhimu gani katika jamii ya waisukha
5. Majigambo huganwa katika miktadha ipi katika jamii ya Waisukha?
6. Je, wanaojigamba wanachukuliwa vipi katika jamii?
7. Je, lugha ya majigambo inadhihirishaje historia ya jamii ya Waisukha?
8. Je, majigambio yanadhihirishaje utambulisho wa koo za Waisukha?
9. Ni majukumu yapi yanatengewa mvulana na msichana katika jamii hii ya Waisukha?
10. Ni majukumu yapi yanayopewa wanaume katika lugha ya majigambo?
11. Ni majukumu yapi yanayopewa wanawake katika lugha ya majigambo?
12. Mwaname hudhihirishwaje katika lugha ya majigambo ya Waisukha.
13. Mwanamke hudhihirishwaje katika lugha ya majigambo ya Waisukha?
14. Je, lugha ya majigambo huwa na umuhimu wowote katika kuendeleza na kushamirisha ubabedume?

KIAMBATISHO F: RAMANI YA KAUNTI NDOGO YA SHINYALU

Chanzo: Kaunti ya Kakamega

**KIAMBATISHO G: KIBALI KUTOKA KWA MKURUGENZI WA SHAHADA
ZA JUU, CHUO KIKUU CHA SAYANSI NA TEKNOLOJIA CHA MASINDE
MULIRO**

**MASINDE MULIRO UNIVERSITY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY
(MMUST)**

Tel: 0702597360/61
: 0733120020/22
E-mail: deansgs@mmust.ac.ke
Website: www.mmust.ac.ke

P.O Box 190
50100 Kakamega
KENYA

Directorate of Postgraduate Studies

Ref: MMU/COR: 509079

16th August, 2018

Kibigo Mary Lukamika
EDK/H/01/2015
P.O. Box 190-50100
KAKAMEGA

Dear Ms. Lukamika,

RE: APPROVAL OF PROPOSAL

I am pleased to inform you that the Directorate of Postgraduate Studies has considered and approved your Ph.D proposal entitled: *“Ubabedume katika Lugha ya Majigambo kwenye Mivigha ya Shirembe Miongoni mwa Waisukha Nchini Kenya”* and appointed the following as supervisors:

1. Dr. Susan Choge - Department of Language and Literature Education - MMUST
2. Dr. Simiyu Fred Wanjala - Department of Language and Literature Education -Kibabii University

You are required to submit through your supervisor(s) progress reports every three months to the Director of Postgraduate Studies. Such reports should be copied to the following: Chairman, School of Arts and Social Sciences Graduate Studies Committee and Chairman, Department of Language and Literature Education. Kindly adhere to research ethics consideration in conducting research.

It is the policy and regulations of the University that you observe a deadline of three years from the date of registration to complete your Ph.D thesis. Do not hesitate to consult this office in case of any problem encountered in the course of your work.

We wish you the best in your research and hope the study will make original contribution to knowledge.

Yours Sincerely,

Prof. John Obiri
DIRECTOR DIRECTORATE OF POSTGRADUATE STUDIES

OFFICE OF THE
DIRECTOR OF POSTGRADUATE STUDIES
MASINDE MULIRO UNIVERSITY
OF SCIENCE & TECHNOLOGY

KIAMBATISHO H: IDHINI KUTOKA KWA KAUNTI YA KAKAMEGA

**REPUBLIC OF KENYA
COUNTY GOVERNMENT OF KAKAMEGA**

MINISTRY OF PUBLIC SERVICE AND ADMINISTRATION

Telephone: 056-31850/1852/31853
Email: co_psa@kakamega.go.ke
Website: www.kakamega.go.ke

The County Chief Officer
P.O. Box 36 – 50100
KAKAMEGA

When replying please quote

RE: **CGK/OG/ST/2/7/VOL.2/ 12**

DATE: 24th August, 2018

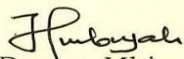
To
Sub-County Administrator
Shinyalu Sub-County

**RE: AUTHORITY TO CONDUCT RESEARCH
MS. KIBIGO MARY LUKAMIKA: ADMISSION NUMBER: EDK/H/01/2015 W.E.F
1.09.2018 TO 30.04.2019**

Refer to the above subject.

This is to inform you that Ms. Kibigo Mary Lukamika who is a Doctorate student at Masinde Muliro University of Science and Technology has been granted permission to conduct a Research on **'Ubabedume katika Lugha ya Majigambo Kwenye Mivigha ya Shirembe Miongoni mwa Waisukha Nchini Kenya'** : A case of Kakamega County , Shinyalu Sub-County.

Kindly accord her the assistance required.

Dorcas Mbiya (Mrs.)
For County Chief Officer, Public Service

Copy to:
✓ ➤ **Ms. Kibigo Mary Lukamika**

**KIAMBATISHO I: IDHINI KUTOKA KWA TUME YA SAYANSI NA
TEKNOLOJIA NA UKARABATI (KENYA)**

**NATIONAL COMMISSION FOR SCIENCE,
TECHNOLOGY AND INNOVATION**

Telephone: +254-20-2213471,
2241349,3310571,2219420
Fax: +254-20-318245,318249
Email: dg@nacosti.go.ke
Website: www.nacosti.go.ke
When replying please quote

NACOSTI, Upper Kabete
Off Waiyaki Way
P.O. Box 30623-00100
NAIROBI-KENYA

Ref: No. **NACOSTI/P/18/52844/25020**

Date: **14th September, 2018**

Mary Lukamika Kibigo
Masinde Muliro University of Science and Technology
P. O Box 190-50100
KAKAMEGA

RE: RESEARCH AUTHORIZATION

Following your application for authority to carry out research on "*Ubabedume katika lugha ya majigambo kwenye mivigha ya shirembe miongoni mwa waisukha nchini Kenya*" I am pleased to inform you that you have been authorized to undertake research in **Kakamega County** for the period ending **13th September, 2019**.

You are advised to report to **the County Commissioner and the County Director of Education, Kakamega County** before embarking on the research project.

Kindly note that, as an applicant who has been licensed under the Science, Technology and Innovation Act, 2013 to conduct research in Kenya, you shall deposit a **copy** of the final research report to the Commission within **one year** of completion. The soft copy of the same should be submitted through the Online Research Information System.

**BONIFACE WANYAMA
FOR: DIRECTOR-GENERAL/CEO**

Copy to:

The County Commissioner
Kakamega County.

The County Director of Education
Kakamega County.

THIS IS TO CERTIFY THAT:
MS. MARY LUKAMIKA KIBIGO
of MASINDE MULIRO UNIVERSITY OF
SCIENCE AND TECHNOLOGY, 0-40105
MASENO, has been permitted to conduct
research in Kakamega County

on the topic: UBABEDUME KATIKA
LUGHA YA MAJIGAMBO KWENYE
MIVIGHA YA SHIREMBE MIONGONI MWA
WAISUKHA NCHINI KENYA

for the period ending:
13th September, 2019

Permit No : NACOSTI/P/18/52844/25020
Date Of Issue : 14th September, 2018
Fee Received :Ksh 2000

[Signature]
Director General
National Commission for Science, Technology & Innovation

THE SCIENCE, TECHNOLOGY AND INNOVATION ACT, 2013

The Grant of Research Licenses is guided by the Science, Technology and Innovation (Research Licensing) Regulations, 2014.

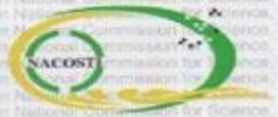
CONDITIONS

1. The License is valid for the proposed research, location and specified period.
2. The License and any rights thereunder are non-transferable.
3. The Licensee shall inform the County Governor before commencement of the research.
4. Excavation, filming and collection of specimens are subject to further necessary clearance from relevant Government Agencies.
5. The License does not give authority to transfer research materials.
6. NACOSTI may monitor and evaluate the licensed research project.
7. The Licensee shall submit one hard copy and upload a soft copy of their final report within one year of completion of the research.
8. NACOSTI reserves the right to modify the conditions of the License including cancellation without prior notice.

National Commission for Science, Technology and Innovation
P.O. Box 30623 - 00100, Nairobi, Kenya
TEL: 020 400 7000, 0713 788787, 0735 404245
Email: dg@nacosti.go.ke, registry@nacosti.go.ke
Website: www.nacosti.go.ke

REPUBLIC OF KENYA

National Commission for Science, Technology and Innovation
RESEARCH LICENSE
Serial No.A 20530
CONDITIONS: see back page